

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Είναι πραγματικά η παγκοσμιοποίηση στη δύση της;»

ΤΟΥ

Μελέκη Παναγιώτη

Επιβλέπον Καθηγητής: Ιωάννης Τζιώνας

Δεκέμβριος 2022

ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Παναγιώτης Μελέκης

ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΓΕΝΙΚΑ	1
ΣΚΟΠΟΣ	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	6
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ	6
1.1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ	6
1.2 ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
1.3 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ	14
1.4 ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΩΣ ΤΟ 1800	16
1.5 ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1800-1914	19
1.6 ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1914-1995	21
1.7 ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΛΗ 20^{ου} – ΑΡΧΕΣ 21^{ου} ΑΙΩΝΑ	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	28
ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ	28
2.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ	28
2.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ	35
2.3 ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ	40
2.4 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	45
2.5 ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ	50
2.6 ΠΑΝΔΗΜΙΕΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ	57
2.7 ΕΝΟΠΛΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	71
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	85
ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	85
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	92

ΣΚΟΠΙΜΑ ΚΕΝΗ ΣΕΛΙΔΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Η συνεχιζόμενη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης που βιώνει σήμερα ο κόσμος συνεπάγεται τη συνεχή επέκταση και εντατικοποίηση των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και δικαστικών σχέσεων πέρα από τα σύνορα. Η παγκοσμιοποίηση προωθείται με τη μείωση του κόστους μεταφοράς και επικοινωνίας, την άνοδο των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας, όπως το διαδίκτυο, και τις απελευθερώσεις στις αγορές αγαθών, υπηρεσιών, εργασίας, κεφαλαίου και τεχνολογίας. Η παγκοσμιοποίηση σε πολλές περιπτώσεις περιλαμβάνει πολιτικές αποφάσεις σχετικά με το ελεύθερο εμπόριο και την ολοκλήρωση των αγορών. Αλλάζει τον τρόπο ζωής και τις συνθήκες διαβίωσης για τους ανθρώπους σε όλο τον κόσμο, παρουσιάζοντας νέες ευκαιρίες για ορισμένους, αλλά κινδύνους και απειλές για τους άλλους. (Kowalczyk 2011, 3)

Άτομα, επιχειρήσεις, κυβερνήσεις και υπερεθνικοί οργανισμοί που βγαίνουν από το πλαίσιο του έθνους-κράτους, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα, τα Ηνωμένα Έθνη, η Ευρωπαϊκή Ένωση και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, αντιμετωπίζουν την πρόκληση να ανταποκριθούν στην παγκοσμιοποίηση. Το διεθνές εμπόριο αγαθών αυξάνεται διαχρονικά, υποστηριζόμενο από το εμπόριο υπηρεσιών, τα οποία αποτελεί πλέον μέρος της διεθνούς αγοράς. Ταυτόχρονα, υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ των χωρών σχετικά με το μέρος της παραγωγής και τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) επιτρέπουν τη μετατόπιση της παραγωγής στο εξωτερικό. Αυτές οι διαδικασίες παγκοσμιοποίησης έχουν σημαντικές συνέπειες για τις αγορές εργασίας. Ακόμη και αν οι εργαζόμενοι δεν είναι τόσο κινητικοί όσο τα προϊόντα και το κεφάλαιο, οι θέσεις εργασίας είναι κινητές και οι εργαζόμενοι επηρεάζονται έτσι από το διεθνή ανταγωνισμό. Αυτό έχει επιπτώσεις στους μισθούς και τις συνθήκες εργασίας, και συχνά αυξάνει την αβεβαιότητα και αποτελεί απειλή για τους εργαζόμενους χαμηλής ειδίκευσης στις ανεπτυγμένες οικονομίες. (Kowalczyk 2011, 5)

Οι τριβές στην αγορά μπορεί να έχουν τη μορφή απόκτησης δαπανηρών πληροφοριών, προσαρμογής και εισόδου στην αγορά και μπορεί να οδηγήσουν σε

καθυστερήσεις και αναποτελεσματικότητα. Χρειάζεται χρόνος και προσπάθεια για να βρει ένα άτομο μια θέση εργασίας και χρειάζεται χρόνο και προσπάθεια για μια επιχείρηση να καλύψει μια κενή θέση εργασίας. Εάν η παραγωγή απαιτεί να συνεργαστούν δύο επιχειρήσεις, οι τριβές μπορεί να καταστήσουν δύσκολο για μια επιχείρηση να βρει συνεργάτη στην παραγωγή. Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποκτήσουν τις δεξιότητες που απαιτούνται για να εργαστούν στον τομέα υψηλής τεχνολογίας προκειμένου να θεωρηθούν ειδικευμένοι εργαζόμενοι. Οι έντονες ανεπάρκειες στην αγορά εργασίας θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην απελευθέρωση του εμπορίου. Η κατάλληλη πολιτική αντίδραση μπορεί να είναι η βελτίωση της αγοράς προϊόντων και εργασίας θεσμών, για να μειωθούν οι τριβές. Μια σημαντική περίπτωση είναι το εμπόριο Βορρά-Νότου, με τις βόρειες επιχειρήσεις υψηλής τεχνολογίας να ανησυχούν ότι η μεταφορά επιχειρήσεων σε άλλες χώρες μπορεί να μειώσει την εγχώρια ευημερία, μειώνοντας τους μισθούς και αυξάνοντας την ανεργία (Kowalczyk 2011, 7).

Εκτός από τις τριβές της αγοράς, υπάρχει τεράστια ετερογένεια μεταξύ των συναλλαγών εταίρων. Η ετερογένεια σε πολλά διαφορετικά επίπεδα, συμπεριλαμβανομένων των ανθρώπων, των επιχειρήσεων και των αγορών, είναι σημαντική για την παγκοσμιοποίηση και ιδίως για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις. Δεδομένου ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι πλήρης, οι πολυεθνικές επιχειρήσεις πρέπει να αντιμετωπίσουν τις αγορές και χώρες που χαρακτηρίζονται από διαφορετικές ανάγκες, επιθυμίες, θεσμούς, κανονισμούς και πολιτικές. Ως αποτέλεσμα, κάθε πολυεθνική επιχείρηση έχει τη δική της σημαντική ιστορία, που εκτείνεται ένα μοναδικό σύνολο αγορών, τεχνολογιών, εθνικών και περιφερειακών υποδομών. Στο πλαίσιο που προκύπτει που χαρακτηρίζεται από ετερογένεια, οι επιχειρήσεις θα πρέπει να επιβραβεύουν και να προωθούν την ευαισθητοποίηση και τις δυναμικές ικανότητες των διευθυντών και των εμπειρογνομόνων που αντιμετωπίζουν τις αβεβαιότητες και τις αλλαγές στις συνθήκες της αγοράς σε συνεχή βάση. (Kowalczyk 2011, 11)

Οι χρηματοπιστωτικές αγορές είναι μεταξύ εκείνων στις οποίες οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης είναι πιο εμφανείς. Ορισμένοι τομείς στους οποίους παραμένουν οι περιορισμοί της παγκοσμιοποίησης είναι οι χρηματιστηριακές αγορές, οι περιορισμοί στα συνταξιοδοτικά ταμεία να επενδύουν

στο εσωτερικό και οι ακαμψίες λόγω των διαφορετικών φορολογικών καθεστώτων μεταξύ των χωρών, αλλά σε γενικές γραμμές, οι χρηματοπιστωτικές αγορές είναι από τις πλέον παγκοσμιοποιημένες. Αυτό έχει συνέπειες για την πρόσβαση σε κεφάλαια και ευκαιρίες για επενδύσεις, αλλά και για τον έλεγχο των χρηματοπιστωτικών θεμάτων, όπως τη δυνατότητα μιας χώρας να καθορίζει τόσο τη δική της νομισματική πολιτική όσο και τη δική της συναλλαγματική ισοτιμία. Η συμπεριφορά των συναλλαγματικών ισοτιμιών των ξένων νομισμάτων είναι εξαιρετικά σημαντική για τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Φυσικά, η αγορά συναλλάγματος είναι στενά συνδεδεμένη με την αγορά ομολόγων και η αλληλεπίδραση των δύο αγορών επηρεάζεται από την παγκοσμιοποίηση (Kowalczyk 2011, 12).

Από την άλλη η διεθνής μετανάστευση είναι ένα πιεστικό ζήτημα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, και συνδέεται στενά με τον τρόπο με τον οποίο οι χώρες επιλέγουν να ενσωματωθούν. Από τα κέρδη από το εμπόριο, θα πρέπει να υπάρξουν πιθανά οφέλη από την αυξημένη κινητικότητα της εργασίας. Η πιθανότητα πραγματοποίησης τέτοιων κερδών εξαρτάται από την απορρόφηση των μεταναστών από την αγορά εργασίας και ένα σημαντικό ζήτημα είναι κατά πόσον η πραγματική μετανάστευση βελτιώνει την αντιστοίχιση των ικανοτήτων των εργαζομένων και των δεξιοτήτων που χρειάζονται οι επιχειρήσεις. Τα γενναιόδωρα κράτη πρόνοιας που χρηματοδοτούνται μέσω υψηλών φόρων προσφέρουν τόσο αναδιανομή όσο και ασφάλιση και μπορεί να φαίνονται ελκυστικά σε πολλούς μετανάστες. Αυτό εγείρει ζητήματα δυσμενούς επιλογής σχετικά με το ποιοι μετανάστες προσεγγίζουν μια χώρα και ποιους να φιλοξενήσει, καθώς και ζητήματα ηθικού κινδύνου όσον αφορά αυτούς που φιλοξενούνται. Το ερώτημα είναι αν και με ποια μορφή τα κράτη πρόνοιας μπορούν να ανταποκριθούν σε έναν κόσμο με συνεχή μετανάστευση και ενσωμάτωση. Πρόκειται για ένα πεδίο περίπλοκης αλληλεπίδρασης μεταξύ οικονομικών, δημογραφικών, πολιτικών και νομικών ζητημάτων. (Kowalczyk 2011, 14)

Ένα άλλο ζήτημα που ανακύπτει είναι κατά πόσον η προοπτική της οικονομικής ολοκλήρωσης μπορεί να μειώσει τις πολιτικές και στρατιωτικές συγκρούσεις μεταξύ των χωρών μελών και των υποψήφιων χωρών. Τέτοιου είδους σκέψεις έχουν οδηγήσει σε εξέχουσες πρωτοβουλίες και θεσμούς, όπως το

σχέδιο Μάρσαλ, η GATT, η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ. Η πρόσβαση σε φορείς διευκόλυνσης του συμβιβασμού, μια καλά λειτουργούσα οικονομία της αγοράς, ισχυροί κοινοί θεσμοί για την αξιοποίηση των δυνατοτήτων ενδοπεριφερειακού ελεύθερου εμπορίου, η προοπτική προσχώρησης στην ΕΕ και η απουσία τρίτων μερών στις συγκρούσεις αποτελούν σε κάθε περίπτωση παράγοντες σταθεροποίησης. (Kowalczyk 2011, 16)

Οι κλιματικές αλλαγές αντιπροσωπεύουν σοβαρές παγκόσμιες απειλές και η ΕΕ είναι μεταξύ των ηγετών των διεθνών προσπάθειών για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Οι πρωτοβουλίες της ΕΕ στον τομέα των εκπομπών από τις πτήσεις, τα πλοία και τις οδικές μεταφορές αντικατοπτρίζουν τις φιλοδοξίες για διασφάλιση και ενίσχυση των παγκόσμιων κανόνων σε περιπτώσεις όπου οι συμφωνίες είναι αναποτελεσματικές. Πράγματι, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο υποστηρίζει το δικαίωμα της ΕΕ να ενεργεί ανεξάρτητα από τα κράτη μέλη της στην προσπάθειά της να εξάγει τους περιβαλλοντικούς κανόνες της ΕΕ. Στην πραγματικότητα, η ΕΕ παίζει το ρόλο ενός παγκόσμιου παράγοντα από την άποψη αυτή, συνδυάζοντας την εσωτερική ρυθμιστική ισχύ και την εξωτερική οικονομική ισχύ για να επιδιώξει την περιβαλλοντική της ατζέντα (Kowalczyk 2011, 17).

Τελικά υπάρχει πιθανότητα η ευημερία των γυναικών να μην βλάπτεται απαραίτητα από την παγκοσμιοποίηση, με βάση προηγούμενα ευρήματα που αποδεικνύουν ότι το εμπόριο μειώνει τα ποσοστά αναλφαβητισμού των γυναικών και βελτιώνει την πρόσβαση στην εκπαίδευση. Παρόλο που το εισόδημα των νοικοκυριών έχει αυξηθεί αρκετά ώστε οι γυναίκες να μένουν στο σπίτι, προκύπτει η πολιτική συνέπεια ότι η μείωση του γυναικείου εργατικού δυναμικού μετά από ένα άνοιγμα στην παγκοσμιοποίηση θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με συνεχή εκπαιδευτικά προγράμματα, πιο ευέλικτα ωράρια εργασίας ή παρόμοιες πολιτικές, για να υποστηριχθεί η απασχόληση (Kowalczyk 2011, 19).

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται συνολικά σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει αρχικά τον εννοιολογικό προσδιορισμό και τις διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζει τα κυριότερα χαρακτηριστικά της στις διάφορες χρονικές φάσεις αυτής. Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει ποιοι παράγοντες επηρεάζουν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Στο

κεφάλαιο αυτό εξετάζονται οι οικονομικές κρίσεις, οι πανδημίες και τα ζητήματα παγκόσμιας υγείας, οι ένοπλες συγκρούσεις, τα κοινωνικά κινήματα, η κλιματική αλλαγή, η μετανάστευση και η τρομοκρατία. Το τρίτο κεφάλαιο συνοψίζει όσα προαναφέρθηκαν με τις διαπιστώσεις και τα συμπεράσματα να απαντούν στο ερώτημα αν είναι τελικά η παγκοσμιοποίηση στη δύση της. Τέλος το τέταρτο κεφάλαιο καταθέτει προτάσεις πρακτικής εφαρμογής.

ΣΚΟΠΟΣ

Σκοπός της υπόψη εργασίας είναι να παρουσιάσει την εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης μέσα από νεότερη ιστορία του σύγχρονου κόσμου, να αναλύσει τους παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τη διόγκωση ή αντίστοιχα την ύφεση της παγκοσμιοποίησης και τέλος να καταλήξει σε κάποια ασφαλή συμπεράσματα για το αν τελικά πράγματι η παγκοσμιοποίηση βρίσκεται στη δύση της ή έχει μεταλλαχθεί σε κάτι διαφορετικό, παραθέτοντας παράλληλα κάποιες επικοδομητικές προτάσεις για τη διατήρηση της οικονομικής ευημερίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

1.1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ

Η πλειοψηφία των επιστημόνων τείνει να ορίσει τον όρο ως μια παγκόσμια διαδικασία ενσωμάτωσης σε διαφορετικά επίπεδα (κοινωνικό, οικονομικό, πολιτιστικό και σε επίπεδο υποδομών, επικοινωνίες, ιδέες, κοσμοθεωρίες κ.λπ.). Από αυτή την άποψη, η παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία αυξανόμενης αλληλεξάρτησης και ενσωμάτωσης σε μια παγκόσμια κοινωνία. Αντίστοιχα η αποπαγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία μείωσης της αλληλεξάρτησης και της ολοκλήρωσης μεταξύ ορισμένων μονάδων σε όλο τον κόσμο, τυπικά εθνικών κρατών. Με άλλα λόγια η αποπαγκοσμιοποίηση θα ήταν ένα κάλεσμα για απομόνωση ή επιστροφή από την αυξανόμενη ολοκλήρωση του κόσμου (Solon 2014, 1).

Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια ενιαία έννοια που μπορεί να οριστεί και να περιληφθεί μέσα σε ένα καθορισμένο χρονικό διάστημα, ούτε είναι μια διαδικασία που μπορεί να οριστεί με σαφήνεια με αρχή και τέλος. Επιπλέον, δεν μπορεί να εκφραστεί με βεβαιότητα και να είναι εφαρμόσιμη σε όλους τους ανθρώπους και σε όλες τις καταστάσεις. Η παγκοσμιοποίηση περιλαμβάνει την οικονομική ολοκλήρωση, τη μετάδοση της γνώσης, την πολιτιστική σταθερότητα, την αναπαραγωγή, τις σχέσεις της εξουσίας. Είναι μια παγκόσμια διαδικασία, μια έννοια, μια επανάσταση και μια εγκαθίδρυση της παγκόσμιας αγοράς απαλλαγμένη από τον κοινωνικοπολιτικό έλεγχο. Είναι μια έννοια που έχει οριστεί ποικιλοτρόπως με την πάροδο των ετών, με ορισμένες συνδηλώσεις που αναφέρονται στην πρόοδο, την ανάπτυξη και τη σταθερότητα, την ολοκλήρωση και τη συνεργασία, και άλλες που αναφέρονται στην οπισθοδρόμηση, την αποικιοκρατία και την αποσταθεροποίηση. Η πολιτική ιδεολογία ενός ατόμου, η γεωγραφική τοποθεσία, η κοινωνική κατάσταση, το πολιτισμικό υπόβαθρο και η εθνοτική και θρησκευτική ένταξη παρέχουν το υπόβαθρο που καθορίζει τον τρόπο με τον οποίο ερμηνεύεται η παγκοσμιοποίηση (Al-Rodhan 2006, 3).

Σε γενικές γραμμές, η στάση απέναντι στην παγκοσμιοποίηση εξαρτάται, μεταξύ άλλων, από το αν κάποιος κερδίζει ή χάνει από αυτήν. Λόγω της πολυπλοκότητας της έννοιας, τα ερευνητικά έργα, τα άρθρα και οι συζητήσεις συνήθως παραμένουν επικεντρωμένα σε μια μόνο πτυχή της παγκοσμιοποίησης, προκειμένου να είναι σε θέση να παράσχουν κάποιες συγκεκριμένες λύσεις και συστάσεις. Ανεξάρτητα από αυτό, η παγκοσμιοποίηση είναι σύνθετη και πολύπλευρη. Ως εκ τούτου, οποιοσδήποτε ορισμός που πλησιάζει να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης πρέπει επίσης να είναι πολύπλοκος και πολύπλευρος. Πολλοί από τους ορισμούς που παρουσιάζονται εδώ είναι χρήσιμοι σε μια σειρά από περιπτώσεις και κλάδους, αλλά άλλοι παραμένουν εστιασμένοι σε ένα ή σε ένα άλλο σημείο, γεγονός που περιορίζει το πεδίο εφαρμογής τους. Όπως και η ίδια η έννοια της παγκοσμιοποίησης, οι ορισμοί που παρουσιάζονται εδώ είναι ευρείς και μπορούν να γίνουν αντιληπτοί με ποικίλους τρόπους (Al-Rodhan 2006, 4).

Κατά την ανάπτυξη του ορισμού της παγκοσμιοποίησης, ήταν ζωτικής σημασίας να χρησιμοποιήσουμε μια ευρεία προοπτική προκειμένου να είναι σύντομος αλλά όσο το δυνατόν πιο περιεκτικός. Η παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία, ένα ρεύμα που έχει επηρεάσει τις κοινότητες, τους πολιτισμούς και τις οικονομίες εδώ και εκατοντάδες χρόνια. Είναι αποτέλεσμα της υπερεθνικών και διαπολιτισμικών ενοποιήσεων που συνέβησαν σε παγκόσμιο επίπεδο καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας. Περιλαμβάνει τις αιτίες, την πορεία και τις συνέπειες αυτών των ενοποιήσεων. Αυτή η ανάμειξη έχει συντελεστεί μέσω δραστηριοτήτων που είναι τόσο ανθρώπινες όσο και μη ανθρώπινες σε φύση. Οι ανθρώπινες δραστηριότητες περιλαμβάνουν τις γλωσσικές, πολιτιστικές, οικονομικές και πολιτικές πτυχές της ανθρώπινης ζωής που αποτελούν μέρος της ανθρώπινης και κοινωνικής σφαίρας. Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια δύναμη που πρέπει να σταματήσει. Μάλλον, είναι μια διαδικασία που επηρεάζει τον καθένα από εμάς με διάφορους τρόπους, τόσο προς όφελός μας όσο και σε βάρος μας. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να γίνει κατανοητή με τρόπο που να επιτρέπει μια μεγαλύτερη εκτίμηση και κατά συνέπεια, την κίνηση προς την προώθηση της ατομικής, καθώς και της παγκόσμιας ασφάλειας και σταθερότητας (Al-Rodhan 2006, 5).

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η συζήτηση που απορρέει από τον ορισμό είναι στην πραγματικότητα ένα ζωτικό μέρος της ίδιας της συζήτησης. Η συζήτηση γύρω από την παγκοσμιοποίηση αποτελεί μεγάλο μέρος της ζωής της. Το ζήτημα του ορισμού της παγκοσμιοποίησης μπορεί να θεωρηθεί άχρηστο λόγω της μεταβαλλόμενης φύσης της, της ασάφειας της, της επιρροής της από την οπτική γωνία από την οποία την εξετάζει κανείς. Όμως η προσπάθεια, ακόμη και αν μοιάζει με ένα αέναο και μάταιο έργο διεγείρει τη συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση. Συμβάλλει έτσι στην ανανέωση της εστίασης, στις προκλήσεις της πολιτικής και στις απαιτούμενες απαντήσεις, οι οποίες με τη σειρά τους ρίχνουν περαιτέρω φως στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και στον πολύπλευρο αντίκτυπό της στη σταθερότητα (Al-Rodhan 2006, 8).

1.2 ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Οι έμφυλες διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης της παραγωγής έχουν υποστεί μια ραγδαία διαδικασία μετασχηματισμού τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Αυτό αντικατοπτρίζεται σε διάφορα επίπεδα όσον αφορά τις μεταβαλλόμενες σχέσεις της παγκόσμιας παραγωγής και απασχόλησης, τα μεταβαλλόμενα πρότυπα παγκόσμιας κατανάλωσης και τις μεταβαλλόμενες μορφές αναπαραγωγής. Ζούμε πλέον σε μια ταχέως εξελισσόμενη παγκόσμια κοινότητα, που συνδέει μεγάλους αριθμούς εργαζομένων και καταναλωτών σε ανεπτυγμένες και αναπτυσσόμενες χώρες, γεγονός που έχει σημαντικές επιπτώσεις στους τρόπους με τους οποίους οι γυναίκες και οι άνδρες οργανώνουν την εργασία και τη ζωή τους. Αυτός ο μετασχηματισμός έχει επηρεάσει τις γυναίκες και τους άνδρες με αντιφατικούς τρόπους. Έχει ανοίξει ευκαιρίες για τις γυναίκες να εισέλθουν σε νέους τομείς της αμειβόμενης απασχόλησης, να κερδίζουν εισόδημα, να αποκτούν ανεξαρτησία και να συμμετέχουν πιο ενεργά στην κοινωνική ζωή. Αλλά έχει επίσης δημιουργήσει νέες προκλήσεις, καθώς μεγάλο μέρος αυτής της απασχόλησης είναι άτυπη, με κακές συνθήκες εργασίας και έλλειψη εργασιακών δικαιωμάτων (Barrientos 2004, 1).

Η παγκοσμιοποίηση της παραγωγής βασίζεται όλο και περισσότερο σε ολοκληρωμένες παγκόσμιες αλυσίδες, στις οποίες υπάρχουν άμεσες διασυνδέσεις μεταξύ παραγωγής, διανομής και λιανικής πώλησης. Αυτές συνεπάγονται υψηλό

βαθμό εφοδιασμού και ευελιξία μεταξύ των χωρών. Η παγκόσμια παραγωγή έχει προσελκύσει τόσο γυναίκες όσο και άνδρες σε νέες μορφές ευέλικτης απασχόλησης και η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξάνεται σε πολλές χώρες. Εκτός του ότι είναι ευέλικτη (μερική απασχόληση, προσωρινή, περιστασιακή), μεγάλο μέρος της απασχόλησης είναι επίσης άτυπη, χωρίς σύμβαση εργασίας ή τα σχετικά δικαιώματα. που θα έπρεπε να λαμβάνουν οι ευέλικτοι εργαζόμενοι με σύμβαση. Αυτό επιτρέπει στους παραγωγούς να μετατοπίζουν περαιτέρω το κόστος και τους κινδύνους της παραγωγής στους εργαζόμενους (**Barrientos 2004, 2**).

Αυτή η άκαμπτη ταξινόμηση είναι αβάσιμη σε μια παγκόσμια οικονομία στην οποία τα όρια μεταξύ επίσημου και ανεπίσημου είναι ασαφή, και οι άτυποι εργαζόμενοι απασχολούνται όλο και περισσότερο σε «επίσημους» τομείς. Η διαδικασία αυτή επιταχύνθηκε σε ένα κλίμα απορρύθμισης, με αυξανόμενο αριθμό ανδρών και γυναικών που απασχολούνται πλέον σε άτυπες μορφές απασχόλησης, καθώς το ποσοστό των ασφαλών, μόνιμων θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης μειώνεται σε όλο τον κόσμο. Η ανισότητα των φύλων προκύπτει επειδή οι γυναίκες είναι πιθανότερο να συγκεντρώνονται σε άτυπες εργασίες, με λίγα εργασιακά δικαιώματα και κοινωνική προστασία (**Barrientos 2004, 2**).

Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί, ωστόσο ότι η απασχόληση στην παγκόσμια παραγωγή δεν είναι εγγενώς αρνητική για τις γυναίκες. Η πραγματικότητα είναι ότι, για πολλές γυναίκες, η εργασία στις εξαγωγές είναι καλύτερη από τις εναλλακτικές λύσεις της εργασίας στην εγχώρια οικονομία. Περαιτέρω, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα πρέπει να σταθμιστούν όχι μόνο σε σχέση με την αμειβόμενη παραγωγική εργασία, αλλά και με τον τρόπο με τον οποίο αυτό εξισορροπείται και επηρεάζει τον αναπαραγωγικό ρόλο των γυναικών. Μπορεί να υπάρχουν πλεονεκτήματα στη δυνατότητα οργάνωσης της παραγωγής με τρόπο που να ταιριάζει με τα άλλα καθήκοντα των γυναικών. Αλλά η προστασία των επιπέδων των μισθών και μάλιστα η επέκταση άλλων παροχών για τους περιστασιακούς, κατ' οίκον και σε εργαστήρια εργαζόμενους και άλλες μορφές εξαιρετικά ευέλικτης εργασίας, αποτελούν σημαντική πρόκληση για τις παραδοσιακές μορφές οργάνωσης της εργασίας. Μια διαφοροποιημένη ανάλυση

που λαμβάνει υπόψη όλους αυτούς τους παράγοντες είναι των πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων για τις γυναίκες από την αμειβόμενη απασχόληση σε εξαγωγική παραγωγή. Με τον τρόπο αυτό, θα είναι δυνατόν να εξεταστούν οι παράγοντες που εμποδίζουν τις γυναίκες από το να καρπωθούν τα πλεονεκτήματα της εργασίας στην παγκόσμια παραγωγή σε σύγκριση με τους άνδρες. Οι γυναίκες εξακολουθούν να φέρουν την κύρια ευθύνη για την αναπαραγωγή, αλλά το συνδυάζουν με εργασία που είναι συχνά άτυπη και χωρίς πρόσβαση σε επίσημα εργασιακά δικαιώματα και προστασία (**Barrientos 2004, 3**).

Ωστόσο, όλο και περισσότερο αυτή η άτυπη εργασία συνδέεται με την παγκόσμια παραγωγή. Υποστηρίζεται ότι, για να είναι αποτελεσματική η βελτίωση της ισότητας των φύλων στην απασχόληση, οι πολιτικές πρέπει να αντιμετωπίζουν τόσο τα εργασιακά δικαιώματα των παραγωγικών εργαζομένων όσο και τα συναφή αναπαραγωγικά δικαιώματα των γυναικών εργαζομένων σε σχέση με τη φροντίδα των παιδιών και τα κοινωνικά ζητήματα. Η παγκοσμιοποίηση έχει αλλάξει το ρόλο που μπορούν να διαδραματίσουν οι διάφοροι ενδιαφερόμενοι φορείς στην υποστήριξη πολιτικών με μεγαλύτερη ευαισθησία ως προς το φύλο με τη συμμετοχή της κυβέρνησης, του ιδιωτικού τομέα, των συνδικάτων και άλλων φορέων της κοινωνίας των πολιτών (**Barrientos 2004, 3**).

Η παγκοσμιοποίηση έχει υποκινήσει σημαντικές αλλαγές στις περισσότερες αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες χώρες τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Η απελευθέρωση του εμπορίου και των χρηματοπιστωτικών αγορών, σε συνδυασμό με τις ραγδαίες εξελίξεις στην τεχνολογία της πληροφορίας και στα συστήματα μεταφορών, έχουν διευκολύνει την ανάπτυξη νέων βιομηχανιών και αγροτικών βιομηχανιών. Τα πρότυπα παραγωγής έχουν αλλάξει, μετατοπιζόμενα από τη γεωργία προς τη βιομηχανία και τις υπηρεσίες. Η ανάπτυξη του εξαγωγικού προσανατολισμού και η επέκταση του εμπορίου έχουν εμβαθύνει τους δεσμούς μεταξύ της παραγωγής των αναπτυσσόμενων χωρών και των παγκόσμιων αγορών. Προμηθεύονται από όλο τον κόσμο μέσω ενός δικτύου παγκόσμιων προμηθευτών, που συχνά εδρεύουν σε αναπτυσσόμενες χώρες. Αυτές οι αλλαγές στα πρότυπα παραγωγής έχουν συνδεθεί με τις μεταβαλλόμενες τάσεις στην απασχόληση. Έχουν επίσης συνδεθεί με αλλαγές στην κατανομή των φύλων. Η

πρώτη και πιο εντυπωσιακή αλλαγή ήταν η αύξηση του ποσοστού των γυναικών στο εργατικό δυναμικό σε όλες σχεδόν τις περιοχές του κόσμου. Ένας σημαντικός παράγοντας για την αύξηση στη συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό ήταν η μεταβαλλόμενη φύση της παγκόσμιας οικονομίας, καθώς οι χώρες μεταβαίνουν από κλειστά σε ανοικτά εμπορικά καθεστώτα και από ρυθμιζόμενες σε απορρυθμισμένες αγορές εργασίας (**Barrientos 2004, 4**).

Οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν πλέον περισσότερο από το ένα τρίτο του εργατικού δυναμικού της μεταποίησης στις αναπτυσσόμενες χώρες και σχεδόν το μισό σε ορισμένες ασιατικές χώρες. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις κατά τα τελευταία 20 χρόνια σημειώθηκαν σε χώρες που υιοθέτησαν στρατηγικές προσανατολισμένες στις εξαγωγές. Κατά τις δεκαετίες του 1980 και του 1990 παρατηρήθηκε η εντατικοποίηση των διαδικασιών που είχαν ξεκινήσει τη δεκαετία του 1960, κατά τις οποίες οι πολυεθνικές εταιρείες με έδρα τον ήδη βιομηχανοποιημένο Βορρά αναζητούσαν υψηλότερα περιθώρια κέρδους αναθέτοντας την παραγωγή σε παραγωγούς στις αναπτυσσόμενες χώρες, κυρίως για να επωφεληθούν από το χαμηλότερο κόστος και το λιγότερο συνδικαλισμένο εργατικό δυναμικό στις χώρες αυτές (**Barrientos 2004, 4**).

Η παγκοσμιοποίηση των αγορών για τα βιομηχανικά προϊόντα έχει εντείνει τις ανταγωνιστικές πιέσεις για παραγωγή σε χαμηλότερο κόστος με μικρότερους χρόνους παράδοσης και όλο και πιο διαφοροποιημένο προϊόν. Οι πιέσεις αυτές έχουν οδηγήσει σε μια αυξανόμενη έμφαση στην ευελιξία στην μεταποιητική βιομηχανία, ώστε να διευκολύνονται οι ταχείες μετατοπίσεις μεταξύ διαφορετικών προϊόντων και προδιαγραφών προϊόντων για διαφορετικές αγορές και μάλιστα σε ολοένα και χαμηλότερο κόστος. Μέρος αυτής της ευελιξίας έχει επιτευχθεί μέσω τεχνολογικών αλλαγών, οι οποίες επέτρεψαν στις εταιρείες να υιοθετήσουν στρατηγικές άμεσης προσαρμογής, ελαχιστοποιώντας τα αποθέματα ώστε να ανταποκρίνονται ταχέως στις αλλαγές της ζήτησης. Κάποια από αυτά επιτεύχθηκαν μέσω των πιο αποκεντρωμένων μορφών διοίκησης που προωθούν τη δημιουργική ανταπόκριση και την καινοτομία σε όλη την παραγωγική διαδικασία (**Barrientos 2004, 5**).

Πολλές μελέτες για τις γυναίκες εργαζόμενες στη μεταποίηση αναφέρουν βελτιώσεις στην ευημερία τους, συνήθως μέσω μιας αυξημένης αίσθησης οικονομικής υπευθυνότητας και αυτοεκτίμησης και της ικανότητας επαναδιαπραγμάτευσης των σχέσεων με τους γονείς και τους συζύγους. Ωστόσο, είναι επίσης αλήθεια, και ιδίως για τις ηλικιωμένες και παντρεμένες γυναίκες, ότι η εργοστασιακή απασχόληση προσφέρει συχνά τη δυνατότητα επιβίωσης του νοικοκυριού σε συνθήκες οικονομικής παρακμής. Οι θέσεις εργασίας στον τομέα των υπηρεσιών στις οποίες βρέθηκαν έτειναν να είναι με βάρδιες και λιγότερο τακτικές, γεγονός που καθιστούσε δύσκολη την οργάνωση της οικιακής φροντίδας και της φροντίδας των παιδιών. Παρόλο που οι μορφωμένες οι γυναίκες φιλοδοξούν να απασχοληθούν σε μη χειρωνακτικές υπηρεσίες (όπως στη διδασκαλία και στον τουρισμό), η απασχόληση σε μεγάλα εργοστάσια με εξαγωγικό προσανατολισμό φαίνεται να προσφέρει την καλύτερη προσωρινή εναλλακτική λύση. **(Barrientos 2004, 7).**

Ενώ η προθυμία των γυναικών να αποδεχθούν χαμηλότερους μισθούς τις καθιστά ελκυστικές ως εργαζόμενες όταν η κερδοφορία βασίζεται στο χαμηλό κόστος εργασίας, η στροφή σε μια μέθοδο νέων, ευέλικτων και τεχνολογικά και διοικητικά πιο εξελιγμένων τρόπων παραγωγής, στους οποίους το κόστος εργασίας είναι λιγότερο σημαντικό από ό,τι η ποιότητά του, παρουσιάζει ένα σημαντικό αναπτυξιακό δίλημμα για τις χώρες με χαμηλό εισόδημα. Από την άλλη πλευρά, η μη υιοθέτηση αυτής της στρατηγικής μπορεί να περιορίσει την ανάπτυξη των εξαγωγών που ανταποκρίνονται στα πρότυπα για προϊόντα και υπηρεσίες που ζητούνται όλο και περισσότερο στις προηγμένες χώρες **(Barrientos 2004, 8).**

Η παγκόσμια γεωργία έχει επίσης υποστεί σημαντικές αλλαγές τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Υπήρξε σχετική μείωση του εξαγωγικού μεριδίου των παραδοσιακών γεωργικών καλλιεργειών (όπως των σιτηρών, του καφέ και του τσαγιού) και ραγδαία αύξηση των εξαγωγών γεωργικών προϊόντων υψηλής αξίας (κηπευτικά, ανθοκομία, κρέατα πλούσια σε πρωτεΐνες και μεταποιημένα προϊόντα διατροφής). Η επέκταση αυτή επήλθε εν μέρει ως αποτέλεσμα της τεχνολογικής καινοτομίας που επέτρεψε τη λειτουργία ψυχρών αλυσίδων και τη μεταφορά, με αποτέλεσμα να διευκολυνθούν έτσι οι παγκόσμιες εξαγωγές πιο ευαίσθητων και ευπαθών προϊόντων. Ένας άλλος παράγοντας για την αύξηση των εξαγωγών

γεωργικών προϊόντων υψηλής αξίας ήταν η αύξηση των σούπερ μάρκετ ως κυρίαρχων αγοραστών στις παγκόσμιες αλυσίδες (**Barrientos 2004, 8**).

Η θέση τους ως παγκόσμιοι αγοραστής τους δίνει τεράστια δύναμη και είναι σε θέση να υπαγορεύουν τους όρους στους προμηθευτές όσον αφορά την τιμή, την ποιότητα, τα χρονοδιαγράμματα παραγωγής και τις απαιτήσεις. Ταυτόχρονα εισάγουν αυστηρά τεχνικά, περιβαλλοντικά και κοινωνικά πρότυπα με τα οποία οι προμηθευτές πρέπει να συμμορφώνονται. Έχουν υποκινήσει τις αλλαγές σε καταναλωτικά πρότυπα και τη ζήτηση για την ολόχρονη παράδοση υψηλής ποιότητας ακόμα και σε εξωτικά προϊόντα. Πολλά από αυτά λειτουργούν με πολιτική 24ωρου ανοίγματος και ανταποκρίνονται σε μεγάλο βαθμό στις μεταβαλλόμενες ανάγκες των πελατών. Μια σημαντική πτυχή των αλλαγών στις συνήθειες αγορών και της αύξησης των σούπερ μάρκετ ήταν η αύξηση του ποσοστού των γυναικών που εργάζονται και συμβάλλουν στα εισοδήματα των νοικοκυριών (**Barrientos 2004, 9**).

Μια από τις ενδιαφέρουσες πτυχές στη γεωργία είναι το γεγονός ότι ένα πανομοιότυπο φυσικό προϊόν όσον αφορά το χρώμα, το σχήμα, το μέγεθος και τη γεύση μπορεί να προμηθεύεται από μια εναλλακτική βάση από διάφορες χώρες. Οι γεωργικές παγκόσμιες αλυσίδες τείνουν να προσαρμόζονται σαν αμοιβάδες στις τοπικές συνθήκες προκειμένου να προμηθεύονται προϊόντα. Η φύση της απασχόλησης μπορεί επίσης να καλύπτει ένα ευρύ φάσμα τύπων εργαζομένων, συμπεριλαμβανομένων των μόνιμων, των προσωρινών, των εποχιακών, των περιστασιακών, των συμβασιούχων και των μεταναστών εργαζομένων (**Barrientos 2004, 10**).

Η Σύνοδος Κορυφής των Ηνωμένων Εθνών για τη Χιλιετία που πραγματοποιήθηκε το 2000 συγκέντρωσε βασικούς παράγοντες στον τομέα της ανάπτυξης, κυβερνήσεις καθώς και δωρητές, για να εξετάσουν τις βασικές προτεραιότητες για την πρώτη φάση της νέας χιλιετίας και κατέληξε στην υιοθέτηση των αναπτυξιακών στόχων της χιλιετίας. Αυτοί περιλαμβάνουν την εξάλειψη της παγκόσμιας φτώχειας, την επίτευξη καθολικής πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, την προώθηση της ισότητας των φύλων και την ενδυνάμωση των γυναικών, τη μείωση της παιδικής θνησιμότητας, τη βελτίωση της μητρικής υγείας,

την καταπολέμηση των ασθενειών, την επίτευξη περιβαλλοντικής βιωσιμότητας και την ανάπτυξη μιας παγκόσμιας εταιρικής σχέσης για ανάπτυξη. Η πρόσβαση των γυναικών στην αμειβόμενη εργασία αναφέρεται σε σχέση με τον στόχο της γυναικείας ενδυνάμωσης των γυναικών. Ωστόσο, τα στοιχεία από διάφορα μέρη του κόσμου δείχνουν ότι οι πολιτικές για την προώθηση της παραγωγικής δραστηριότητας των γυναικών με την ταυτόχρονη αντιμετώπιση της αναπαραγωγικής τους ευθύνης προσφέρουν ένα ισχυρό δυναμικό για τη μεγιστοποίηση των πιθανών συνεργιών και την ελαχιστοποίηση των αντισταθμίσεων μεταξύ της εξάλειψης της φτώχειας και της ανθρώπινης ανάπτυξης (**Barrientos 2004, 12**).

Η παγκόσμια παραγωγή έχει οδηγήσει σε σημαντική αύξηση της απασχόλησης των γυναικών σε ορισμένες εξαγωγικούς τομείς και σε αλλαγές στις σχέσεις απασχόλησης μεταξύ των δύο φύλων. Ωστόσο, οι γυναίκες παραμένουν περιορισμένες στην ικανότητά τους να αποκτήσουν πρόσβαση σε ευκαιρίες απασχόλησης και ποιοτική εργασία από τις συνδυασμένες παραγωγικές και αναπαραγωγικές ευθύνες τους. Η παγκοσμιοποίηση έχει φέρει στο προσκήνιο φορείς στην αγορά οι οποίοι, μπορούν να αντιμετωπίσουν τις παραγωγικές και αναπαραγωγικές δραστηριότητες, την αμειβόμενη και τη μη αμειβόμενη εργασία, και οι οποίοι, ως εκ τούτου, ακροβατούν μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και ανθρώπινης ανάπτυξης. Η παρουσία τους θέτει υπό αμφισβήτηση προηγούμενες παρεμβάσεις που αποσκοπούσαν στην προώθηση της ευημερίας και στα δικαιώματα των εργαζομένων, οι οποίες είχαν ως βάση το μοντέλο του πλήρως απασχολούμενου πρωτεύοντα οικογενειάρχη στην επίσημη απασχόληση. Όμως, με την αξιοποίηση της κοινής δράσης και με ένα νέο φάσμα οργανώσεων, όπως αυτές των άτυπων εργαζομένων, μπορεί να είναι δυνατόν να εξασφαλιστεί η συμμετοχή των γυναικών στην παγκόσμια οικονομία με πιο ισότιμους όρους (**Barrientos 2004, 21**).

1.3 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Οι περισσότεροι μελετητές της παγκοσμιοποίησης δεν αμφιβάλλουν ότι οι ρίζες της μπορούν να εντοπιστούν λίγο πολύ βαθιά στην ιστορία, αν και υπάρχουν μάλλον διαφορετικές απόψεις όσον αφορά το ακριβές σημείο εκκίνησης.

Ολόκληρη η παγκόσμια ιστορία μπορεί να θεωρηθεί ως μια ιστορία της προόδου προς την κατεύθυνση της αύξησης του μεγέθους των κοινωνικών συστημάτων, της ολοκλήρωσής τους και της παγκοσμιοποίησης εν γένει. Με τον τρόπο αυτό, στην ιστορία και την κοινωνιολογία η έρευνα διευρύνεται σε σχέση με την ιστορική εξέλιξη των διαδικασιών παγκοσμιοποίησης **(Korotayev 2013, 32)**.

Η παγκοσμιοποίηση συντελείται είτε από την πρώτη μετακίνηση ανθρώπων από την Αφρική προς άλλα μέρη του κόσμου, είτε από την 3η χιλιετία π.Χ. είτε από τη λεγόμενη Αξονική Εποχή, την 1η χιλιετία π.Χ., είτε μόνο μετά τις Μεγάλες Γεωγραφικές Ανακαλύψεις, είτε τον 19ο αιώνα, είτε μετά το έτος 1945, είτε μόνο από τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Κάθε μία από αυτές τις ημερομηνίες έχει το δικό της νόημα. Είναι αρκετά λογικό να συζητήσουμε το πρόβλημα στο πλαίσιο του κατά πόσον μπορούμε να μιλάμε για παγκοσμιοποίηση πριν από τις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις **(Korotayev 2013, 32)**.

Η ολοκλήρωση ξεκίνησε μερικές χιλιάδες χρόνια π.Χ. στο πλαίσιο του αφροευρασιατικού παγκόσμιου συστήματος και της οποίας οι δεσμοί αναπτύχθηκαν πολύ πριν από τις μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις. Ωστόσο, μεταξύ ορισμένων ερευνητών εξακολουθεί να υπάρχει η τάση να υποτιμούν την κλίμακα αυτών των δεσμών στην προβιομηχανική εποχή. Υπάρχουν αρκετές κατατμήσεις της ιστορίας της παγκοσμιοποίησης. Ο πιο διαδεδομένος τύπος αντιπροσωπεύεται από τις τριμερείς κατατμήσεις: (1) Αρχαϊκή παγκοσμιοποίηση- (2) Πρώιμη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση- (3) Σύγχρονη παγκοσμιοποίηση. Τριμερείς διαχωρισμούς χρησιμοποιούν επίσης όσοι εντοπίζουν την προέλευση της παγκοσμιοποίησης στην περίοδο των Μεγάλων Γεωγραφικών Ανακαλύψεων: Παγκοσμιοποίηση 1 (1492-1800), Παγκοσμιοποίηση 2 (1800-2000) και Παγκοσμιοποίηση 3 (2000 - σήμερα). Ωστόσο, μια φαινομενική ευκολία των τριωνυμικών περιοδικοποιήσεων δεν σημαίνει απαραίτητα ότι είναι πιο σχετικές. Πιστεύουμε ότι ο αριθμός των περιόδων θα πρέπει να καθορίζεται πρώτα απ' όλα από το περιεχόμενο της υπό μελέτη διαδικασίας **(Korotayev 2013, 33)**.

Αν και οι Μεγάλες Γεωγραφικές Ανακαλύψεις κατέστησαν δυνατή τη μετατροπή των διακοινωνικών δεσμών σε παγκόσμιους με την πλήρη έννοια, εντούτοις η περίοδος μεταξύ 1500 και 1800 μ.Χ. δεν ήταν ακόμη πλήρως

παγκόσμια για διάφορους λόγους. Πρώτον, δεν είχαν ανακαλυφθεί όλα τα εδάφη της Γης (η Ανταρκτική είναι η πιο σημαντική από αυτές). Δεύτερον, πολλές κοινωνίες (στην Αυστραλία, την Ωκεανία, ορισμένα τμήματα της Εσωτερικής Αφρικής) δεν είχαν εμπλακεί σε παγκόσμιες επαφές με σημαντικό τρόπο. Τρίτον, ορισμένες μεγάλες χώρες της Ανατολικής Ασίας απομονώθηκαν οικειοθελώς από τον υπόλοιπο κόσμο **(Korotayev 2013, 33)**.

Πράγματι, η περίοδος που ξεκίνησε στις αρχές του 19ου αιώνα μπορεί κάλλιστα να χαρακτηριστεί ως ένα πολύ μεγάλο «μπαμ» παγκοσμιοποίησης. Η περίοδος αυτή διήρκεσε μέχρι τη δεκαετία του 1970, μετά την οποία το επίπεδο της διακοινωνικής διασύνδεσης άρχισε να αυξάνεται πολύ γρήγορα. Κατά τη διάρκεια αυτής ακριβώς της περιόδου αναγνωρίστηκε ότι είχαμε εισέλθει σε μια νέα εποχή διασύνδεσης που χαρακτηρίστηκε ως παγκοσμιοποίηση. Προκειμένου να διακρίνουμε αυτή την περίοδο από την προηγούμενη, προτείνουμε να την ονομάσουμε "πλανητική", γεγονός που αντανακλά, πρώτον, τις επιπτώσεις της εξερεύνησης του διαστήματος (πρόκειται για τις τεχνολογίες διαστημικής/δoruφορικής επικοινωνίας που παρέχουν πρωτοφανείς δυνατότητες επικοινωνίας από άποψη ταχύτητας, πυκνότητας και ποικιλομορφίας), δεύτερον, παρατηρούμε τη συμμετοχή στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης των κοινωνιών που ήταν ασθενώς συνδεδεμένες με τον υπόλοιπο κόσμο και των οποίων οι δεσμοί ήταν μάλλον περιορισμένοι. Τρίτον, αυτό αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση δεν έχει αξιοποιήσει πλήρως τις δυνατότητές της, ότι η διαδικασία αυτή συνεχίζεται, και όταν ολοκληρωθεί τον 21ο αιώνα, το επίπεδο διασύνδεσης θα είναι πραγματικά πλανητικό, όταν σχεδόν κάθε μέρος του κόσμου θα συνδέεται με σχεδόν κάθε άλλο μέρος **(Korotayev 2013, 34)**.

1.4 ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΩΣ ΤΟ 1800

Αν και έχει γίνει συμβατικό να βλέπουμε το σχηματισμό της παγκόσμιας οικονομίας ως επακόλουθο των Ευρωπαϊκών ανακαλυπτικών ταξιδιών στα τέλη του 15ου αιώνα, αυτό δεν θα πρέπει να σημαίνει ότι δεν υπήρχε σχετική προϊστορία. Τόσο ο Κολόμβος όσο και ο ντε Γκάμα είχαν ως κίνητρο να σπάσουν το μονοπώλιο του εμπορίου μπαχαρικών που κατείχαν οι ηγεμόνες της Αιγύπτου και των ιταλικών πόλεων-κρατών, ιδίως της Βενετίας και της Γένοβας. Τόσο η Κίνα

όσο και η Ινδία, με τους μεγάλους πληθυσμούς τους σε σχέση με την Ευρώπη, εμπορεύονταν με τη Νοτιοανατολική Ασία και αμφότερες συμμετείχαν στο χερσαίο εμπόριο με την Ανατολική Ευρώπη, τον ισλαμικό κόσμο και τη Μεσόγειο. Η ναυτιλία και η ναυτική τεχνολογία γενικά είχαν επίσης αναδειχθεί μέσω μιας σύνθετης αλληλεπίδρασης διαφόρων πολιτισμών και οικονομικών συστημάτων **(O'Rourke 2003, 14)**.

Η περίοδος μετά το 1500 αρχίζει με τα ευρωπαϊκά ταξίδια των ανακαλύψεων σε όλο τον Ατλαντικό και γύρω από το Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας προς τις ανατολικές θάλασσες και αμέσως μετά τον διάπλου του Ειρηνικού και τον περίπλου του πλανήτη. Η παγκοσμιοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας με την έννοια της σύνδεσης των αγορών του Παλαιού και του Νέου Κόσμου που μέχρι τότε ήταν χωρισμένες με αυτόν τον τρόπο αρχίζει αυτή την περίοδο. Ωστόσο, με το κόστος μεταφοράς να παραμένει υψηλό σε σχέση με την παραγωγή το εμπόριο μεγάλων αποστάσεων περιοριζόταν σε μεγάλο βαθμό σε εμπορεύματα με υψηλή αναλογία αξίας. Παρ' όλα αυτά, δημιουργήθηκαν τα κανάλια κατά μήκος των οποίων ο όγκος του παγκόσμιου εμπορίου θα μπορούσε να αυξηθεί αργότερα υπό την επίδραση της τεχνολογικής αλλαγής, συσσώρευσης κεφαλαίου και αύξησης του πληθυσμού **(O'Rourke 2003, 15)**.

Στο εσωτερικό της Ευρώπης η περίοδος σημαδεύτηκε επίσης από μετατοπίσεις. Το ιβηρικά ταξίδια οδήγησαν σε μετατόπιση από την προηγούμενη εμπορική κυριαρχία της Βενετίας και των ιταλικών πόλεων, καθώς η διαδρομή του Ακρωτηρίου έσπασε το μονοπώλιο που μοιράζονταν η Βενετία και οι ηγεμόνες της Αιγύπτου μέσω της Ερυθράς Θάλασσα. Ωστόσο, οι Πορτογάλοι εκτοπίστηκαν σύντομα από την ανερχόμενη δύναμη των Ολλανδών, με το Άμστερνταμ, τη «Βενετία του Βορρά», να εκτοπίζει την αρχική και τη διάδοχό της Αμβέρσα. Ακολούθησε ο μακρύς αγώνας μεταξύ των ολλανδικών και των αγγλικών εταιρειών Ανατολικών Ινδιών, των πολυεθνικών εταιρειών της περιοχής αυτής. Παρά την εξέχουσα θέση των Ευρωπαίων εξερευνητών, κατακτητών και εμπόρων κατά το πρώιμο τμήμα αυτής της περιόδου, είναι βαθύ ιστορικό λάθος να φανταστεί κανείς ότι η ευρωπαϊκή κυριαρχία στην παγκόσμια οικονομία χρονολογείται αμέσως μετά τα αρχικά ταξίδια **(O'Rourke 2003, 15)**.

Η περίοδος από το 1500 έως το 1780 σημαδεύτηκε από μια σταδιακή εξέλιξη στο είδος των εμπορευμάτων που διακινούνταν. Αρχικά τα αγαθά ήταν ως επί το πλείστον μη ανταγωνιστικά, με την έννοια ότι το εμπόριο καθοδηγούνταν από τη διαθεσιμότητα των εμπορευμάτων σε ορισμένες ηπείρους αλλά όχι σε άλλες. Έτσι, η Ασία εξήγαγε μπαχαρικά και μετάξι, ενώ η Αμερική εξήγαγε ασήμι. Τα αγαθά αυτά είχαν εξαιρετικά υψηλή αναλογία αξίας προς όγκο, ενώ οι υψηλές τιμές οφείλονταν στην απουσία τοπικών υποκατάστατων στις αγορές προορισμού. Καθώς προχωρούσε η περίοδος, άρχισαν να αποστέλλονται πιο ογκώδη εμπορεύματα. Συνήθως, αυτά τα εμπορεύματα (π.χ. ζάχαρη και ακατέργαστο βαμβάκι) εξακολουθούσαν να παράγονται μόνο σε συγκεκριμένες ηπείρους και αντιμετώπιζαν μάλλον ατελή υποκατάστατα στις αγορές **(O'Rourke 2003, 16)**.

Ο ρόλος της κυβερνητικής πολιτικής σε σχέση με το εμπόριο ήταν πολύ ενεργός. Ο χαρακτήρας της, ωστόσο, ήταν πολύ διαφορετικός από αυτόν που έχουμε εξοικειωθεί στους πιο πρόσφατους χρόνους. Η δασμολογική πολιτική για προστατευτικούς σκοπούς, την οποία θεωρούμε σήμερα ως την τυπική μορφή της εμπορικής παρέμβασης, δεν είχε τότε μεγάλη σημασία. Πολλοί υψηλοί τελωνειακοί δασμοί αφορούσαν μη ανταγωνιστικές εισαγωγές δημιουργώντας προσοδοφόρες ευκαιρίες για λαθρεμπόριο. Η κυβερνητική πολιτική κατά τη διάρκεια αυτής της Εποχής του Μερκαντιλισμού ήταν προσανατολισμένη στην ενεργή προώθηση θετικών εμπορικών ισοζυγίων με τη δημιουργία ναυλωμένων μονοπωλίων και με την απόκτηση υπερπόντιων αποικιών ως πηγές πρώτων υλών και κερδοφόρων επανεξαγωγών **(O'Rourke 2003, 17)**.

Στην περίπτωση της Δυτικής Ευρώπης οι ανακαλύψεις λέγεται ότι προκάλεσαν μια μετατόπιση του κύριου τόπου της οικονομικής δραστηριότητας από τη Μεσόγειο στον Ατλαντικό, όπως φαίνεται από το παράδειγμα από την άνοδο της Αμβέρσας, του Άμστερνταμ, της Σεβίλλης, της Λισαβόνας και του Λονδίνου σε σχέση με Βενετία και τη Γένοβα. Αυτό μας κάνει να σκεφτούμε ότι το διηπειρωτικό εμπόριο εκτόπισε το ενδοευρωπαϊκό εμπόριο. Οι καινοτομίες στην παραγωγή και το μάρκετινγκ των αγγλικών μάλλινων υφασμάτων, οι ολλανδικές βελτιώσεις στη ναυτιλία και η αυξανόμενη εξάρτηση της νότιας Ευρώπης από τις εισαγωγές σιτηρών του βορρά ήταν σημαντικοί παράγοντες για τη μετατόπιση της οικονομικής πρωτοκαθεδρίας από το νότο στην Ολλανδία και την Αγγλία πριν το

εμπόριο με την Ασία και τον Νέο Κόσμο αναπτύχθει επαρκώς. Η βιομηχανική επανάσταση που ξεκίνησε στη Βρετανία στα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα εισήγαγε αναμφίβολα μια νέα εποχή στην εξέλιξη της παγκόσμιας οικονομίας και επιβεβαίωσε την ανάδειξη της Βρετανίας ως κυρίαρχης παγκόσμιας οικονομικής δύναμης (**O'Rourke 2003, 22**).

Ωστόσο, η πρόοδος προς μια μεγαλύτερη οικονομική ολοκλήρωση είχε παρεμποδιστεί περιοδικά από τον πόλεμο, καθώς διάφορα ευρωπαϊκά έθνη αγωνίζονταν για την κυριαρχία. Την 1η Φεβρουαρίου 1793 η γαλλική Εθνική Συνέλευση κήρυξε τον πόλεμο στη Μεγάλη Βρετανία. Η περίοδος πολέμου που ακολούθησε, η οποία διήρκεσε σχεδόν αδιάλειπτα μέχρι το 1815, είχε βαθιές και μακροχρόνιες επιπτώσεις στο διεθνές εμπόριο. Η συνέλευση είχε απαγορεύσει την εισαγωγή μεγάλων κατηγοριών βρετανικών αγαθών και όλων των βρετανικών βιομηχανικών κατασκευών. Φαίνεται ότι οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι όχι μόνο κατάφεραν να διαταράξουν τις λειτουργίες των διεθνών αγορών εμπορευμάτων κατά τα έτη πριν από το 1815, αλλά στη Γαλλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες η προστασία που παρείχε ο πόλεμος δημιούργησε βιομηχανίες που υποκαθιστούσαν τις εισαγωγές και απαιτούσαν συνεχή προστασία για την επιβίωσή τους (**O'Rourke 2003, 32**).

1.5 ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1800-1914

Η διακίνηση αγαθών, κεφαλαίων και της εργασίας πέρα από τα εθνικά σύνορα ήταν σχεδόν ανεμπόδιστη. Η κυβερνητική παρέμβαση στην οικονομική δραστηριότητα ήταν ελάχιστη. Το άνοιγμα των οικονομιών που χαρακτήριζε αυτή την εποχή συνδέθηκε με μια ταχεία επέκταση του εμπορίου, των επενδύσεων και της χρηματοδότησης πέρα από τα σύνορα. Υπολογίζεται ότι, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου ετησίως ήταν πολύ ταχύτερη από ό,τι η αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής. Κατά συνέπεια, το μερίδιο του παγκόσμιου εμπορίου στην παγκόσμια παραγωγή κατέγραψε σταθερή αύξηση (**Nayar 2006, 138**).

Στη Δυτική Ευρώπη, το μερίδιο των εξαγωγών στο ΑΕΠ αυξήθηκε. Παρομοίως, για 16 ανεπτυγμένες χώρες, που σήμερα βρίσκονται στον ΟΟΣΑ, το

μερίδιο των εξαγωγών στο ΑΕΠ αυξήθηκε. Οι αναλογίες εξαγωγών και ΑΕΠ σε ορισμένες μικρές ευρωπαϊκές οικονομίες, όπως το Βέλγιο, Ολλανδία και Ελβετία, ήταν πολύ υψηλότερα από ό,τι στις μεγαλύτερες ευρωπαϊκές οικονομίες όπως η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιταλία. Οι λόγοι εξαγωγών-ΑΕΠ ήταν σημαντικά χαμηλότεροι στις ΗΠΑ και την Ιαπωνία. Πιστεύεται ότι αυτή η επέκταση του διεθνούς εμπορίου οφειλόταν στην απελευθέρωση του εμπορίου. Κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του δέκατου ένατου αιώνα, το ελεύθερο εμπόριο εφαρμόστηκε μόνο από τη Βρετανία. Από το 1860 περίπου, οι εμπορικοί φραγμοί άρχισαν να μειώνονται στην Ευρώπη. **(Nayar 2006, 138).**

Ωστόσο, αυτή η απελευθέρωση του εμπορίου περιορίστηκε στην Ευρώπη και διήρκεσε μόλις δύο δεκαετίες. Μεταξύ 1875 και 1913, το μέσο επίπεδο των εισαγωγικών δασμών στα βιομηχανικά προϊόντα αυξήθηκε. Οι μόνες εξαιρέσεις ήταν η Βρετανία και οι Κάτω Χώρες, οι οποίες συνέχισαν να εφαρμόζουν το ελεύθερο εμπόριο. Το ελεύθερο εμπόριο επιβλήθηκε, ωστόσο, στον υπόλοιπο κόσμο. Ο ιμπεριαλισμός άνοιξε αγορές στον Τρίτο Κόσμο, μέσω της διπλωματίας των κανονιοφόρων ή της αποικιακής κυριαρχίας. Το 1842, η Κίνα υπέγραψε συνθήκη με τη Βρετανία, η οποία άνοιξε την αγορά της στο εμπόριο και περιόρισε τους δασμούς. Στη δεκαετία του 1840, το ελεύθερο εμπόριο επιβλήθηκε στην Ινδία από τη Βρετανία και στην Ινδονησία από την Ολλανδία. Η Κορέα ακολούθησε τον ίδιο δρόμο, μέσω της ολοκλήρωσης της αγοράς της με την Ιαπωνία. Παρόμοιες συνθήκες, οι οποίες έθεταν ανώτατο όριο 5% στους εισαγωγικούς δασμούς, επιβλήθηκαν στις περισσότερες χώρες της Λατινικής Αμερικής κάπως νωρίτερα **(Nayar 2006, 139).**

Προς το τέλος του δέκατου ένατου αιώνα, ωστόσο, ορισμένες χώρες του Τρίτου Κόσμου στράφηκαν σε προστασία στην προσπάθειά τους για εκβιομηχάνιση. Η πραγματικότητα της εμπορικής πολιτικής, όπως φαίνεται, δεν αντανakλούσε τον μύθο του ελεύθερου εμπορίου. Η Δύση ασκούσε προστασία όπου ήταν απαραίτητο, αλλά επέβαλε το ελεύθερο εμπόριο στον Τρίτο Κόσμο. Στον τομέα του εμπορίου, ακόμη και το 1913, ο ανεπτυγμένος κόσμος περιγράφεται ως «νησιά του φιλελευθεροποίησης που περιβάλλεται από μια θάλασσα προστατευτισμού», ενώ ο αναπτυσσόμενος κόσμος περιγράφεται ως «ωκεανός φιλελευθεροποίησης με νησιά προστατευτισμού» **(Nayar 2006, 139).**

Παρόμοια ήταν η επέκταση των διεθνών επενδύσεων. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις αυξήθηκαν ραγδαία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Μια εκτίμηση που έγινε από τα Ηνωμένα Έθνη δείχνει ότι αυτό το απόθεμα άμεσων ξένων επενδύσεων στην παγκόσμια οικονομία ισοδυναμούσε με το 9% της παγκόσμιας παραγωγής το 1913. Η αύξηση των επενδύσεων χαρτοφυλακίου ήταν ακόμη πιο ραγδαίες. Κατά συνέπεια, μέχρι το 1914, το απόθεμα των μακροπρόθεσμων ξένων επενδύσεων στον κόσμο αυξήθηκε. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι, σε αυτή την εποχή του ιμπεριαλισμού, η Δυτική Ευρώπη ήταν η κύρια πηγή ξένων κεφαλαίων. Για τον κόσμο συνολικά, το 1914, περίπου το ήμισυ του συνολικού ποσού ξένων επενδύσεων πήγε στην Ασία, τη Λατινική Αμερική και την Αφρική, ενώ το υπόλοιπο μισό, σε σχεδόν σε ίσα μέρη, κατευθύνθηκαν στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Το τελευταίο μισό ήταν συγκεντρωμένο σε μια μικρή ομάδα νεοεκβιομηχανιζόμενων χωρών στη Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη, για ορισμένες από τις οποίες αποτελούσε το 50% των ακαθάριστων εγχώριων επενδύσεων **(Nayar 2006, 140)**.

Στα τέλη του δέκατου ένατου και στις αρχές του εικοστού αιώνα σημειώθηκε σημαντική ενσωμάτωση των διεθνών χρηματοπιστωτικών αγορών που παρείχαν ένα κανάλι για τις ροές επενδύσεων χαρτοφυλακίου. Η διακρατική ιδιοκτησία τίτλων, συμπεριλαμβανομένων των κρατικών ομολόγων, έφθασε σε πολύ υψηλά επίπεδα κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρχε συσχέτιση μεταξύ των επιτοκίων, των συναλλαγματικών ισοτιμιών και των τιμών των μετοχών στις κορυφαίες αγορές. Τόσο οι κυβερνήσεις όσο και οι ιδιώτες επενδυτές διακινούσαν μακροπρόθεσμα ομόλογα απευθείας στις χρηματοπιστωτικές αγορές του Λονδίνου, του Παρισιού και της Νέας Υόρκης. Οι εμπορικές τράπεζες ή οι επενδυτικές τράπεζες ήταν οι μεσάζοντες για τη διευκόλυνση αυτών των ροών κεφαλαίων από ιδιώτες και χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, στις ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης, που αναζητούσαν μακροπρόθεσμες επενδύσεις, από τη μία πλευρά, σε επιχειρήσεις ή κυβερνήσεις, κυρίως στις νεοεκβιομηχανιζόμενες χώρες ή στις υπανάπτυκτες χώρες που εξέδιδαν μακροπρόθεσμες υποχρεώσεις, από την άλλη **(Nayar 2006, 140)**.

1.6 ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1914-1995

Η παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο προσέλκυσε σοβαρά το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημόνων και των ιστορικών από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και μετά. Η ιστορική έρευνα σχετικά με την οικονομική πτυχή της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης επικεντρώθηκε σε ερωτήματα σχετικά με το πότε πραγματικά ξεκίνησε και σε ποιο βαθμό η παγκοσμιοποίηση της περιόδου μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Επεσήμανε σημαντικά ιστορικά προηγούμενα της σύγχρονης διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και ενημέρωσε τις τρέχουσες συζητήσεις σχετικά με την έκταση, τα αίτια και τις συνέπειες της αυξημένης διεθνούς οικονομικής ολοκλήρωσης. Έδειξε επίσης ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μια αναπόφευκτη διαδικασία, αλλά βασίζεται τόσο στις τεχνολογικές προϋποθέσεις όσο και στην πολιτική βούληση για την επιδίωξη μιας πιο ανοικτής και ολοκληρωμένης οικονομικής κοινωνίας (**Ekberg 2011, 4**).

Όσον αφορά την κατανόηση της αύξησης του διεθνούς εμπορίου, για παράδειγμα, το τυπικό πλαίσιο υποδηλώνει ότι το επίπεδο του διεθνούς εμπορίου σε κάθε δεδομένη χρονική στιγμή αποφασίζεται, με απλά λόγια, από το κόστος διακίνησης των αγαθών μεταξύ των αγορών. Αυτό το εμπορικό κόστος είναι δύο βασικών τύπων. Το κόστος που οφείλεται στις μεταφορές και το κόστος που οφείλεται στους πολιτικά επιβαλλόμενους εμπορικούς φραγμούς. Για να εξηγήσει κανείς την αύξηση του εμπορίου σε αυτή τη βάση, αρκεί να εξετάσει τις παράλληλες κινήσεις της τιμής των μεταφορών και της πολιτικά επιβαλλόμενης τιμής των εισαγωγών. Σε περιόδους κατά τις οποίες η τιμή των μεταφορών πέφτει περισσότερο από τους δασμούς και τα άλλα πολιτικά επιβαλλόμενα εμπορικά εμπόδια, η τεχνολογική αλλαγή εξηγεί το μεγαλύτερο μέρος της παρατηρούμενης αύξησης του εμπορίου. Σε περιόδους όπου τα επίπεδα των δασμών παρουσιάζουν την ταχύτερη και ουσιαστικότερη μείωση, η πολιτική θεωρείται ως η σημαντικότερη εξήγηση (**Ekberg 2011, 4**).

Οι πολιτικές επιρροές διαμόρφωσαν τα πρότυπα ολοκλήρωσης και αποσύνθεσης παγκοσμίας μετά το 1945. Αυτή είναι η κύρια διάκριση μεταξύ των παγκοσμιοποιήσεων του τέλους του 19ου και του τέλους του 20ού αιώνα. Η πρώτη είχε συντριπτικά τεχνολογική προέλευση, με την πτώση του κόστους μεταφοράς να οδηγεί τις αγορές εμπορευμάτων πιο κοντά, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες πολλών πολιτικών να τις κρατήσουν χώρια με την επιβολή

αντισταθμιστικών δασμών. Ο δεύτερος ήταν πολύ περισσότερο πολιτικής προέλευσης και αφορούσε τη σταδιακή κατάργηση των τεχνητών εμπορικών φραγμών που είχαν προκύψει ως αποτέλεσμα των δύο παγκόσμιων πολέμων και της Μεγάλης Ύφεσης. Διότι, παρά τις επαναστατικές τεχνολογικές προόδους της περιόδου, το κόστος της μεταφοράς αγαθών μειώθηκε σε πραγματικούς όρους εκπληκτικά λίγο (**Ekberg 2011, 5**).

Αν και το κόστος του εμπορίου θα κρίνει τελικά αν το εμπόριο ενός συγκεκριμένου προϊόντος έχει οικονομικό νόημα, οι μειώσεις των τιμών προκύπτουν από πολύπλοκες οργανωτικές, τεχνολογικές και θεσμικές προϋποθέσεις. Επιπλέον, η επέκταση του εμπορίου βασίζεται σε διάφορους παράγοντες που δεν επηρεάζουν κατ' ανάγκη το κόστος του εμπορίου. Πρόσφατες μελέτες που έγιναν από ιστορικούς των επιχειρήσεων ανέδειξαν τη σημασία των επιχειρηματιών και των επιχειρήσεων και όχι των αγορών και των τεχνολογιών, στην ιστορία της παγκοσμιοποίησης και έδειξαν ότι οι επιχειρήσεις δεν ανταποκρίθηκαν απλώς στις παγκόσμιες αγορές, αλλά συχνά τις δημιούργησαν (**Ekberg 2011, 6**).

Μεταξύ 1960 και 1990, ο όγκος του παγκόσμιου εμπορίου που μεταφέρεται με πλοία εξαπλασιάστηκε. Ανεξάρτητα από οποιαδήποτε εξέλιξη των τιμών, αυτή η τεράστια αύξηση του εμπορίου δεν θα μπορούσε να έχει επιτευχθεί χωρίς πρωτοποριακές τεχνολογικές, οργανωτικές και θεσμικές μεταβολές στην υφιστάμενο σύστημα μεταφορών. Ο συνολικός όγκος του χώρου αποστολής έπρεπε να διευρυνθεί δραστικά. Για ορισμένα προϊόντα έπρεπε να προβλεφθούν και να αναπτυχθούν εντελώς νέοι τύποι πλοίων. Εκτός από τον πραγματικό χώρο ναυτιλίας, έπρεπε να βελτιωθούν οι χερσαίες εγκαταστάσεις για να εξασφαλιστεί η αποτελεσματική λειτουργία των νέων και διευρυμένων πλοίων. Επιπλέον, εισήχθησαν θεσμικές αλλαγές, όπως η αυξανόμενη χρήση σημαιών ευκαιρίας για τη μείωση του κόστους. Έπρεπε επίσης να αναπτυχθούν νέες ρυθμίσεις για τη χρηματοδότηση της ναυπήγησης όλο και μεγαλύτερων, όλο και πιο εξελιγμένων πλοίων (**Ekberg 2011, 7**).

Κανένας από αυτούς τους μετασχηματισμούς δεν συνέβη από μόνος του. Αντίθετα, ήταν το αποτέλεσμα σκόπιμων εμπορικών στρατηγικών που

εφαρμόστηκαν από πραγματικές επιχειρήσεις που επιδίωκαν να αποκτήσουν οικονομικό πλεονέκτημα. Οι ναυτιλιακές επιχειρήσεις και οι ναυτιλιακοί επιχειρηματίες βρίσκονταν συχνά στο επίκεντρο αυτών των διαδικασιών. Πήραν την πρωτοβουλία να ναυπηγήσουν νέα και μεγαλύτερα πλοία και οραματίστηκαν και ανέπτυξαν νέες τεχνολογίες μεταφορών που επέτρεπαν την αποτελεσματικότερη μεταφορά τόσο γνωστών όσο και νέων προϊόντων. Ήταν επίσης συχνά υπεύθυνες για τις πολυάριθμες οργανωτικές καινοτομίες και τις θεσμικές αλλαγές που δημιούργησαν τα θεμέλια για την αύξηση του διεθνούς εμπορίου. Τέλος, συχνά διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στη σύνδεση των διαφόρων παραγωγών, μεταφορέων, χρηματοδοτών, ναυπηγείων και καταναλωτών σε διαφορετικές χώρες, οι οποίοι έπρεπε να συντονιστούν προκειμένου η θαλάσσια μεταφορική ικανότητα να αυξηθεί τόσο γρήγορα όσο αυξήθηκε και το νέο, δραστικά διευρυμένο σύστημα μεταφορών (Ekberg 2011, 11).

1.7 ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΕΛΗ 20^{ου} - ΑΡΧΕΣ 21^{ου} ΑΙΩΝΑ

Την 1 Ιανουαρίου 1995 ιδρύεται ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ), ο οποίος εφαρμόζεται στα μέτρα που επιβάλλει ένα μέλος της συμφωνίας και τα οποία επηρεάζουν τις καταναλώσεις υπηρεσιών καταγωγής άλλων μελών. Η συμφωνία εφαρμόζεται στη διασυνοριακή παροχή μιας υπηρεσίας (δηλ. που δεν απαιτεί τη φυσική μετακίνηση των πελατών), στην παροχή που συνεπάγεται μετακίνηση του καταναλωτή στη χώρα του προμηθευτή, υπηρεσίες που πωλούνται στο έδαφος ενός μέλους από (νομικά) πρόσωπα που έχουν εγκαταστήσει εμπορική παρουσία εκεί, αλλά προέρχονται από το έδαφος άλλου μέλους και παροχή υπηρεσιών που απαιτούν την προσωρινή μετακίνηση φυσικών προσώπων. Η συμφωνία δεν εφαρμόζεται στις υπηρεσίες που παρέχονται στην άσκηση κυβερνητικών καθηκόντων. Η βασική αρχή είναι η απαγόρευση των διακρίσεων (Hoeckman 1996, 6).

Τις τελευταίες ημέρες του Γύρου της Ουρουγουάης κατέστη σαφές ότι ορισμένοι συμμετέχοντες ήταν έτοιμοι να επικαλεστούν το παράρτημα σχετικά με τις εξαιρέσεις για τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, τις βασικές τηλεπικοινωνίες, τις θαλάσσιες μεταφορές και τις οπτικοακουστικές υπηρεσίες. Αντί να επιτρέψουν να αναπτυχθεί μια κατάσταση όπου οι χώρες θα απέσυραν ήδη κατατεθειμένες

δεσμεύσεις στους τομείς αυτούς επιτεύχθηκε μια συμβιβαστική λύση σύμφωνα με την οποία οι διαπραγματεύσεις για ορισμένους από αυτούς τους τομείς επρόκειτο να συνεχιστούν χωρίς να τεθεί σε κίνδυνο η ίδρυση του ΠΟΕ. Οι διαπραγματεύσεις για τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, τις βασικές τηλεπικοινωνίες και τις θαλάσσιες μεταφορές ξεκίνησαν εκ νέου την άνοιξη του 1994. Από τις τρεις αυτές διαπραγματεύσεις, μόνο εκείνες για τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες ολοκληρώθηκαν εντός έξι μηνών από την έναρξη ισχύος του ΠΟΕ (**Hoeckman 1996, 7**).

Άλλες υποχρεώσεις του ΠΟΕ αφορούσαν θέματα όπως η διαφάνεια, η αναγνώριση των αδειών, η πιστοποίηση, πληρωμές και μεταβιβάσεις, εγχώρια ρύθμιση και συμπεριφορά των δημόσιων μονοπωλίων. Η διαφάνεια απαιτεί από όλα τα μέλη να δημιουργήσουν σημεία έρευνας για την παροχή συγκεκριμένων πληροφοριών σχετικά με τις νομοθετικές, κανονιστικές και διοικητικές πρακτικές που αφορούν τις υπηρεσίες που καλύπτονται από την Συμφωνία. Η εγχώρια ρύθμιση απαιτεί από τα μέλη να θεσπίσουν κανόνες για να διασφαλίσουν ότι οι απαιτήσεις προσόντων, τα τεχνικά πρότυπα και οι διαδικασίες αδειοδότησης βασίζονται σε αντικειμενικά και διαφανή κριτήρια (**Hoeckman 1996, 9**).

Η μονοπωλιακή ή ολιγοπωλιακή παροχή υπηρεσιών επιτρέπεται, αλλά οι κυβερνήσεις οφείλουν να διασφαλίζουν ότι οι επιχειρήσεις αυτές δεν κάνουν κατάχρηση της ισχύος τους στην αγορά για να ακυρώσουν οποιοσδήποτε ειδικές διατάξεις που αφορούν δραστηριότητες οι οποίες δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής των αποκλειστικών τους δικαιωμάτων. Πολλοί από τους κανόνες και τις πειθαρχίες του πλαισίου εφαρμόζονται μόνο στο βαθμό που οι συγκεκριμένες δεσμεύσεις αναλαμβάνονται. Αυτό αποτελεί σοβαρή έλλειψη και είναι συνέπεια της προσέγγισης του θετικού καταλόγου που υιοθετήθηκε για τον προγραμματισμό των δεσμεύσεων. Στο βαθμό που τα άλλα μέρη είναι πρόθυμα να επιτρέψουν σε μια χώρα να διατηρήσει περιορισμούς, η προσέγγιση του αρνητικού καταλόγου θα επέτρεπε εξαιρέσεις (**Hoeckman 1996, 11**).

Αν και η αλληλεπίδραση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και τεχνολογικής καινοτομίας αποτέλεσε το θεμέλιο της παγκοσμιοποίησης, οι πολιτικές διαστάσεις δεν μπορούν να αγνοηθούν. Αλλά δεν είναι μόνο τα ζητήματα που σχετίζονται με

την οικονομική και πολιτική ισχύ που επέβαλαν τη διαδικασία της παγκόσμιας πολιτικής. Η εγκαθίδρυση των διεθνών και υπερεθνικών οργανισμών είναι σημαντικοί παράγοντες που διέπουν την εμφάνιση της παγκόσμιας κοινωνικής, πολιτιστικής και περιβαλλοντικής πολιτικής. Καθώς ο κόσμος μετατρέπεται όλο και περισσότερο σε ένα παγκόσμιο χωριό, επειδή οι ζωές των ανθρώπων συνδέονται με άλλα μέρη του κόσμου μέσω των μέσων ενημέρωσης, η παγκοσμιοποίηση έχει αυξήσει τις διαπροσωπικές και κοινωνικοπολιτισμικές ανταλλαγές μέσω της μετανάστευσης, του τουρισμού ή της ανταλλαγής σπουδών. Πολλές ομοιογενείς κοινωνίες έχουν μετατραπεί σε πολυπολιτισμικές κοινότητες, στις οποίες ζουν μαζί άνθρωποι με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. **(Hoeckman 1996, 12)**

Η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση ορίζεται ως η εντατικοποίηση των διακρατικών αλληλεπιδράσεων που προάγουν την εγκαθίδρυση υπερεθνικών δομών και την παγκόσμια ολοκλήρωση των πολιτιστικών, οικονομικών, οικολογικών, πολιτικών, τεχνολογικών και κοινωνικών διαδικασιών σε παγκόσμιο, υπερεθνικό, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Στον πολιτικό τομέα πρώτοι μεταξύ των δεικτών πολιτικής ολοκλήρωσης είναι οι διπλωματικές σχέσεις που αποτελούν ιστορική βάση για την επικοινωνία μεταξύ των χωρών. Φαίνεται λογικό ότι όσο πιο σημαντικοί είναι οι δεσμοί με τον έξω κόσμο, τότε τόσο περισσότερες διπλωματικές σχέσεις θα δημιουργήσουν οι χώρες για να ενημερώνονται, να προστατεύουν τα συμφέροντά τους και να διευκολύνουν την επικοινωνία **(Raza 2009, 5)**.

Στον οικονομικό τομέα το εμπόριο υπηρεσιών έχει φέρει νέες προκλήσεις στη στατιστική διαδικασία, καθώς είναι πολύ πιο εύκολο να αποτιμηθούν τα αγαθά που διασχίζουν φυσικά τα σημεία ελέγχου των συνόρων από ό,τι, π.χ., τα δεδομένα επεξεργασίας ή τις τηλεπικοινωνίες, ή ακόμη και τις συμβουλευτικές υπηρεσίες διαχείρισης που έχουν ανατεθεί σε εξωτερικούς συνεργάτες. Παρ' όλα αυτά, τα στοιχεία είναι ευρέως διαθέσιμα και γενικά αξιόπιστα. Ακαθάριστες άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ), που αντιπροσωπεύουν τη χρηματοπιστωτική εμπλοκή, είναι το άθροισμα των απόλυτων τιμών των εκρών ΑΞΕ που καταγράφονται στο ισοζύγιο των λογαριασμών πληρωμών. Περιλαμβάνουν το μετοχικό κεφάλαιο, την επανεπένδυση των κερδών, καθώς και άλλα μακροπρόθεσμα και βραχυπρόθεσμα κεφάλαια **(Raza 2009, 7)**.

Όσον αφορά στον κοινωνικό και πολιτιστικό τομέα οι νεοαφιχθέντες μετανάστες συχνά διατηρούν στενούς δεσμούς με τις χώρες καταγωγής τους με βάση τους οικογενειακούς δεσμούς και τις πολιτιστικές ομοιότητες, στέλνοντας συχνά χρήματα στους συγγενείς τους και οικονομικά εξαρτώμενους. Οι πολιτικές πολιτογράφησης ποικίλλουν ευρέως διεθνώς και η παράνομη μετανάστευση είναι ευρέως διαδεδομένη. Ο τουρισμός φέρνει τους ανθρώπους σε επαφή μεταξύ τους. Αλλάζει συμπεριφορές και προωθεί την κατανόηση μεταξύ πολιτισμών που διαφορετικά θα είχαν μικρή σχέση μεταξύ τους. Ως σημαντική οικονομική δραστηριότητα, μπορεί να φέρει ευημερία σε περιοχές χωρίς άλλους πόρους εκτός από τη φυσική ομορφιά του περιβάλλοντος ή την πολιτιστική αξία των ιστορικών τόπων. Ο τουρισμός έχει αυξηθεί σταθερά τον τελευταίο αιώνα, με τη σημαντικότερη επίδρασή του να είναι τα φθηνότερα αεροπορικά ταξίδια και αποτελεί σημαντικό μέρος της παγκοσμιοποίησης (**Raza 2009, 7-8**).

Στον τεχνολογικό τομέα το μερίδιο του πληθυσμού μιας χώρας που χρησιμοποιεί το διαδίκτυο προσθέτει ακόμη λεπτομέρειες στην εικόνα της τεχνολογικής αστυνόμευσης και της παγκοσμιοποίησης. Είτε πρόκειται για την ενημέρωση της διεθνούς κοινότητας για καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε απομονωμένες χώρες ή δίνοντας στους αγρότες πρόσβαση στις τιμές των εμπορευμάτων στα παγκόσμια χρηματιστήρια, ως παγκόσμιο μέσο που μεταδίδει πληροφορίες φτηνά σε μεγάλες αποστάσεις (**Raza 2009, 8**).

Τέλος, οι οικολογικοί παράγοντες δεν πρέπει να παραβλέπονται, αν και είναι πιο διαφοροποιημένοι από τις άλλες διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης. Σε αντίθεση με τις άλλες διαστάσεις, εμφανίζονται συνήθως ως συνέπεια της παγκοσμιοποίησης, παρά ως κινητήρια δύναμη. Ωστόσο, πολλοί οικολογικοί παράγοντες, όπως η παγκόσμια κλιματική αλλαγή, μπορεί να γίνουν κινητήριες δυνάμεις. Αυτή η πολυδιάστατη, πλουραλιστική προσέγγιση μας επιτρέπει να αντιληφθούμε την παγκοσμιοποίηση ως ένα φαινόμενο, ή μια συνολική διαδικασία στην οποία πολλές διαφορετικές διεργασίες λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα σε πολλούς τομείς (**Raza 2009, 3-4**).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

2.1 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ

Η μεξικανική κρίση το 1994, η ασιατική χρηματοπιστωτική κρίση του 1997, η βαθιά ύφεση στην Αργεντινή το 1998-2002, η κατάρρευση της Τρίτης Υπουργικής Διάσκεψης του ΠΟΕ στο Σιάτλ το 1999, η ήττα των Συμφωνιών Ελεύθερου Εμπορίου της Αμερικής το 2005 και η συνεχιζόμενη κρίση του 2007 που ξεκίνησε στις Ηνωμένες Πολιτείες, η οποία στη συνέχεια εξαπλώθηκε στην Ευρώπη είναι η νέα κανονικότητα της παγκοσμιοποίησης. Η διαδικασία χαρακτηρίζεται από επιβράδυνση της παγκόσμιας οικονομίας και ειδικότερα του εμπορίου αγαθών, ενώ το κερδοσκοπικό χρηματοοικονομικό κεφάλαιο συνεχίζει να επεκτείνεται μαζί με υψηλότερη συγκέντρωση κεφαλαίου στα χέρια των εταιρειών και των ελίτ (Solon 2014, 2).

Τόσο η παγκοσμιοποίηση όσο και η τρέχουσα παγκόσμια κρίση αποτελούν θέματα μεγάλου ενδιαφέροντος και επικαιρότητας. Ωστόσο, οι οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων ετών απαιτούν την ανάλυση της σχέσης μεταξύ των δύο φαινομένων. Η παγκοσμιοποίηση είναι μια πραγματικότητα του σύγχρονου κόσμου, που έχει διασυνδεμένες επιπτώσεις σε όλα τα επίπεδα της ανθρώπινης δραστηριότητας (οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, επιστημονικό, τεχνολογικό και οικολογικό). Με την έναρξη της τρέχουσας παγκόσμιας κρίσης, η παγκοσμιοποίηση έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση σε δύο επίπεδα. Από τη μία πλευρά, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται μία από τις κύριες αιτίες της άμεσης εξάπλωσης της κρίσης παγκοσμίως, όχι μόνο οικονομική αλλά και πολιτική, κοινωνική, ηθική και πολιτισμική. Το επίκεντρο της κρίσης ήταν οι Ηνωμένες Πολιτείες και η κρίση εξαπλώθηκε σύντομα, λόγω της αυξημένης αλληλεξάρτησης των κρατών και της διεθνούς απελευθέρωσης σε ένα ευρύ φάσμα αγορών (Tuca 2014, 120).

Κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης, η προτεραιότητα των κυβερνήσεων σχετιζόταν με τα εθνικά τους συμφέροντα σε βάρος των διεθνών συμφερόντων. Βασικά, έβαζαν την εθνική οικονομική ανάπτυξη μπροστά από την παγκόσμια

οικονομική ανάπτυξη. Έτσι, πλανάται το ερώτημα αν η παγκόσμια κρίση προκάλεσε αποδυνάμωση της παγκοσμιοποίησης. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα η κρίση έγινε παγκόσμια, επηρεάζοντας μεγάλο αριθμό χωρών. Επιπλέον, η χρηματοπιστωτική κρίση των Ηνωμένων Πολιτειών ξεπέρασε την οικονομική σφαίρα. Η κρίση είχε ως συνέπεια μια κοινωνική κρίση και επίσης αποκάλυψε υποκείμενες αδυναμίες του συστήματος, που αφορούν την πολιτική, τον καπιταλισμό, τη θρησκεία κ.λ.π (Tuca 2014, 121).

Η παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται αυξημένο παγκόσμιο εμπόριο, χρηματοοικονομική ολοκλήρωση και τεχνολογική πρόοδο. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι οικονομικοί κλυδωνισμοί από μια χώρα εξαπλώνονται και σε άλλες χώρες. Την ίδια στιγμή, η χρηματοπιστωτική ολοκλήρωση οδηγεί σε αυξημένη συχνότητα των κλυδωνισμών, οι οποίες επηρεάζουν όλες τις οικονομίες. Από αυτή την άποψη, η παγκοσμιοποίηση έχει χαρακτηριστεί υπεύθυνη για τη διάδοση της τρέχουσας κρίσης. Κανονικά, η χρηματοπιστωτική απελευθέρωση και η καινοτομία, μαζί με την ελεύθερη κυκλοφορία των κεφαλαίων, αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία της οικονομικής ανάπτυξης (Tuca 2014, 122).

Η χρηματοπιστωτική παγκοσμιοποίηση συμβάλλει στην ενίσχυση της ανάπτυξης των χρηματοπιστωτικών αγορών, καθώς τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αυξάνουν τον ανταγωνισμό και την καινοτομία των εθνικών χρηματοπιστωτικών τομέων, με αποτέλεσμα τη μείωση των επιτοκίων, ενώ παράλληλα μειώνεται ο κίνδυνος και αυξάνεται η κερδοφορία. Αυτό μεταφράζεται σε αύξηση των δυνητικών ρυθμών ανάπτυξης στις χώρες με ανεπτυγμένες χρηματοπιστωτικές αγορές. Ωστόσο η χρηματοοικονομική παγκοσμιοποίηση δεν είναι χωρίς προβλήματα αφού από τη φύση της διευκολύνει την πολύ γρήγορη μετάδοση αρνητικών κλυδωνισμών από ένα μέρος του κόσμου σε ένα άλλο (Tuca 2014, 122).

Λόγω της παγκοσμιοποίησης, τα χρηματοοικονομικά κεφάλαια ρέουν σε όλο τον κόσμο με πολύ υψηλότερη ταχύτητα, χάρη στην ευρεία υιοθέτηση της τεχνολογίας των πληροφοριών. Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν είναι μόνο η οικονομική κατάσταση που ώθησε τους επενδυτές σε ριψοκίνδυνες επενδύσεις, αλλά και η πληροφορική, η οποία ευνόησε τη συνάντηση δανειοληπτών και δανειστών στο Διαδίκτυο. Επιπλέον, οι τεχνολογικές καινοτομίες στην επιστήμη

της πληροφορικής επέτρεψαν τη δημιουργία όλων των πολύπλοκων χρηματοοικονομικών προϊόντων. Επίσης, η παγκοσμιοποίηση άνοιξε το δρόμο αυτής της κρίσης, χάρη στην ταχύτητα με την οποία το χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο μπορεί να κυκλοφορεί από και προς τις αποταμιεύσεις και ορισμένες αγορές (Tuca 2014, 122).

Η παγκοσμιοποίηση των αγορών και η ανάπτυξη των πληροφοριών και των επικοινωνιών τεχνολογιών, οι οποίες αύξησαν τον όγκο των συναλλαγών σε πραγματικό χρόνο, αποτέλεσαν ένα ισχυρό κίνητρο για την εμφάνιση παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών παραγόντων. Ορισμένες χρηματοπιστωτικές εταιρείες αυτού του τύπου κυριάρχησαν στην αγορά. Η απερίσκεπτη συμπεριφορά αρκετών τεράστιων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και η δικτύωσή τους επέτρεψε τη δημιουργία συστημικού κινδύνου. Συμπερασματικά, η παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει σε αυξημένη ευημερία στον κόσμο, αλλά ταυτόχρονα, συνέβαλε επίσης στην εξάπλωση της ύφεσης που ξεκίνησε από τις Ηνωμένες Πολιτείες, το 2007, σε όλο τον κόσμο. Έτσι, λόγω της παγκοσμιοποίησης, η ύφεση επηρέασε τόσο τις χώρες που διαχειρίστηκαν καλά τον χρηματοπιστωτικό τους τομέα όσο και εκείνες που δεν το έκαναν αυτό. Επίσης, έχουν πληγεί από την κρίση τόσο τα κράτη που είχαν μεγάλα οφέλη από την παγκοσμιοποίηση, αλλά και εκείνα που κέρδιζαν λιγότερα. Η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία βρισκόταν πίσω από πολλούς θεσμούς και συμφωνίες που διαμόρφωσαν το εννοιολογικό πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης (Tuca 2014, 122).

Η τρέχουσα οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση είχε καταστροφικές επιπτώσεις στην παγκόσμια οικονομία και επίσης στην παγκοσμιοποίηση. Μέχρι το 2007 η παγκοσμιοποίηση είχε φτάσει στην κορύφωσή της. Όμως η κρίση που ξεκίνησε στις ΗΠΑ κλόνησε την εμπιστοσύνη στην παγκοσμιοποίηση, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τη λειτουργικότητα της διαδικασίας. Το γεγονός ότι στα πρώτα χρόνια της κρίσης η προτεραιότητα των κυβερνήσεων σχετιζόταν με τα εθνικά τους συμφέροντα έναντι των διεθνών συμφερόντων αποδεικνύει ότι η οικονομική κρίση οδήγησε σε πτώση της παγκοσμιοποίησης. Πολλές χώρες έλαβαν προστατευτικά μέτρα για να ενθαρρύνουν τις δαπάνες εντός των εθνικών συνόρων (Tuca 2014, 122).

Η τρέχουσα κρίση επηρέασε τις κινητήριες δυνάμεις της ραγδαίας παγκοσμιοποίησης των τελευταίων ετών, όπως την ιδιωτική ιδιοκτησία, τις πολυεθνικές εταιρείες, την παγκόσμια αλυσίδα εφοδιαστικής και την ανοικτή αγορά. Πρώτον, αυξήθηκε η συμμετοχή του δημοσίου στον ιδιωτικό τομέα. Οι μεγαλύτερες τράπεζες από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρωπαϊκή Ένωση έλαβαν ενέσεις δημόσιου κεφαλαίου. Αρχικά, οι κυβερνήσεις ζήτησαν από τις τράπεζες να συνεχίσουν να δανείζουν στο εσωτερικό, εξορθολογίζοντας τις πιστώσεις στο εξωτερικό. Το μέτρο αυτό αφήνει τις αναδυόμενες οικονομίες και τις αναπτυσσόμενες εταιρείες ευάλωτες στον χρηματοπιστωτικό προστατευτισμό, δεδομένου ότι αυτές γενικά εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την εξωτερική πίστωση (Tuca 2014, 122).

Επίσης, παρά τη δέσμευση να μην αυξηθούν οι δασμοί, αυτοί αυξήθηκαν από την αρχή της κρίσης σε πολλές χώρες. Ανάλογα με τις πολιτικές που θα υιοθετήσουν οι κυβερνήσεις, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να είναι ισχυρότερη ή ασθενέστερη μετά την τρέχουσα οικονομική κρίση. Παρά τις προσπάθειες των κρατών να επιστρέψουν στην χρηματοπιστωτικό τομέα, αλλά και σε ορισμένους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας, η συμμετοχή τους είναι περιορισμένη επειδή οι νεοφιλελεύθεροι θεσμοί και κανόνες αποτέλεσαν τη βάση της παγκόσμιας οικονομίας τις τελευταίες δεκαετίες. Ως εκ τούτου, αν και η πρώτη αντίδραση στην οικονομική κρίση ήταν η ανάπτυξη προγραμμάτων και κανονισμών από κάθε χώρα και ιδίως στις ανεπτυγμένες, σε μια δεύτερη φάση της κρίσης, αναπτύχθηκαν προσπάθειες εναρμόνισης και συντονισμού των αναγκαίων πολιτικών σε μια ακόμη παγκόσμια οικονομία (Tuca 2014, 123).

Άμεση συνέπεια της οικονομικής κρίσης ήταν η μείωση του εμπορίου και των άμεσων ξένων επενδύσεων παγκοσμίως. Στο πλαίσιο αυτό, ορισμένες μελέτες χρησιμοποίησαν τον όρο αποπαγκοσμιοποίηση, για να ορίσουν τις τάσεις των μετοχών, την τμηματοποίηση της αγοράς, τον περιορισμό των κερδοσκοπικών τιμών και των χρηματοοικονομικών ροών και ορισμένη αποκέντρωση του κεφαλαίου. Η δυναμική διαδικασία της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και της αποπαγκοσμιοποίησης λαμβάνει χώρα σε στάδια τα τελευταία χρόνια. Ως εκ τούτου, η πρόσφατη παγκόσμια κρίση εξαπλώθηκε γρήγορα σε όλο τον κόσμο, έχει μεταμορφώσει μια παγκόσμια οικονομία που

ανθούσε και προωθούσε πολιτικές παγκοσμιοποίησης, σε μια οικονομία που έφερε σε συζήτηση πολιτικές αποπαγκοσμιοποίησης. Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι η οικονομική κρίση έχει αποδυναμώσει την παγκοσμιοποίηση δεν σημαίνει ότι ο κόσμος βιώνει το τέλος της παγκοσμιοποίησης. Είναι προφανές ότι όσο οι χώρες είναι άνισα προικισμένες με πόρους και τεχνολογία, διαφέρουν ως προς τις ικανότητες και τις δυνατότητές τους να παράγουν αγαθά. Υπό αυτές τις συνθήκες, ενώ οι αιτήσεις για ορισμένα προϊόντα σε διάφορες χώρες υπερβαίνουν την ικανότητά τους να εκτελούν αυτά τα προϊόντα, η οικονομική εξάρτηση μεταξύ των εθνών θα παραμείνει και με αυτόν τον τρόπο θα συνεχιστεί η παγκοσμιοποίηση (Tuca 2014, 123).

Στην πραγματικότητα η τρέχουσα οικονομική κρίση σήμανε την αύξηση της διεθνούς ολοκλήρωσης σε παγκόσμιο επίπεδο. Η κρίση έδωσε ώθηση στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τις έννοιες της παγκόσμιας ηγεσίας, των παγκόσμιων θεσμών και του παγκοσμίως ολοκληρωμένου χρηματοπιστωτικού συστήματος. Έτσι, η παγκοσμιοποίηση θα μεταλλαχθεί, θα υπάρξει ένα άλλο σύστημα αλληλεπίδρασης μεταξύ των βασικών εθνικών και διεθνών παραγόντων και ουσιαστικά θα υπάρξει μια νέα τάξη πραγμάτων. Με άλλα λόγια, μπορούμε να πούμε ότι οι προβλέψεις ορισμένων εμπειρογνομόνων που υποδεικνύουν μια πιθανή διακοπή της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης δεν έχουν επιβεβαιωθεί. Αντιθέτως, η διαδικασία αυτή συνεχίζεται, λαμβάνοντας μορφές και χαρακτηριστικά που προκαλούνται από τα παγκόσμια φαινόμενα σήμερα. Στην πραγματικότητα, αν βραχυπρόθεσμα η παγκοσμιοποίηση έχει επηρεαστεί από την οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση του 2007, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα η κρίση εντείνει την παγκοσμιοποίηση (Tuca 2014, 123).

Η τρέχουσα κρίση δεν είναι κυκλική αλλά συστημική. Η κρίση γεννήθηκε λόγω συστημικών προβλημάτων, ενός συστήματος που χαρακτηρίζεται υπερβολικά φιλελεύθερο, καταναλωτικό και εμπορικό. Κοιτάζοντας πέρα από την οικονομική πτυχή της κρίσης, η σημερινή κρίση επηρέασε τον κόσμο με πολλούς τρόπους και δεν είναι μόνο μια χρηματοπιστωτική και οικονομική κρίση, όντας ταυτόχρονα, μια κοινωνική κρίση, μια βαθιά πολιτική και πολιτιστική κρίση, μια

ηθική κρίση, μια κρίση της δημοκρατίας, των ιδεολογιών και του καπιταλιστικού συστήματος (Tuca 2014, 123).

Θεωρείται συστημική κρίση επειδή επηρεάζει ολόκληρο το χρηματοπιστωτικό σύστημα, και δεν λαμβάνει υπόψη του τις άλλες διαστάσεις της κρίσης. Από κοινωνική άποψη, η κρίση σήμανε την απώλεια θέσεων εργασίας για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού παγκοσμίως. Εκτός αυτού, η κρίση έχει βαθύνει τη φτώχεια σε όλες τις χώρες. Το γεγονός ότι η οικονομική κρίση ανάγκασε τις κυβερνήσεις να διασώσουν μεγάλες χρηματοπιστωτικές οντότητες έχει επηρεάσει αρνητικά την κοινωνική συνοχή, τονίζοντας την αίσθηση ότι τα πράγματα δεν είναι σωστά. Αυτό είναι εμφανές στην περίπτωση των ζημιών των ιδιωτικών εταιρειών που καλύφθηκαν από τα κράτη, ενώ για τους πολλούς πολίτες τα έσοδα έχουν διαβρωθεί. Επίσης, η σημερινή κρίση είναι πολιτική. Σε όλη την ιστορία, οι περισσότερες οικονομικές κρίσεις διπλασιάστηκαν από αλλαγές πολιτικής. Έτσι, η παρατεταμένη οικονομική ύφεση εγείρεται κατά των δημοκρατικών αξιών και θεσμών (Tuca 2014, 124).

Η κρίση αποκάλυψε επίσης την έλλειψη δράσης της πολιτικής τάξης που παρέμεινε, στις περισσότερες περιπτώσεις, μπροστά στην οικονομική ύφεση χωρίς να δώσει την κατάλληλη απάντηση. Καμία εθνική κυβέρνηση και κανένας διεθνής οργανισμός δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει σωστά την αποδυνάμωση της παγκόσμιας οικονομίας. Η αντίδραση των κυβερνήσεων επικεντρώθηκε, στη χειρότερη περίπτωση, στη διαχείριση της δικής τους πολιτικής εικόνας και στην καλύτερη περίπτωση στην αντιμετώπιση των συμπτωμάτων της κρίσης και όχι της αιτίας. Από την έναρξη της κρίσης, οι πολιτικοί συναγωνίστηκαν στην υιοθέτηση αντιφατικών πολιτικών, αποτυγχάνοντας να εκπληρώσουν το ρόλο τους και την αποστολή που είναι να εξυπηρετούν τα συμφέροντα των πολιτών με σωστό τρόπο (Tuca 2014, 124).

Παρά το γεγονός ότι το καπιταλιστικό σύστημα που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία, τον ανταγωνισμό και το κεφάλαιο, έχει αποδείξει αναμφισβήτητα αρετές, η τρέχουσα οικονομική κρίση αποκάλυψε ότι τις τελευταίες δεκαετίες ο καπιταλισμός έχει ευνοήσει την κερδοσκοπία, αύξησε το ακάλυπτο χρέος και αύξησε τη χρηματοοικονομική μηχανική. Σήμερα, ο καπιταλισμός δεν φαίνεται πλέον να προσφέρει ένα ιδανικό πλαίσιο για την ανάπτυξη και την εξέλιξη. Από τη

δεκαετία του 1980, ο καπιταλισμός δεν κατευθύνεται προς την οικονομική ανάπτυξη του κόσμου, αλλά μάλλον στην απόκτηση κερδών. Παρακινούμενο από τη δυνατότητα απόκτησης τεράστιων κερδών, το σύστημα άρχισε να δημιουργεί περισσότερο χρήμα. Ως αποτέλεσμα, οι συναλλαγματικές ισοτιμίες αυξήθηκαν υπερβολικά σε αυτή τη διαδικασία και προέκυψαν κερδοσκοπικές φούσκες σε όλους τους τύπους συναλλαγών, ιδίως στα ακίνητα. Με άλλα λόγια, τα χρήματα αυτού του τύπου καπιταλισμού δεν αποκτήθηκαν μέσω της εργασίας, σε παραγωγικές επιχειρήσεις ή το εμπόριο, αλλά από την κερδοσκοπία. Με την πάροδο των χρόνων ξεχάστηκαν οι πραγματικές αξίες του καπιταλισμού, όπως η επιμονή, το ομαδικό πνεύμα, ο θεσμός της αλληλεγγύης, η δημιουργικότητα, η υπομονή, η ισορροπία, η πρωτοβουλία που υποστηρίζεται από τη λιτότητα και κυρίως την εργασία και την αποταμίευση. Στην καπιταλιστική κοινωνία, το χρήμα θεωρείται αυτοσκοπός και όχι μέσο, όπως θα έπρεπε να είναι. Ως εκ τούτου, οι άνθρωποι κυνηγούν το χρήμα και τον υπερβολικό καταναλωτισμό (Tucá 2014, 125).

Οι Ηνωμένες Πολιτείες εξήγαγαν πρώτα τη φιλοσοφία της απορρύθμισης και στη συνέχεια εξήγαγαν τη ύφεση. Αυτός είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους η αμερικανική κρίση έγινε παγκόσμια. Δεδομένου του ότι η αμερικανική οικονομία είναι η μεγαλύτερη στον κόσμο, είναι κατανοητό ότι μια πτώση αυτού του μεγέθους έχει παγκόσμιο αντίκτυπο, δημιουργώντας επιβράδυνση στις παγκόσμιες οικονομικές μηχανές. Καθώς η κρίση βάθαινε στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη, άλλες οικονομίες του κόσμου άρχισαν να αισθάνονται τις επιπτώσεις της κατάρρευσης της παγκόσμιας ζήτησης. Την άνοιξη του 2009, η κρίση ήταν ήδη παρούσα τόσο στον τραπεζικό τομέα σε όλο τον κόσμο, όσο και στην παγκόσμια οικονομία. Με άλλα λόγια, έχει γίνει μια παγκόσμια κρίση που επηρεάζει όλους τους τομείς και συμπεριλαμβανομένων των περισσότερων εθνικών οικονομιών. Επιπλέον, η έννοια της παγκόσμιας κρίσης δείχνει, πέρα από την έκταση της γεωγραφικής διάστασης, το τελικό αποτέλεσμα της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης της κρίσης. Από μια χώρα, τις Ηνωμένες Πολιτείες, η κρίση εξαπλώθηκε σύντομα σε όλο τον κόσμο και από έναν τομέα, τον τραπεζικό τομέα, εξαπλώθηκε εξίσου γρήγορα, σε ολόκληρη την παγκόσμια οικονομία. Με άλλα λόγια, η οικονομική κρίση σάρωσε όλο τον κόσμο και έγινε μια πραγματική παγκόσμια κρίση (Tucá 2014, 125).

Συμπερασματικά, η παγκόσμια κρίση έχει επηρεάσει μεγάλο αριθμό χωρών και έχει εκδηλωθεί σε όλα τα στοιχεία της παγκόσμιας οικονομίας. Από τη μία πλευρά, η κρίση είχε ως συνέπεια μια κοινωνική κρίση, και από την άλλη, αποκάλυψε υποβόσκουσες αδυναμίες του συστήματος, που αφορούν στην πολιτική, στον καπιταλισμό, στη θρησκεία κ.λπ. Ωστόσο, η οικονομική κρίση έφτασε μέχρι τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση βρίσκεται σε κρίση και ότι η τρέχουσα παγκόσμια οικονομική ύφεση θα τερματίσει τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, άλλοι είναι πεπεισμένοι ότι η παγκοσμιοποίηση θα βγει ισχυρότερη από την κρίση. Ωστόσο, αν βραχυπρόθεσμα η παγκοσμιοποίηση έχει επηρεαστεί από την οικονομική κρίση, μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα, μπορούμε να πούμε ότι η παγκοσμιοποίηση ενισχύεται ή και επιδεινώνεται από την κρίση. Η κρίση έδειξε ότι αν η παγκοσμιοποίηση αποτελεί πηγή οικονομικής ανάπτυξης, μπορεί επίσης να αποτελέσει παράγοντα οικονομικής αστάθειας λόγω κακώς εκτιμημένων κινδύνων. Η παγκοσμιοποίηση, η χρηματοπιστωτική απελευθέρωση και οι τεχνολογικές καινοτομίες στον τομέα της πληροφορικής επέτρεψαν την εξάπλωση των παγκόσμιας οικονομικής κρίσης (Tuca 2014, 126).

2.2 ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

Στην κοινωνία έχει επέλθει μεγάλος αριθμός αλλαγών χάρη στις προσπάθειες που καταβάλλουν οι άνθρωποι ατομικά και συλλογικά. Οι προσπάθειες αυτές ονομάζονται κοινωνικά κινήματα. Κοινωνικό κίνημα είναι η προσπάθεια μιας ένωσης να επιφέρει μια αλλαγή στην κοινωνία. Ένα κοινωνικό κίνημα μπορεί επίσης να κατευθύνεται για να αντισταθεί σε μια αλλαγή. Κοινωνικό κίνημα είναι η προσπάθεια μιας ένωσης να επιφέρει μια αλλαγή στην κοινωνία. Ένα κοινωνικό κίνημα μπορεί επίσης να κατευθύνεται για να αντισταθεί σε μια αλλαγή. Ορισμένα κινήματα κατευθύνονται στην τροποποίηση ορισμένων πτυχών της υφιστάμενης κοινωνικής τάξης, ενώ άλλα μπορεί να στοχεύουν στην πλήρη αλλαγή της. Τα κοινωνικά κινήματα μπορεί να είναι πολλών ειδών, όπως θρησκευτικά κινήματα, μεταρρυθμιστικά κινήματα ή επαναστατικά κινήματα (V.K. 2019, 1).

Τα κοινωνικά κινήματα χαρακτηρίζονται συχνά ως δράσεις αποκλεισμένων συλλογικοτήτων που χρησιμοποιούν μη θεσμικές στρατηγικές και τακτικές σε διαρκείς εκστρατείες για κοινωνική αλλαγή. Μια βολική, αλλά αμφισβητήσιμη, παραδοχή είναι ότι τα κοινωνικά κινήματα είναι ένα αποκλειστικά σύγχρονο φαινόμενο που ξεκίνησε στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού διαφωτισμού και του κοσμικού ανθρωπισμού (**Almeida 2019, 189**).

Ολοένα και περισσότερο στον εικοστό πρώτο αιώνα, η κινητοποίηση των κοινωνικών κινήματων καθοδηγείται από επιρροές σε παγκόσμιο επίπεδο, όπως η κλιματική αλλαγή, η οικονομική φιλελευθεροποίηση και η διεθνής μετανάστευση. Συχνά οι παγκόσμιες συνθήκες διαμεσολαβούνται από εθνικά και τοπικά περιβάλλοντα όσον αφορά την πιθανότητα εμφάνισης συλλογικής δράσης και τη μορφή που αυτή λαμβάνει. Πράγματι, ένας σημαντικός όγκος μελετών για τα κοινωνικά κινήματα επικεντρώνεται στα τοπικά και εθνικά περιβάλλοντα που διαμορφώνουν την ανάδυση της συλλογικής δράσης, ιδίως τις πολιτικές ευκαιρίες, τις απειλές, τις υποδομές πόρων και την ικανότητα μετατροπής των παραπόνων σε ισχυρές κινητοποιητικές εκκλήσεις (Almeida 2019, 190).

Παρά την έμφαση που δόθηκε στη δυναμική των κοινωνικών κινήματων εντός των εθνικών κρατών, υπήρξε επίσης μια αυξανόμενη αναγνώριση ότι οι οικονομικές και πολιτιστικές διαδικασίες που σαρώνουν όλο τον κόσμο έχουν διαμορφώσει κινήματα. Καθώς η παγκόσμια ολοκλήρωση και η συνειδητοποίηση της παγκοσμιοποίησης έχουν αυξηθεί, φαίνεται να υπάρχει μεγαλύτερος συγχρονισμός και σύνδεση μεταξύ των αντιδράσεων της κοινωνίας των πολιτών. Αυτές οι συλλογικές αντιδράσεις περιλαμβάνουν κινητοποιήσεις που σχετίζονται με την υπερθέρμανση του πλανήτη, την οικονομική λιτότητα και τη χρηματοπιστωτική κρίση, δικαιώματα των μεταναστών και κινητοποιήσεις αντιδράσεων που επικεντρώνονται στον εθνομηδενισμό και τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό (Almeida 2019, 191).

Η κοινωνία υφίσταται συνεχείς αλλαγές. Οι αξίες και η συμπεριφορά αλλάζουν σε όλες τις πολιτισμένες κοινωνίες. Κατά τη διάρκεια της πολιτισμικής διολίσθησης οι περισσότεροι άνθρωποι αναπτύσσουν νέες ιδέες. Για να γίνουν αυτές οι ιδέες λειτουργικές στην κοινωνία οργανώνουν ένα κίνημα. Η ανάπτυξη

μιας δημοκρατικής κοινωνίας, η χειραφέτηση των γυναικών, η εξάπλωση της μαζικής εκπαίδευσης, η κατάργηση του απαράβιαστου, η ισότητα ευκαιριών και για τα δύο φύλα, η ανάπτυξη της κοσμικότητας είναι τα παραδείγματα της πολιτισμικής παρέκκλισης. Μια μεταβαλλόμενη κοινωνία είναι σε κάποιο βαθμό αποδιοργανωμένη, επειδή οι αλλαγές σε διάφορα τμήματα της κοινωνίας δεν λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα. Η εκβιομηχάνιση έφερε την αστικοποίηση, η οποία με τη σειρά της προκάλεσε πολυάριθμα κοινωνικά προβλήματα **(V.K. 2019, 2)**.

Η κοινωνική αποδιοργάνωση επιφέρει σύγχυση και αβεβαιότητα επειδή οι παλιές παραδόσεις δεν αποτελούν πλέον αξιόπιστο οδηγό συμπεριφοράς. Τα άτομα αισθάνονται απομονωμένα από την κοινωνία. Αναπτύσσεται η αίσθηση ότι οι ηγέτες της κοινότητας αδιαφορούν για τις ανάγκες τους. Τα άτομα νιώθουν ανασφάλεια, σύγχυση και απογοήτευση. Η σύγχυση και η απογοήτευση δημιουργούν κοινωνικά κινήματα. Όταν μια ομάδα ανθρώπων αισθάνεται αδικημένη, απογοητεύεται και αποξενώνεται. Ένα τέτοιο αίσθημα αδικίας παρέχει γόνιμο έδαφος για κοινωνικά κινήματα. Το αίσθημα της κοινωνικής αδικίας δεν περιορίζεται μόνο στους δυστυχισμένους φτωχούς. Οποιαδήποτε ομάδα, σε οποιοδήποτε επίπεδο κοινωνικής θέσης μπορεί να αισθανθεί ότι είναι θύμα κοινωνικής αδικίας **(V.K. 2019, 3)**.

Έτσι, τα κοινωνικά κινήματα προκύπτουν όπου οι κοινωνικές συνθήκες είναι ευνοϊκές. Μπορεί να σημειωθεί ότι σε μια σταθερή, καλά ενσωματωμένη κοινωνία υπάρχουν λίγα κοινωνικά κινήματα. Σε μια τέτοια κοινωνία υπάρχουν πολύ λίγες κοινωνικές εντάσεις ή αλλοτριωμένες ομάδες. Οι άνθρωποι είναι ικανοποιημένοι. Αλλά σε μια μεταβαλλόμενη και συνεχώς αποδιοργανωμένη κοινωνία οι άνθρωποι υποφέρουν από εντάσεις. Δεν είναι πλήρως ικανοποιημένοι. Σε μια τέτοια κοινωνία αντιλαμβάνονται την κοινωνική αδικία και γίνονται δυσαρεστημένοι. Οι δυσαρεστημένοι είναι αυτοί που δημιουργούν κοινωνικά κινήματα. Η σύγχρονη κοινωνία πλήττεται περισσότερο από τα κοινωνικά κινήματα **(V.K. 2019, 4)**.

Το μοτίβο αλληλουχίας των κοινωνικών κινήματων μπορεί να συνοψιστεί ως εξής. Πρώτον, υπάρχει αναταραχή και δυσαρέσκεια σε κάποιο τμήμα του πληθυσμού. Μια μικρή ομάδα ατόμων συνειδητοποιεί την ανάγκη για μια αλλαγή, εκφράζει τα συναισθήματα και τις απόψεις της και ξεκινά να επηρεάσει τις απόψεις

και τα συναισθήματα των άλλων και να τους προετοιμάσει για μια μεταρρύθμιση **(V.K. 2019, 5)**.

Οι μεταναστευτικές κινήσεις λαμβάνουν χώρα όταν ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων εγκαταλείπει μια χώρα και εγκαθίσταται σε κάποιο άλλο μέρος. Ο λόγος της μαζικής μετανάστευσης μπορεί να είναι η δυσαρέσκεια με τις παρούσες συνθήκες ή ο πειρασμός ενός λαμπρού μέλλοντος. Η απλή μετανάστευση ανθρώπων δεν σημαίνει μεταναστευτική κίνηση. Υπάρχει μεταναστευτικό κοινωνικό κίνημα μόνο όταν υπάρχει μια κοινή εστία δυσαρέσκειας, ένας κοινός σκοπός ή ελπίδα για το μέλλον και μια ευρέως διαδεδομένη απόφαση για μετακίνηση σε μια νέα τοποθεσία. Το σιωνιστικό κίνημα, η μετακίνηση των Εβραίων στο Ισραήλ ήταν ένα μεταναστευτικό κοινωνικό κίνημα. Ομοίως, η μετακίνηση ανθρώπων από την Ανατολική Γερμανία στη Δυτική Γερμανία μπορεί να χαρακτηριστεί μεταναστευτικό κοινωνικό κίνημα **(V.K. 2019, 7,8)**.

Οι μακροχρόνιες μελέτες της παγκοσμιοποίησης και των κοινωνικών κινημάτων εντοπίζουν διαρθρωτικά χαρακτηριστικά και μείζονες αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία και τις δομές διακυβέρνησης και συνδέουν εμπειρικά τις αλλαγές αυτές με συγκεκριμένες μορφές και ομάδες λαϊκών διαμαχών σε όλο τον κόσμο. Οι μεταβολές αυτές κυμαίνονται από την απόλυτη εδαφική επέκταση της παγκόσμιας οικονομίας και την αποικιακή επέκταση έως τους κύκλους οικονομικής ανάπτυξης και συρρίκνωσης, καθώς και ποιοτικές αλλαγές στις μορφές του κεφαλαίου και των μέσων επικοινωνίας (Almeida 2019, 192).

Επιπρόσθετα οι μελέτες για την παγκοσμιοποίηση δίνουν έμφαση στα αποτελέσματα των ιστορικών κυμάτων της δραστηριότητας των κοινωνικών κινημάτων. Αυτές οι συστάδες μαζικής κινητοποίησης θεωρούνται ότι άλλαξαν τα ιδεολογικά πλαίσια, τις οργανωτικές δομές και τις σχέσεις εξουσίας σε παγκόσμιο επίπεδο. Αγώνες που είναι μόνο εν μέρει επιτυχείς μερικές φορές αλλάζουν τον πολιτικό λόγο, εισάγοντας νέους τρόπους σκέψης και οργάνωσης στην παγκόσμια σκηνή. Οι πολιτικές της ελίτ είναι συχνά απαντήσεις στην αντιληπτή δύναμη των λαϊκών κοινωνικών κινημάτων που εκτείνονται σε πολλές χώρες. Αυτές μπορεί να λάβουν τη μορφή καταστολής, αλλά μερικές φορές πεφωτισμένοι συντηρητικοί προβαίνουν σε μεταρρυθμίσεις που αποσκοπούν να συνυπολογίσουν πιο

ριζοσπαστικές προκλήσεις από λαϊκιστικά κοινωνικά κινήματα (Almeida 2019, 193).

Η νέα επιστημονική έρευνα αναγνωρίζει επίσης ότι τα παγκόσμια πρότυπα οικονομικής ανάπτυξης κατά τη διάρκεια του περασμένου αιώνα έχουν δημιουργήσει αντίστοιχες μορφές συλλογικής δράσης. Στις αρχές του εικοστού αιώνα, ένα μεγάλο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου κυριαρχούνταν από σχέσεις εξαγωγών αγροτικών και ορυκτών προϊόντων με τον Παγκόσμιο Βορρά, οδηγώντας σε εξεγέρσεις μεγάλης κλίμακας. Μεταξύ της δεκαετίας του 1940 και τη δεκαετία του 1980, το κυρίαρχο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης ήταν η κεντρική κρατικά καθοδηγούμενη ανάπτυξη. Αυτό ήταν μια αντίδραση στα ριζοσπαστικά κοινωνικά κινήματα τόσο της δεξιάς όσο και της αριστεράς που προέκυψαν μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τη Μεγάλη Ύφεση και τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (Almeida 2019, 194).

Μια θεμελιώδης τάση παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης στα τέλη του εικοστού και στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα επικεντρώνεται στη μετάβαση από την κρατικά καθοδηγούμενη ανάπτυξη στον νεοφιλελευθερισμό και τον φονταμενταλισμό της αγοράς. Η μετάβαση στον νεοφιλελευθερισμό κατέκλυσε τόσο τον παγκόσμιο Βορρά όσο και τον Νότο. Οι πρώτες μελέτες για τις αντιδράσεις των κοινωνικών κινημάτων στη μετάβαση επικεντρώθηκαν σε βραχυπρόθεσμες διαμαρτυρίες, απεργίες και στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Ο αντίκτυπος αυτών των πρωτοποριακών εργασιών έδειξαν ότι οι αστικοί λαϊκοί τομείς ανταποκρίνονταν σε μεγάλο βαθμό στην απώλεια της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη με τη μετάβαση σε μια οικονομία περισσότερο προσανατολισμένη στην αγορά (Almeida 2019, 196).

Σε αντίθεση με την παγκόσμια οικονομική αλλαγή και τα κίνητρα συλλογικής δράσης που βασίζονται στην ύλη, οι στοχαστές της παγκόσμιας κοινωνίας δίνουν έμφαση στη διάχυση των πολιτισμικών προτύπων σε ολόκληρο τον κόσμο ως καταλύτη για την κινητοποίηση των κοινωνικών κινημάτων. Τέτοιες προοπτικές θεωρούν ότι τα έθνη-κράτη και οι διεθνείς οργανισμοί υπάρχουν σε ένα παγκόσμιο περιβάλλον κοινών αξιών, κανόνων, προτύπων. Αυτή η παγκόσμια ηθική τάξη έχει αυξηθεί από τα μέσα του εικοστού αιώνα με την ταχεία επέκταση των διεθνών

οργανισμών. Οι διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις, εγχώριες ΜΚΟ, διεθνείς κυβερνητικές οργανώσεις, διεθνή κοινωνικά κινήματα, και οι διεθνείς επαγγελματικοί φορείς και συνέδρια λειτουργούν ως ιμάντες μεταφοράς των παγκόσμιων κανόνων. Οι μελετητές της παγκόσμιας πολιτείας έχουν καταδείξει ότι τα κοινωνικά κινήματα είναι πιο πιθανό να κινητοποιηθούν όταν οι εγχώριοι συλλογικοί φορείς έχουν δεσμούς με την παγκόσμια κοινωνία με τη μορφή ΜΚΟ, παγκόσμιων επιστημονικών φορέων και διακυβερνητικών οργανισμών (Almeida 2019, 199).

Τα κοινωνικά κινήματα και η συλλογική συμπεριφορά αποτελούν εδώ και πολύ καιρό σημαντικά κίνητρα για την κοινωνική αλλαγή και καθώς οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν γίνει μεγαλύτερες και περισσότερο συνδεδεμένες μεταξύ τους, τα κοινωνικά κινήματα έχουν αναδυθεί στην επιφάνεια σε παγκόσμια κλίμακα. Προκαλούνται από παγκόσμιες διαδικασίες και συμβάλλουν στην εξέλιξη των παγκόσμιων θεσμών και της παγκόσμιας κουλτούρας. Η παγκόσμια κοινωνική αλλαγή ήταν και παραμένει μια αμφισβητούμενη διαδικασία στην οποία τοπικές, εθνικές και διεθνικές ομάδες ανθρώπων συνεργάζονται, ανταγωνίζονται και συγκρούονται μεταξύ τους. Τα τοπικά και εθνικά κινήματα έχουν ποικίλλει ως προς την ανταπόκρισή τους στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης με βάση τις υποδομές πόρων, τα πολιτικά πλαίσια και την ικανότητά τους να μεταφράσουν τα πρότυπα της παγκόσμιας κοινωνίας σε αυτόχθονες θεσμούς (Almeida 2019, 202).

Αυτές οι εξελίξεις προσφέρουν πρόσφορο έδαφος για την επιστήμη των κινήματων να αναπτύξει και να χρησιμοποιήσει νέες τεχνικές συλλογής δεδομένων από την αφθονία των νέων δεδομένων των μέσων κοινωνικής δικτύωσης που παράγονται από τους ακτιβιστές. Ο εικοστός πρώτος αιώνας υπόσχεται να είναι μια συνέχεια αυτών των διαδικασιών, αλλά ελπίζουμε ότι αρκετά έχει μάθει η ανθρωπότητα για να αποφύγει τις καταστροφές που συνέβησαν στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα (Almeida 2019, 203).

2.3 ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

Η τρομοκρατία συνίσταται σε βίαιες επιθέσεις που προκαλούν φόβο εναντίον αμάχων για να επηρεάσουν πολιτικές αποφάσεις. Η διεθνής τρομοκρατία

έχει αυξηθεί μέσω του εμπορίου, της κινητικότητας των ανθρώπων και μέσω της διάδοσης ιδεών. Είναι κατά βάση η τρομοκρατία με θύματα που βρίσκονται σε διαφορετική χώρα από αυτή από την οποία προέρχονται οι τρομοκράτες. Οι εξτρεμιστές μουσουλμάνοι ταυτίστηκαν με το ήμισυ περίπου όλων των τρομοκρατικών επιθέσεων (**Zimmerman 2011, 1**).

Μετά τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στις Ηνωμένες Πολιτείες και τον επακόλουθο πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, ορισμένες από τις συζητήσεις επικεντρώθηκαν στις βαθύτερες αιτίες της τρομοκρατίας και στις πιθανές αντιδράσεις. Μέρος αυτής της συζήτησης αφορούσε την παγκοσμιοποίηση και το κατά πόσο παρέχει κίνητρα και διευκολύνει τη διεθνή τρομοκρατία. Ο σκοπός αυτής της συνεισφοράς είναι να εξηγήσει τη δυναμική πίσω από τη σχέση μεταξύ τρομοκρατίας και παγκοσμιοποίησης και να δείξει πώς θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν ορισμένες από τις κακοήθεις επιπτώσεις της. Οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης τη θεωρούν πανάκεια, προάγοντας την οικονομική ανάπτυξη και ευημερία και διαδίδοντας τις αξίες της δημοκρατίας, περιορίζοντας την κυβερνητική παρέμβαση στη διεθνή οικονομία και ενισχύοντας την ευκολία με την οποία η εργασία, οι ιδέες, το κεφάλαιο, η τεχνολογία και τα κέρδη μπορούν να διασχίσουν τα σύνορα (**Lutz 2010, 118**).

Οι υπερασπιστές της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν επίσης ότι έχει προσφέρει ευκαιρίες για τεράστια οικονομικά και κοινωνικά οφέλη, ιδιαίτερα σε χώρες που έχουν καταφέρει να χρησιμοποιήσουν τις ευκαιρίες που παρέχουν οι παγκόσμιες αγορές. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί να θεωρηθεί ως μια νέα μορφή ιμπεριαλισμού, που υποδηλώνει αγώνες για την εξουσία, την κυριαρχία των ισχυρότερων, και μια αλληλουχία συγκρούσεων. Οι αδύναμοι παγκοσμιοποιητές γίνονται λιγότερο ανταγωνιστικοί, τα εισοδήματα μειώνονται ή μένουν στάσιμα, η απόλυτη φτώχεια αυξάνεται, η κοινωνική διαστρωμάτωση αυξάνεται και αυτή η σύντομη περιγραφή των αντίθετων προοπτικών καταδεικνύει ότι η παγκοσμιοποίηση πρέπει να θεωρηθεί ως μια περίπλοκη και αντιφατική διαδικασία. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης, η αλληλεξάρτηση θα πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα έναν δυναμικό και συνεχώς εκσυγχρονιζόμενο κόσμο ευημερούμενων εθνών (**Lutz 2010, 118**).

Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης είναι κυρίως θετικές για τις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης και τα πρόσφατα βιομηχανοποιημένα έθνη και σε μεγάλο βαθμό αρνητικές για τους αδύναμους παγκοσμιοποιητές από τον λιγότερο ανεπτυγμένο κόσμο. Οι αντίπαλοι της παγκοσμιοποίησης τη θεωρούν ως μια εντελώς αρνητική διαδικασία, που αυξάνει την κυριαρχία και τον έλεγχο των ανεπτυγμένων εθνών των φτωχών και των λιγότερο ανεπτυγμένων (**Lutz 2010, 119**).

Η ομάδα των αδύναμων παγκοσμιοποιητών περιλαμβάνει σε μεγάλο βαθμό αφρικανικές και μουσουλμανικές χώρες, ορισμένες από τις οποίες έχουν συνδεθεί έντονα με την τρομοκρατία. Η παγκοσμιοποίηση έχει αυξήσει τις ανισότητες και την κοινωνική πόλωση εντός και μεταξύ των εθνών. Σε αντίθεση με την Ανατολική Ασία, το αυξανόμενο μερίδιο των νέων, ιδιαίτερα των ανδρών, σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό και η αστικοποίηση στον μουσουλμανικό κόσμο συνοδεύτηκαν από συρρίκνωση των μεριδίων στο παγκόσμιο εμπόριο και τις επενδύσεις. Η αποπαγκοσμιοποίηση έκανε πολλές μουσουλμανικές χώρες φτωχότερες (**Lutz 2010, 120**).

Ο νεοφιλελεύθερος καπιταλισμός έχει μια τάση για υπερβολικές κοινωνικές ανισότητες στην κατανομή των παγκόσμιων πόρων και του εισοδήματος. Αυτό οδήγησε σε κοινωνική δυσαρέσκεια, οι δυνάμεις της οποίας θα μπορούσαν να κινητοποιηθούν πολιτικά με τρόπους αποσταθεροποιητικούς για τα δημοκρατικά καθεστώτα και θεωρείται ότι δημιουργεί ένα ανεκτικό περιβάλλον για τρομοκρατία. Αυτό το περιβάλλον περιλαμβάνει τόσο κίνητρα όσο και ευκαιρίες οργάνωσης, χρηματοδότησης και πραγματοποίησης τρομοκρατικών ενεργειών. Οι κοινωνικές συνέπειες είναι η ανεργία, η πολιτική ένταση και η ανάπτυξη του θρησκευτικού φονταμενταλισμού. Μεγάλα στρώματα του πληθυσμού σε τέτοιες χώρες θεωρούν ότι η παγκοσμιοποίηση επιβάλλεται από τις ηγεμονικές καπιταλιστικές χώρες και τον διεθνή χρηματοπιστωτικό οργανισμό. Αυτό, έμμεσα, δημιουργεί ένα περιβάλλον που μπορεί να διευκολύνει τη βίαιη συμπεριφορά και τις τρομοκρατικές ενέργειες (**Lutz 2010, 122**).

Η παγκοσμιοποίηση επιφέρει πολιτισμικό εκδυτικισμό και καταστρέφει τα παραδοσιακά δόγματα στις πληγείσες κοινωνίες, παρέχοντας άλλη μια δικαιολογία

για την τρομοκρατία. Το τρέχον άνισο status quo πλούτου και συσσώρευσης κεφαλαίου στις ανεπτυγμένες χώρες θα μπορούσε να προκαλέσει κύματα τρομοκρατικών ενεργειών που δικαιολογούνται από την αιτία για δικαιότερη κατανομή του παγκόσμιου πλούτου. Τα Ηνωμένα Έθνη έχουν αναγνωρίσει τη σημασία της αντιμετώπισης των ζητημάτων της φτώχειας και της τρομοκρατίας με ολοκληρωμένο τρόπο **(Lutz 2010, 122)**.

Υπάρχουν, ωστόσο, διακριτοί τρόποι με τους οποίους η παγκοσμιοποίηση δημιούργησε συνθήκες υπό τις οποίες μπορεί να ανθίσει η τρομοκρατία. Οι μισθολογικές διαφορές, οι διαφορές στις ευκαιρίες σταδιοδρομίας και η παροχή δημόσιων υπηρεσιών μεταξύ των χωρών σε συνδυασμό με τη διαθεσιμότητα παγκόσμιων δικτύων μεταφορών και επικοινωνιών έχουν προκαλέσει άνευ προηγουμένου παγκόσμια μετανάστευση σε χώρες που παρέχουν καλύτερες ευκαιρίες όσον αφορά την ανθρώπινη ανάπτυξη. Αυτό οδήγησε στην ανάπτυξη νέων μειονοτήτων σε κατοικημένες κοινωνίες, πολλές από τις οποίες συνδέονται με συγγενικές ομάδες αλλού **(Lutz 2010, 123)**.

Επιπλέον, διαδικασίες μετανάστευσης συμβαίνουν επίσης μεταξύ των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών και στον αραβικό κόσμο, όπως για παράδειγμα, από το Ιράκ στην Ιορδανία ή από την Αίγυπτο στην Ιορδανία. Τμήματα αυτών των μειονοτήτων συμμετέχουν σε εγκληματικές δραστηριότητες και αυτό μπορεί να συμβάλει στη διευκόλυνση της τρομοκρατίας, ειδικά επειδή η διάκριση μεταξύ πολιτικού και εγκληματικού γίνεται όλο και πιο ασαφής **(Lutz 2010, 124)**.

Η τρομοκρατία με τη σειρά της συνδέεται γενικά με άτομα ή ομάδες που προέρχονται από πληθυσμούς που είναι δυνητικοί μετανάστες ή τους χορηγήθηκε πολιτικό άσυλο, στο εσωτερικό, μέσα από κοινότητες των οποίων οι ρίζες είναι μετανάστες. Από τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, οι κυβερνήσεις σε όλο τον κόσμο έχουν λάβει μια σειρά από ενέργειες, μερικές φορές εξαιρετικά νόμιμες, για να παρακάμψουν την εξουσία και να περιορίσουν τη χρήση του δικαστικού σώματος στην καταπολέμηση των τρομοκρατών, με ιδιαίτερη σημασία για τη διασυνοριακή μετακίνηση ανθρώπων **(Zimmerman 2011, 7)**.

Ο πολιτισμός χρησιμοποιείται από εθνικιστικά και ριζοσπαστικά θρησκευτικά κινήματα ως άλλοθι για να εξηγήσουν τις εκστρατείες τους. Ισχυρίζονται ότι η βία τους έχει σκοπό να καθαρίσει τις κοινωνίες και τον πολιτισμό τους από ξένες επιρροές. Στην πραγματικότητα, αυτά είναι συχνά απλές δικαιολογίες, αλλά είναι επίσης αλήθεια ότι η απειλή για τον τοπικό τρόπο ζωής έχει γίνει ένα βολικό κίνητρο και δικαιολογία για τρομοκρατικές δραστηριότητες. Το οργανωμένο έγκλημα και οι τρομοκρατικές ομάδες χρησιμοποιούν συχνά παρόμοια μέσα και διαδρομές για τη διακίνηση υλικών, ανθρώπων και κεφαλαίων πέρα από τα σύνορα. Ορισμένα από τα έσοδα που προέρχονται από τις παράνομες επιχειρήσεις μελών των νέων μειονοτήτων καταλήγουν να χρηματοδοτούν τρομοκρατικές ομάδες. Αυτά μπορεί να είναι είτε πληρωμές για προστασία και φόροι που επιβάλλονται από τρομοκράτες, χειρονομία καλής θέλησης ευημερούντων μελών της κοινότητας ή μοίρασμα των κερδών μιας κοινής εγκληματικής-τρομοκρατικής επιχείρησης (**Lutz 2010, 125**).

Επιπλέον, σε πολλές ανεπτυγμένες χώρες, νέες μειονοτικές ομάδες έχουν ιδρύσει πολιτιστικά ιδρύματα, τα οποία λειτουργούν ως φιλανθρωπικά ιδρύματα και εμπλέκονται στη δωρεά εκατομμυρίων δολαρίων σε διάφορες τρομοκρατικές οργανώσεις. Ακόμα κι αν το αρχικό κίνητρο των μαχόμενων ομάδων να στραφούν στο έγκλημα ήταν να χρηματοδοτήσουν τις πολιτικές τους δραστηριότητες, με την πάροδο του χρόνου η πολιτική τείνει να γίνει μια απλή δικαιολογία για το έγκλημα με σκοπό το κέρδος (**Lutz 2010, 126**).

Τα ταχύτερα ταξίδια και οι καλύτερες τεχνολογίες επικοινωνίας διευκολύνουν τις επιχειρήσεις τρομοκρατικών ομάδων. Οι διεθνείς χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί παρέχουν οικονομική στήριξη σε κυβερνήσεις. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι ανεπτυγμένες χώρες κυριαρχούν σε αυτούς τους θεσμούς, οι πολιτικές εξωτερικής βοήθειας που βασίζονται σε νεοφιλελεύθερες συνταγές και αντιδημοφιλή μέτρα λιτότητας, που εφαρμόζονται από κυβερνήσεις, έχουν προκαλέσει λαϊκές διαμαρτυρίες και έχουν οδηγήσει στον μειωμένο ρόλο του κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Ταυτόχρονα, τα κράτη που υποστηρίζουν την τρομοκρατία ασκούν λιγότερο έλεγχο και προσφέρουν νέες ευκαιρίες για να αποκτήσουν οι τρομοκρατικές οργανώσεις διάφορες μορφές κινητοποίησης. Αυτό το αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης καθιστά τη σύγχρονη

διεθνή τρομοκρατία πιο δύσκολη. Αυτή η διαδικασία έχει ένα ευρύ φάσμα επιπτώσεων, που σχετίζονται και οι δύο με την επιβολή δυτικών αξιών αγοράς και θεσμών μέσω των προγραμμάτων των διεθνών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και άλλων χορηγών (**Lutz 2010, 126**).

Οι παγκόσμιες επιχειρήσεις είναι ένας από τους πολλούς παράγοντες που επηρεάζουν την ανάπτυξη της τρομοκρατίας. Για να είναι αποτελεσματική η πάταξη της τρομοκρατίας απαιτείται, μια μακροπρόθεσμη αναπτυξιακή στρατηγική, που δεν στοχεύει στην εξάλειψη της τρομοκρατίας, αλλά στην ανάπτυξη ενός κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος που θα δυσφημί την τρομοκρατία ως μέσο επίτευξης πολιτικών για να διευκολύνει τη διάδοση ριζοσπαστικών ιδεών (**Lutz 2010, 127**).

Τέτοιες στρατηγικές είναι πιθανό να περιορίσουν τα παράπονα που προκύπτουν από τις παγκόσμιες ανισότητες, να μειώσουν τα αντιδυτικά αισθήματα και να περιορίσουν τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό. Τα έργα που στοχεύουν στην ανακούφιση της κατάστασης των μειονοτικών και μη προνομιούχων ομάδων σε μεταβατικές οικονομίες οδηγούν σε υψηλότερα επίπεδα δυσαρέσκειας και έντασης μόλις εξαντληθεί η χρηματοδότηση. Η διεθνής συνεργασία για την καταπολέμηση του εγκλήματος έχει μακρά ιστορία και η διεθνής συνεργασία κατά της τρομοκρατίας βρίσκεται ακόμη στην αρχή της. Ο καλύτερος διεθνής συντονισμός και η κοινή δράση είναι ουσιαστικής σημασίας για τον περιορισμό αυτού του είδους της τρομοκρατίας (**Lutz 2010, 127**).

2.4 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να στηρίζει τις περισσότερες συζητήσεις για τις διακρατικές ροές αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων, ανθρώπων, τεχνολογίας, ιδεών και πολιτισμού. Ο όρος συχνά παραπέμπει σε ένα εποικοδόμημα που ενώνει μακρινές περιοχές του κόσμου μέσω ενός ιστού ρυθμιζόμενων αλλά και μη ρυθμιζόμενων ανταλλαγών. Η παγκοσμιοποίηση κινδυνεύει να γίνει, η μεγάλη ιδέα που περιλαμβάνει τα πάντα, από τις παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές μέχρι το Διαδίκτυο, αλλά που παρέχει ελάχιστη ουσιαστική εικόνα για τη σύγχρονη ανθρώπινη κατάσταση (**Guhathakurta 2019, 1**). Αν και η αυξημένη κινητικότητα

είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα της παγκοσμιοποίησης, η κινητικότητα του εργατικού δυναμικού έχει μείνει πολύ πίσω από την κινητικότητα σε αγαθά, υπηρεσίες και τεχνολογίες.

Η ικανότητά μας να ποσοτικοποιούμε τις μεταναστευτικές ροές περιορίζεται από έναν αριθμό δεδομένων και ζητημάτων ορισμού. Ένας σημαντικός αριθμός χωρών είτε δεν συλλέγουν τέτοια δεδομένα είτε δεν αναφέρουν στατιστικές για τη μετανάστευση σε διεθνείς οργανισμούς. Η διεθνής μετανάστευση έχει υποχωρήσει και ρέει σε όλη την ιστορία και οι σημερινοί ρυθμοί μεταναστευτικών ροών είναι θεαματικοί σε σύγκριση με παρόμοια ποσοστά στο παρελθόν (**Guhathakurta 2019, 2**).

Την περίοδο μεταξύ της βιομηχανικής επανάστασης και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, περίπου 60 εκατομμύρια μετανάστες από την Ευρώπη πήγαν στις χώρες του Νέου Κόσμου (Αυστραλία, Αργεντινή, Βραζιλία, Καναδάς και Ηνωμένες Πολιτείες). Η μετακίνηση του πληθυσμού κέρδισε ξανά ορμή μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά τον πόλεμο, περίπου 15 εκατομμύρια άνθρωποι, κυρίως Ευρωπαίοι, μεταφέρθηκαν από τη μια χώρα στην άλλη. Αυτό υποβοηθήθηκε από μια μεταπολεμική οικονομική έκρηξη στις Ηνωμένες Πολιτείες που δημιούργησε ζήτηση για εργασία (**Guhathakurta 2019, 5**).

Η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και η απομάκρυνση του Τείχους του Βερολίνου αναδιαμόρφωσαν τα σύνορα στην Ευρώπη και εξαπέλυσαν μαζικές μετακινήσεις ανθρώπων κυρίως εντός της Ευρώπης αλλά και σε άλλα μέρη του κόσμου. Μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμού έχουν καταγραφεί μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Γερμανίας, από την Πολωνία στη Γαλλία και από την πρώην Σοβιετική Ένωση στο Ισραήλ. Μια άλλη σημαντική ομάδα Ανατολικοευρωπαίων μετανάστευσε στη Βόρεια Αμερική, κυρίως από την Ουγγαρία και την Πολωνία. Τα χαρακτηριστικά των πρόσφατων μεταναστών στις ανεπτυγμένες χώρες της Βόρειας Αμερικής, της Δυτικής Ευρώπης και της Αυστραλίας υποδηλώνουν μια ανομοιομορφία ανάμεσα στις επαγγελματικές δεξιότητες και το ανθρώπινο κεφάλαιο (**Guhathakurta 2019, 7**).

Στο ένα άκρο του φάσματος βρίσκεται η αυξανόμενη ζήτηση για υψηλά ειδικευμένο και τεχνικά ικανό προσωπικό που οδηγεί τη ροή εργαζομένων σε αυτές τις χώρες με ειδική μακροπρόθεσμη θεώρηση (πολλοί από αυτούς τελικά μεταναστεύουν μόνιμα). Επιπλέον, η ροή φοιτητών από άλλες χώρες τείνει να ενισχύει το εργατικό δυναμικό υψηλής ειδίκευσης των χωρών υποδοχής, καθώς πολλές από αυτές δέχονται θέσεις εργασίας και γίνονται κάτοικοι των χωρών όπου ολοκληρώνουν την εκπαίδευσή τους (**Guhathakurta 2019, 8**).

Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, οι παραδοσιακοί παράγοντες ώθησης και έλξης έχουν ενισχυθεί τόσο μέσω της παγκόσμιας διασποράς των πληροφοριών όσο και μέσω της αυξημένης παγκόσμιας-τοπικής ή παγκόσμιας αλληλεπίδρασης. Η διασπορά των πληροφοριών συμβαίνει σε διάφορα επίπεδα. Τα διεθνή μέσα ενημέρωσης, είναι σε θέση να μεταφέρουν ειδήσεις και πληροφορίες σε πραγματικό χρόνο στα περισσότερα μέρη του κόσμου. Αυτό υποβοηθείται από άλλες παγκόσμιες δυνάμεις που προσπαθούν να μειώνουν συνεχώς το κόστος της τεχνολογίας επιτρέποντας σε ευρύτερες ομάδες ανθρώπων μεγαλύτερη πρόσβαση στις πληροφορίες (**Guhathakurta 2019, 10**).

Πιο κρίσιμοι παράγοντες ώθησης περιλαμβάνουν πολέμους, λιμούς, πολιτικές διώξεις και άλλες οικονομικές αναταραχές. Ωστόσο, οι παράγοντες ώθησης από μόνοι τους δεν καθορίζουν τις πραγματικές μεταναστευτικές κινήσεις. Αυτά τα κινήματα, ως επί το πλείστον, ρέουν σε περιοχές που προσφέρουν κάποιο συνδυασμό ευνοϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, εγκατεστημένων επίσημων και άτυπων δικτύων που εξυπηρετούν συγκεκριμένους μετανάστες, ελλείψεις εργατικού δυναμικού στους γηγενείς σε συγκεκριμένους τομείς και κάποια γλωσσική και πολιτιστική συγγένεια με τη χώρα προέλευσης. Οι πρόσφατες πολιτικές μετανάστευσης σε πολλές ανεπτυγμένες χώρες μειώνουν επιλεκτικά τα εμπόδια για ορισμένους τύπους μεταναστών. Αυτές οι πολιτικές καθοδηγούνται από πολλά πιεστικά ζητήματα, όπως οι ελλείψεις εργατικού δυναμικού σε ορισμένους τομείς, η γήρανση του πληθυσμού και ο αντίκτυπός του στο κράτος πρόνοιας και τις ανάγκες των πολυεθνικών εταιρειών (**Guhathakurta 2019, 12**).

Η ταχύτητα της τεχνολογικής διάδοσης επιτρέπει επίσης στις χώρες να ξεπεράσουν τα τεχνολογικά σύνορα και να φτάσουν γρήγορα στα τρέχοντα διεθνή πρότυπα για αυτήν την τεχνολογία. Οι πιθανοί μετανάστες ανταποκρίνονται στην αυξημένη ροή πληροφοριών από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης καθώς και από τη δική τους οικογένεια και τα κοινωνικά δίκτυα. Το υψηλό επίπεδο επαφής παρέχει ένα ισχυρό κίνητρο για μετανάστευση, δεδομένου ότι η παρουσία των κοινοτήτων της διασποράς μειώνει το κόστος αναζήτησης και βελτιώνει την πιθανότητα εύρεσης επικερδούς απασχόλησης **(Guhathakurta 2019, 14)**.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, οι αυξημένες ροές αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίων και πληροφοριών από το ένα μέρος του πλανήτη στο άλλο οδηγεί επίσης σε αυξημένες ροές εργασίας. Μεταξύ των χωρών που έχουν ξεφύγει από τη δημογραφική αλλαγή στο ηλικιακό προφίλ είναι χώρες όπως οι ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γαλλία που έχουν θεσμοθετήσει αργά αλλά σταθερά μια πολυπολιτισμική και πολυεθνική κοινωνία. Το κράτος πρόνοιας σε πολλές χώρες οδεύει προς μια κρίση, εν μέρει λόγω των χαμηλών ποσοστών γεννήσεων και της αυξανόμενης αναλογίας των συνταξιούχων προς το συνολικό εργατικό δυναμικό. Η αύξηση του εργατικού δυναμικού με νεότερους μετανάστες που συνεισφέρουν στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης μέσω φόρων και άλλων πληρωμών φαίνεται να είναι μια ελκυστική πρόταση για πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις. Ωστόσο, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις προσπαθούν επίσης να εξισορροπήσουν τις μακροπρόθεσμες οικονομικές ανάγκες με τις πιθανές αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις των υψηλών ποσοστών μετανάστευσης στην κοινωνία **(Guhathakurta 2019, 15)**.

Στην πραγματικότητα, οι δυνάμεις της πολυπολιτισμικότητας, της παγκοσμιοποίησης και της εργατικής μετανάστευσης αλληλοενισχύονται μέσω ενός δυναμικού πλέγματος σχέσεων που οδηγούν αναπόφευκτα σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο. Η νεοκλασική θεωρία της οικονομικής μετανάστευσης έχει προβλέψει με συνέπεια ότι οι πρόσφατες αυξήσεις της διεθνούς μετανάστευσης θα οδηγήσουν, μακροπρόθεσμα, σε σύγκλιση των μισθολογικών επιπέδων μεταξύ των χωρών και ως εκ τούτου, η ανισότητα μεταξύ των εθνών θα συνεχίσει να μειώνεται **(Guhathakurta 2019, 15)**.

Ωστόσο, ενώ η παγκόσμια ανισότητα μειώνεται, η διεθνής μετανάστευση συνεχίζει να αυξάνεται, γεγονός που αμφισβητεί παλαιότερους θεωρητικούς ισχυρισμούς. Σε περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, οι επιπτώσεις της μετανάστευσης είναι πιο ισχυρές, καθώς οι πρόσφατοι μετανάστες τείνουν να είναι συγκεντρωμένοι σε περιφερειακό επίπεδο. Ενώ πρέπει να αναγνωρίσουμε το πλήθος των επιπτώσεων που έχουν στις κοινότητες υποδοχής οι διπλές διαδικασίες παγκοσμιοποίησης και μετανάστευσης, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η διακρατική μετανάστευση έχει επίσης βαθιές και διαρκείς, αν και μικρότερες, επιπτώσεις στις κοινότητες προέλευσης. Σε τελική ανάλυση, είναι μια σταθερή διαπίστωση ότι μια μεγάλη μεσαία τάξη είναι ζωτικής σημασίας για ένα έθνος, καθώς έχει διαπιστωθεί ότι συμβάλλει όχι μόνο στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά και στην κοινωνική και πολιτική σταθερότητα (**Guhathakurta 2019, 16**).

Μια άλλη διάσταση των επιπτώσεων της μετανάστευσης για τις χώρες προέλευσης είναι η απώλεια ανθρώπινου κεφαλαίου με τη μορφή εργαζομένων υψηλής ειδίκευσης και εκπαίδευσης που συνεισφέρουν σε μια ξένη χώρα. Συχνά το σύστημα πρόνοιας στις χώρες προέλευσης παρέχει σημαντικούς σπάνιους πόρους για την εκπαίδευση αυτού του εργατικού δυναμικού χωρίς να καρπωθεί τα άμεσα οφέλη αυτής της επένδυσης. Ενώ οι ανεπτυγμένες χώρες είναι σε θέση να αξιοποιήσουν την τεχνική, ερευνητική και αναπτυξιακή τους υποδομή μέσω των προσπαθειών μιας παγκόσμιας δεξαμενής ταλαντούχων εργαζομένων, οι χώρες προέλευσης επωφελούνται επίσης από εμβάσματα, διεθνή δίκτυα και ηγετική θέση στην ανάπτυξη καινοτόμων τομέων (**Guhathakurta 2019, 17**).

Ελλείψει κάποιας μορφής παγκόσμιας διακυβέρνησης, οι εγχώριοι δικαστικοί και διοικητικοί θεσμοί και φορείς αναλαμβάνουν όλο και πιο σημαντικό ρόλο. Οι συναντήσεις γίνονται πολύ πιο πολύπλευρες και πολύχρωμες και κατά συνέπεια, απαιτούν αυξανόμενη ρύθμιση και θεσμοθέτηση για να διασφαλιστεί η προβλεψιμότητα και η συνέχεια, είτε από κοινωνική, πολιτική ή οικονομική άποψη. Η μετανάστευση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον σε αυτό το πλαίσιο, διότι δημιουργεί άμεσες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές επιπτώσεις. Διεθνή καθεστώτα και νομικά μέσα εμφανίζονται, σε τομείς από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου έως τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά βασίζονται στις συμβατικές σχέσεις μεταξύ των κρατών (**Guhathakurta 2019, 18**).

Εάν η πρόοδος στην τεχνολογία, η μείωση του κόστους μεταφοράς ή το χάσμα στο βιοτικό επίπεδο μεταξύ των χωρών ήταν οι σημαντικοί καθοριστικοί παράγοντες, θα αναμέναμε μια απότομη αύξηση της κινητικότητας του εργατικού δυναμικού σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο κυρίαρχος λόγος για τη μείωση της κινητικότητας των εργαζομένων από το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα είναι οι εκτεταμένοι έλεγχοι στο εργατικό κίνημα. Επομένως, εάν κάτι κοντά στην ελεύθερη κυκλοφορία της εργασίας είναι το τελικό εγχείρημα της παγκοσμιοποίησης, τότε το τέλος της παγκοσμιοποίησης δεν είναι μόνο μακρινό αλλά και αόρατο **(Guhathakurta 2019, 19)**.

Ωστόσο, αυτό θα αγνοούσε την ανθρώπινη ανάγκη για καθορισμό ταυτοτήτων και πολιτισμών που διαφοροποιούν τα άτομα και τις ομάδες. Αυτή η επιταγή θα δημιουργήσει νέα πρότυπα αντίστασης και προσαρμογής μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών και μεταξύ κυρίαρχων και περιθωριακών ομάδων, καθιερώνοντας έτσι νέους μηχανισμούς για ένταξη, αποκλεισμό και συμμετοχή σε ομάδες σε διαφορετικές κλίμακες. Η κινητικότητα μεταξύ αυτών των ομάδων θα γίνει τότε το επόμενο εγχείρημα της παγκοσμιοποίησης. Με άλλα λόγια, όπως το άπιαστο και απροσπέλαστο τέλος της ιστορίας, η παγκοσμιοποίηση θα παρέμενε ως μια συνεχής διαδικασία ενσωματωμένη στο χώρο και στο χρόνο **(Guhathakurta 2019, 19)**.

2.5 ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

Οι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι για να αποφύγουμε κατακλυσμαίες και μη αναστρέψιμες βλάβες στο κλίμα μας πρέπει να αποτρέψουμε την αύξηση της μέσης θερμοκρασίας της Γης κατά περισσότερο από 2 βαθμούς Κελσίου έως το 2100 σε σχέση με το επίπεδο του 1800. Δυστυχώς, σύμφωνα με τη Διακυβερνητική Επιτροπή του ΟΗΕ για την Κλιματική Αλλαγή, η αύξηση της θερμοκρασίας της Γης μέχρι το τέλος του 21ου αιώνα είναι πιθανό να ξεπεράσει τους 2,0 °C. Ελάχιστα ουσιαστικά πράγματα έχουν γίνει είτε για την αποτροπή μιας επικείμενης οικολογικής κρίσης είτε για την εφαρμογή ουσιαστικών διορθωτικών μέτρων. Αλλά ακόμη και αν ήμασταν πρόθυμοι να αλλάξουμε, δεν έχουμε τους απαραίτητους θεσμούς στη θέση τους. Οι σημερινοί θεσμοί μας ήταν

καλά εξοπλισμένοι για να επιτελέσουν τον καπιταλισμό, ιδίως στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, αλλά όχι για να γίνουν βιώσιμοι **(Reardon 2017, 1)**.

Η αρχή του 21ου αιώνα εισήγαγε ένα νέο κεφάλαιο στην παγκόσμια οικονομία, την κλιματική κρίση. Η διαδικασία αυτή είναι συνέπεια της ραγδαίας οικονομικής ανάπτυξης που έχει ήδη ξεκινήσει από τη βιομηχανική επανάσταση του 18ου αιώνα. Από τη μία πλευρά, η επανάσταση αυτή έγινε η κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, της γεωργίας, των μεταφορών, του εμπορίου, αλλά από την άλλη πλευρά, συνέβαλε στην υπερφόρτωση των φυσικών περιβαλλοντικών συστημάτων του πλανήτη μας. Οι διαδικασίες αυτές εντάθηκαν ιδιαίτερα μετά το τέλος του 20ου αιώνα, όταν οι επιμέρους χώρες γίνονταν όλο και πιο ανοιχτές σε δυνάμεις που τις επηρέαζαν από το εξωτερικό των συνόρων τους, οδηγώντας έτσι σε αλληλεξάρτηση και ολοκλήρωση σε επίπεδο κρατών **(Raftowicz 2021, 2)**.

. Σήμερα, μπορούμε να διακρίνουμε αρκετά εμπόδια στην ανάπτυξη του πλανήτη μας. Μεταξύ αυτών των παραγόντων, η μεγαλύτερη απειλή είναι η κλιματική αλλαγή. Στο σύνολο των αιτιών της κλιματικής αλλαγής, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προσθέτει επίσης την καύση ορυκτών καυσίμων, την αποψίλωση των τροπικών δασών και την κτηνοτροφία. Η κλίμακα της παγκόσμιας σπατάλης των πόρων τόσο των ανανεώσιμων όσο και των μη ανανεώσιμων λόγω της υπερβολικής κατανάλωσης, προκαλεί ανησυχία. Δυστυχώς, η τρέχουσα παγκόσμια πολιτική για την καταπολέμηση της κλιματικής αλλαγής έχει αποδειχθεί αναποτελεσματική. Η μεταπήδηση σε ανανεώσιμες πηγές ενέργειας το 2030 με κόστος 100 τρισεκατομμύρια δολάρια, μπορεί να υπονομεύσει την περαιτέρω βιώσιμη ανάπτυξη, η οποία προϋποθέτει φροντίδα για τις μελλοντικές γενιές, κατά τρόπο που γίνεται στις μέρες μας **(Raftowicz 2021, 3)**.

Οι πιο ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου είναι αρκετά απρόθυμες να διαθέσουν κονδύλια σε κοινούς περιβαλλοντικούς στόχους. Επιπλέον, οι επιστήμονες έχουν υπολογίσει ότι η υπογραφή των προβλεπόμενων εθνικά καθορισμένων συνεισφορών σχετικά με την εθελοντική δέσμευση για τη μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή από τους υπογράφοντες στο Παρίσι της συμφωνίας δεν λύνει το

πρόβλημα, καθώς εξακολουθεί να υπάρχει 90% πιθανότητα αύξησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας πάνω από 2°C, μέχρι το 2100. Μπροστά σε αυτές τις απειλές, υπάρχει ο προβληματισμός αν υπάρχει πραγματική δυνατότητα αντιστροφής ή εξάλειψης αυτών των αρνητικών στατιστικών στοιχείων **(Raftowicz 2021, 3)**.

Μέχρι το 2050 αναμένεται ότι ο πληθυσμός της Γης θα προσεγγίσει τα 9 δισεκατομμύρια ανθρώπους, 2 δισεκατομμύρια περισσότερους από τα σημερινά 7,3 δισεκατομμύρια. Δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η ζήτηση ενέργειας αναμένεται να αυξηθεί μαζί με την αναμενόμενη αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ. Αυτό θα ήταν μια χαρά, αν είχαμε εστιάσει σε βιώσιμες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας. Έτσι, παρά τη σημαντική συζήτηση σχετικά με την αυξανόμενη σημασία της κλιματικής αλλαγής και την άμεση αιτιώδη σχέση μεταξύ της κατανάλωσης ορυκτών καυσίμων και της συσσώρευσης των εκπομπών του θερμοκηπίου, η παγκόσμια συνολική κατανάλωση ενέργειας θα αλλάξει ελάχιστα **(Reardon 2017, 1)**.

Το παραπάνω ενισχύεται από το γεγονός ότι πέντε από τις δέκα μεγαλύτερες εταιρείες είναι εταιρείες πετρελαίου και φυσικού αερίου, και αυτές είναι με τη σειρά τους μεταξύ των πιο κερδοφόρων εταιρειών. Αυτό δεν είναι θεωρία συνωμοσίας, απλώς αναγνωρίζουμε ότι για να περάσουμε από την τρέχουσα μη βιώσιμη κατάσταση που βιώνουμε τώρα, πρέπει να χαρτογραφήσουμε τη διαδρομή μας, σημειώνοντας σημαντικά εμπόδια, τα οποία είναι αρκετά σημαντικά. Εν μέρει υποκύψαμε στην πεποίθηση ότι θα παρήγαγαν περισσότερη ενέργεια με χαμηλότερο μέσο συνολικό κόστος, επιτρέποντας στους καταναλωτές να απολαμβάνουν φθηνότερη ενεργειακή πολιτική **(Reardon 2017, 1)**.

Το 2015 τα Ηνωμένα Έθνη εξέδωσαν τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης. Η βιωσιμότητα είναι πολύπλοκη και πολύπλευρη και σημαίνει διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. Επιπλέον υπάρχουν διάφορα επίπεδα βιωσιμότητας, από την επιτόλαιη απόρριψη έως τη ρατσιστική αναδιοργάνωση του τρόπου ζωής. Βιώσιμη ανάπτυξη είναι η ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ικανότητα των

μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους ανάγκες. Είναι σημαντικό ότι βασικό στοιχείο της βιώσιμης ανάπτυξης είναι η ηθική μέριμνα για τους άλλους, ιδίως για τους μη ανθρώπους, για τις μελλοντικές γενιές και για τους φτωχούς **(Reardon 2017, 2)**.

Η ικανοποίηση των βασικών αναγκών απαιτεί όχι μόνο μια νέα εποχή οικονομικής ανάπτυξης για τα έθνη στα οποία στην πλειοψηφία είναι φτωχά, αλλά και τη διασφάλιση ότι οι φτωχοί αυτοί θα λάβουν το δίκαιο μερίδιό τους από τους πόρους που απαιτούνται για τη διατήρηση αυτής της ανάπτυξης. Μια τέτοια ισότητα θα βοηθηθεί από πολιτικά συστήματα που εξασφαλίζουν την αποτελεσματική συμμετοχή των πολιτών στη λήψη αποφάσεων και από μεγαλύτερη δημοκρατία στη διεθνή λήψη αποφάσεων **(Reardon 2017, 3)**.

Ο καπιταλισμός ορίζεται ως η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Ο τρόπος λειτουργίας του είναι η συσσώρευση πλούτου με σκοπό τη μεγιστοποίηση των κερδών, κάτι που δεν συνάδει με τη βιωσιμότητα. Ο καπιταλισμός αναπτύχθηκε σε μια εποχή που οι πόροι ήταν σχετικά άφθονοι. Το φετίχ της ανάπτυξης, ενώ σε γενικές γραμμές ήταν αρκετά χρήσιμο σε έναν κόσμο με άδειες εκτάσεις, απέραντα δάση και μια ισχυρή ασπίδα όζοντος, βοήθησε στη δημιουργία ενός κόσμου με περισσότερο συνωστισμό και άγχος. Ο τρόπος λειτουργίας του καπιταλισμού, δηλαδή κέρδος, ανάπτυξη, απόκτηση πλεονάσματος έχει συμβάλει καθοριστικά στην πρόκληση της κλιματικής αλλαγής, γεγονός που υποδηλώνει ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να αναζητήσουμε εντός του καπιταλισμού επαρκείς λύσεις για το πρόβλημα. Ο καπιταλισμός και το περιβάλλον βρίσκονται σε πορεία σύγκρουσης **(Reardon 2017, 4)**.

Η επιτυχία του καπιταλισμού έχει αυξήσει σημαντικά την παραγωγικότητα, μειώνοντας παράλληλα το οριακό κόστος παραγωγής πολλών αγαθών. Ο συνδυασμός της τρισδιάστατης εκτύπωσης και της αυτοματοποίησης αλλάζει τις ίδιες τις έννοιες της επιχείρησης, του καταναλωτή, της βιομηχανίας και της έννοιας της εργασίας. Η ανανεώσιμη ενέργεια που παράγεται με σχεδόν μηδενικό οριακό κόστος είναι μια ευδιάκριτη δυνατότητα. Τα κοινά αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία έναντι της αγοράς, με αποτέλεσμα να αυξάνονται οι προσδοκίες για διαμοιρασμό και όχι για ανταλλαγή. Οι αγορές αρχίζουν να δίνουν τη θέση τους

στα δίκτυα, η ιδιοκτησία γίνεται λιγότερο σημαντική από την πρόσβαση, η επιδίωξη του προσωπικού συμφέροντος μετριάζεται από την έλξη των συνεργατικών συμφερόντων και το παραδοσιακό όνειρο του πλουτισμού αντικαθίσταται από ένα νέο όνειρο μιας βιώσιμης ποιότητας ζωής **(Reardon 2017, 5)**.

Ο καπιταλισμός βασίζεται σε μη ελκυστικά κοινωνικά και οικολογικά χαρακτηριστικά που απειλούν το ανθρώπινο είδος. Ο καπιταλισμός, με τις επιχειρήσεις του που έχουν ως γνώμονα το κέρδος, υποθέτει ότι οι πολίτες είναι ανταγωνιστικοί. Αυτό μπορεί να έχει επιζήμιες κοινωνικές συνέπειες, καθώς οι χώρες ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τη μείωση των μισθών και των προτύπων απασχόλησης και οι καταναλωτές συμμετέχουν σε ανταγωνισμό με βάση την κατανάλωση που απειλεί την ψυχολογική τους ευημερία. Ο καπιταλισμός γεννά επίσης την ανισότητα, δεδομένου ότι ο ανταγωνισμός παράγει ηττημένους και νικητές. Ίσως το πιο σημαντικό είναι ότι τα ίδια τα οφέλη που υποστηρίζονται για τα συστήματα της αγοράς μας οδηγούν να ερμηνεύουμε την πρόοδο με ανθρώπινους όρους, αλλά αγνοούμε τα οικολογικά όρια **(Reardon 2017, 6)**.

Εκτός από το αδιαμφισβήτητο μέγεθος των θετικών οφελών που προκύπτουν από παγκοσμιοποίηση (π.χ. αύξηση των εξαγωγών, αύξηση της απασχόλησης, πρόσβαση σε τεχνολογίες, προϊόντων και υπηρεσιών), οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης έχουν και τα αρνητικά τους χαρακτηριστικά. Το πιο επικίνδυνο είναι το γεγονός ότι, σε αντίθεση με άλλες οικονομικές και οργανωτικές διαδικασίες η παγκοσμιοποίηση έχει πλέον ξεφύγει από τη δυνατότητα ελέγχου της από πάνω προς τα κάτω. Εστιάζοντας μόνο στην πτυχή της προστασίας της φύσης στο πλαίσιο της κλιματικής αλλαγής, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η παγκοσμιοποίηση της ελεύθερης αγοράς στερεί τις τοπικές και περιφερειακές κοινότητες από τον έλεγχο του περιβάλλοντός τους, καθιστώντας τις ανίκανες να αντιταχθούν στις ισχυρές δυνάμεις του διεθνούς κεφαλαίου. Οι πολυεθνικές εταιρείες εξωτερικεύουν το κόστος της παραγωγής φθηνών αγαθών, αποκομίζοντας τεράστια κέρδη, μεταφέροντας τις περισσότερες από τις βλαβερές παρενέργειες της παραγωγής στις τοπικές κοινότητες και στο περιβάλλον **(Raftowicz 2021, 3)**.

Η παγκοσμιοποίηση επίσης διευκολύνει τη μεταφορά της παραγωγής στο εξωτερικό, μειώνοντας έτσι το κόστος των μεταφορών, επικοινωνίας και τελωνείων. Έτσι, η παγκοσμιοποίηση ευνοεί τη δημιουργία του φαινομένου της μετανάστευσης και της βρώμικης βιομηχανίας από τις ανεπτυγμένες χώρες στις χώρες με χαμηλό εισόδημα, όπου το κόστος της περιβαλλοντικής ρύπανσης είναι σημαντικά χαμηλότερο. Αυτό σημαίνει ότι η παγκοσμιοποίηση θα πρέπει να εξεταστεί από την άποψη της κατάχρησης των συστήματος και να αναγνωριστεί ότι η κλιματική αλλαγή είναι ένα συγκεκριμένο προϊόν της παγκοσμιοποίησης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι σήμερα έχουμε να κάνουμε με τη διαδικασία της απεριόριστης παγκοσμιοποίησης, η οποία διεγείρει περαιτέρω την απεριόριστη οικονομική ανάπτυξη και ως εκ τούτου επιταχύνει την κλιματική αλλαγή **(Raftowicz 2021, 4)**.

Πολλοί επιστήμονες πιστεύουν ότι σήμερα έχουμε να κάνουμε με μια κατάσταση στην οποία οι αγορές επιδιώκουν την παγκοσμιοποίηση. Αναφερόμενοι στο παράδοξο της παγκοσμιοποίησης, το οποίο υποδηλώνει ότι τα ζητήματα της παγκοσμιοποίησης, της δημοκρατίας και της κυριαρχίας δεν μπορούν να συνδυάζονται, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η μέριμνα για την προστασία του περιβάλλοντος αποκλείει επίσης την νεοφιλελεύθερη λατρεία της οικονομικής μεγέθυνσης και συνεπώς της παγκοσμιοποίησης. Ένα σαφές παράδειγμα αυτού είναι η εισαγωγή των αδειών για την εμπορία των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Ως εκ τούτου, μπορεί να υποστηριχθεί ότι στην εποχή της κυριαρχίας του χρηματοπιστωτικού τομέα το ζήτημα της ρύπανσης του περιβάλλοντος γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης **(Raftowicz 2021, 4)**.

Στον απόηχο της έλλειψης πραγματικών αλλαγών, όλο και περισσότεροι ερευνητές αξιολογούν την πολιτική για το κλίμα ως αναποτελεσματική, στερούμενη αποτελεσματικών εργαλείων ή θεσμικών λύσεων. Η θέση αυτή επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι, παραδόξως, οι πιο ανεπτυγμένες χώρες του κόσμου, οι οποίες αντλούν τα μεγαλύτερα οφέλη από τη διαδικασία της ανεξέλεγκτης παγκοσμιοποίησης, δεν αποδέχονται και συνεπώς δεν εφαρμόζουν πολιτικές για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής **(Raftowicz 2021, 5)**.

Η λύση σε αυτό το πρόβλημα μπορεί να θεωρηθεί ότι βρίσκεται στην εφαρμογή του μοντέλου της αποανάπτυξης, σε συνδυασμό με αποτελεσματικές υπερκρατικές ρυθμίσεις. Το μοντέλο της αποανάπτυξης είναι ένα σχετικά νέο, εξειδικευμένο, διεπιστημονικό παράδειγμα στην οικονομική θεωρία, το οποίο αναπτύσσεται εντατικά και αποκτά όλο και περισσότερους υποστηρικτές. Πρόκειται για μια εναλλακτική λύση στο σύγχρονο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα που δίνει έμφαση στη λατρεία του κέρδους και της ανάπτυξης. Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι η βιασύνη για ανάπτυξη, που ταυτίζεται με τη μακροοικονομική στη σύγχρονη οικονομία, δεν μπορεί να διαρκέσει επ' άπειρον λόγω της περιορισμένης προσφοράς φυσικών πόρων και των αδυναμιών της αγοράς. Ως εκ τούτου, οι οικονομολόγοι αναζητούσαν ένα μοντέλο που θα έφερνε επανάσταση στην τυφλή και κοντόφθαλμη προσέγγιση της οικονομικής ανάπτυξης **(Raftowicz 2021, 5)**.

Η καινοτομία της αποανάπτυξης είναι ότι πρόκειται για μια πρόταση να ανοίξει ένας νέος χώρος για την καινοτομία και τη δημιουργικότητα της φαντασίας στον κόσμο, είναι η προοπτική εξερεύνησης νέων ευκαιριών με τον καθορισμό εναλλακτικών οικονομικών στόχων αναγνωρίζοντας άλλα όρια (οικολογικά και κοινωνικά). Η έννοια της αποανάπτυξης διαφέρει από άλλες οικονομικές κατηγορίες, καθώς δεν είναι μια κατηγορία της αρνητικής ή μηδενικής ανάπτυξης, που επιτυγχάνεται μόνο χάρη σε περιορισμούς, θυσίες ή περιοριστικές παραγωγές. Η ανάπτυξη παραμένει σημαντική καθώς παρέχει μακροπρόθεσμη ανάπτυξη. Έτσι, συμπεραίνεται ότι η αποανάπτυξη σημαίνει ανάπτυξη, μόνο ποιοτική ανάπτυξη, δηλαδή καθαρή και πράσινη, με άλλα λόγια, ανάπτυξη που δεν μετριέται με δείκτες ΑΕΠ **(Raftowicz 2021, 5)**.

Επιπλέον, όσο πιο ελεύθερες είναι οι αγορές, τόσο μεγαλύτερο είναι το βάρος για τις ρυθμιστικές αρχές. Οι οικονομικές οντότητες, ιδίως οι υπερεθνικές, δεν ενδιαφέρονται να αναλάβουν εθελοντικά πρόσθετο κόστος για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, και όλες οι εκκλήσεις για μετριοπάθεια και θυσίες σε μια παγκοσμιοποιημένη οικονομία της ελεύθερης αγοράς είναι άσχετες. Μπορεί επομένως να συναχθεί το συμπέρασμα ότι με την περαιτέρω ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης, τα κράτη θα αναγκαστούν να μεριμνήσουν περισσότερο για την προστασία του περιβάλλοντος. Ωστόσο, αυτό θα απαιτήσει ταυτόχρονη

συνεργασία μεταξύ των χωρών, καθώς καμία χώρα δεν μπορεί να λύσει το πρόβλημα της κλιματικής αλλαγής μόνη της **(Raftowicz 2021, 6)**.

Η ανάλυση που παρουσιάστηκε έδειξε ότι επί του παρόντος έχουμε να κάνουμε με μια ανεξέλεγκτη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, η οποία εντείνει τη λατρεία της οικονομικής ανάπτυξης και κατά συνέπεια, οδηγεί σε αρνητικές κλιματικές αλλαγές. Η μετατροπή της διαδικασίας της απεριόριστης παγκοσμιοποίησης σε ελεγχόμενη παγκοσμιοποίηση μπορεί να αντιμετωπίσει την κλιματική αλλαγή. Η παγκόσμια οικονομία θα πρέπει να μεταρρυθμιστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε το τέλος της οικονομικής ανάπτυξης να μην σημάνει και το τέλος της ευημερίας. Η υιοθέτηση του μοντέλου της αποανάπτυξης μπορεί να σταματήσει αποτελεσματικά τις αρνητικές επιπτώσεις της κλιματικής κρίσης, οι οποίες μπορεί να οδηγήσουν σε παγκόσμια οικονομική ύφεση στο μέλλον. Ωστόσο, αυτό θα απαιτούσε διεθνή πολιτική συνεργασία λόγω του γεγονότος ότι είναι αδύνατο να επιλυθεί το κλιματικό πρόβλημα μόνο του, καθώς πρόκειται πλέον για ένα παγκόσμιο προϊόν, οι επιπτώσεις του οποίου επηρεάζουν ολόκληρο τον κόσμο **(Raftowicz 2021, 6)**.

Κεντρικό μέλημα της οικονομικής επιστήμης θα πρέπει να είναι πώς να ζούμε και να παράγουμε στα κοινά, όπου τα αγαθά μοιράζονται και η πρόσβαση είναι πιο σημαντική από την ιδιοκτησία. Αν θέλουμε να σταματήσουμε την κλιματική αλλαγή ή τουλάχιστον να μετριάσουμε τις πιο σοβαρές επιπτώσεις της, χρειαζόμαστε μια ανανεωμένη και επανασχεδιασμένη οικονομική επιστήμη. Χρειαζόμαστε επίσης ένα ριζικό επαναπροσδιορισμό της οικονομικής επιστήμης και της οικονομικής εκπαίδευσης. Ενώ το σημερινό κίνημα για να γίνει η οικονομική εκπαίδευση πιο πλουραλιστική είναι ένα απαραίτητο πρώτο βήμα, δεν είναι αρκετό. Χρειαζόμαστε επίσης ένα σημαντικό κίνημα προς την κατεύθυνση της επαναδιατύπωσης των οικονομικών ώστε να γίνουν πιο βιώσιμα.

2.6 ΠΑΝΔΗΜΙΕΣ ΚΑΙ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ

Γενικά

Η πανδημία COVID-19 ξέσπασε σε μια εποχή ενίσχυσης των τάσεων εθνικισμού και προστατευτισμού. Προκειμένου να υπάρξει ανάσχεση της νόσου,

καθόσον δεν υφίσταται στην παρούσα χρονική φάση κάποια ασφαλής και οριστική θεραπεία, επιβλήθηκε, κατά περίπτωση, πλήθος περιορισμών, συνοριακών, ταξιδιωτικών, εμπορικών και επαγγελματικών. Το παγκόσμιο εμπόριο υπέστη περιστολές με εύλογη την, για πολλοστή φορά, επανεξέταση των ερωτημάτων που τίθενται για την παγκοσμιοποίηση. Αυτή η επαναφορά των αμφιβολιών έρχεται σε ένα χρονικό σημείο που πολλοί άνθρωποι σε όλο τον κόσμο θεωρούν την παγκοσμιοποίηση υπεύθυνη για τα οικονομικά δεινά που προκάλεσε κατά την πιστωτική κρίση του 2008, με σημαντικό αριθμό κρατών να έχουν πληγεί και να μην έχουν καταφέρει έως σήμερα να ανακάμψουν πλήρως. Η άποψη αυτή συνδέεται άμεσα με ένα είδος εγκλωβισμού του κόσμου στη δίνη ενός αδυσώπητου διεθνούς ανταγωνισμού, διευρύνοντας το χάσμα ανισοτήτων, τόσο μεταξύ χωρών όσο και εντός των συνόρων, παράλληλα με την προώθηση των συμφερόντων κάποιων ελίτ σε βάρος του ευρύτερου πληθυσμού.

Ροπή στην εσωστρέφεια

Η πανδημία έφερε στην επιφάνεια τους κινδύνους που απορρέουν από την υπερβολική εξάρτηση από τις παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες και θα αποτελέσει αφορμή για εξορθολογισμό της παραγωγής, θέτοντας υπό αμφισβήτηση την έννοια της διεθνούς αλληλεξάρτησης. Αυτό πιθανότατα θα οδηγήσει σε επιτάχυνση των αλλαγών προς μια νέα, διαφορετική και πιο περιορισμένη μορφή παγκοσμιοποίησης (Fontaine 2020). Η παγκόσμια αλληλοσυνδεσιμότητα αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίου, ανθρώπων, δεδομένων και ιδεών έχει αδιαμφισβήτητα πλεονεκτήματα. Όμως η πανδημία του κορωνοϊού κατέδειξε τους κινδύνους λόγω της εξάρτησης από ξένες αγορές και εισαγόμενα αγαθά. Στην παραπάνω κατάσταση η έννοια της διεθνούς αλληλεγγύης έδωσε τη θέση της στην αυτοβοήθεια, την εσωστρέφεια και τη λήψη προστατευτικών μέτρων από τα ίδια τα κράτη με σκοπό να προστατέψουν το εθνικό τους συμφέρον, από υγειονομικής αλλά και οικονομικής άποψης, με την έννοια του κράτους να υπερισχύει έναντι της καλώς ή κακώς εννοούμενης έννοιας της παγκοσμιοποίησης. Η εσωστρέφεια αυτή ενισχύθηκε με ανάλογες κατηγορίες δυτικών κρατών εναντίον της Κίνας περί επισφαλών μέτρων που επέτρεψαν στην ταχεία διάδοση του ιού στον υπόλοιπο κόσμο. Η τάση εσωστρέφειας και καταδίκης της παγκοσμιοποίησης, σε απόλυτη τιμή, ή εναλλακτικά της παγκοσμιοποίησης

χωρίς κανόνες εφαρμογής, ευνοεί και την εθνικιστική ή λαϊκιστική ατζέντα, η οποία έρχεται στην επιφάνεια σε οποιασδήποτε μορφής κρίση.

Η συγκεκριμένη εσωστρέφεια αντικατοπτρίστηκε σε αριθμό μέτρων απαγόρευσης εξαγωγών ιατρικού και προστατευτικού εξοπλισμού, ακόμη και εάν στον υπόψη εξοπλισμό υπήρχε υπερεπάρκεια, ενώ την ίδια στιγμή υπήρχε υψηλή ζήτηση σε άλλες χώρες. Παράλληλα, σε επίπεδο ισχυρών κρατών ξεκίνησε και μια κούρσα εύρεσης και εξασφάλισης του εμβολίου η οποία, εκτός άλλων ωφελημάτων που θα παρείχε, θα έδινε και ίσως την πλέον δυνατή ώθηση οικονομικής ανάσας ή ακόμη και επανεκκίνησης, υπό το πρίσμα του χαρακτηρισμού της θεραπείας ως δημόσιο αγαθό, το οποίο θα έπρεπε να είναι διαθέσιμο σε όλους (Ναυτεμπορική 2021). Αυτή η σύγκρουση ξεφεύγει από την κλασική αρχή που διέπει την παγκοσμιοποίηση και έχει να κάνει με ανταγωνισμό πλαισιωμένο από διεθνή συνεργασία, καθόσον η εύρεση θεραπείας για μία πανδημία απαιτεί διεθνή συνεργασία, τόσο από την ιατρική και επιστημονική κοινότητα, όσο και από τα κράτη (Στασινού 2020).

Στην Ευρώπη, η έξαρση του κορωνοϊού και η ενίσχυση της εσωστρέφειας των κρατών, σε συνδυασμό με τη μη συντονισμένη, ή μη ορθά συντονισμένη, αντιμετώπιση και λήψη μέτρων σε υπερεθνικό επίπεδο, έχει ενισχύσει τον ευρωσκεπτικισμό. Παρά το γεγονός ότι σχεδόν πάντα μία παγκόσμια κρίση προκαλεί διαμάχες και κλυδωνισμούς σε οποιασδήποτε μορφής συμμαχία, συνασπισμό ή ένωση κρατών, οι οποίοι δοκιμάζουν τις αντοχές της δομής τους, είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι οι εθνικιστικές συμπεριφορές έχουν αυξηθεί, όπως επίσης και οι τάσεις εσωστρέφειας στην οικονομία. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα - πρόκληση για αντιμετώπιση ή διαχείριση μετά το τέλος της κρίσης του COVID-19 (Lehne 2020).

Αντικρουόμενες απόψεις

Ο στοχασμός που προκάλεσε η αναδίπλωση στην εθνική σφαίρα σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση, κατόπιν της κρίσης της πανδημίας, επέσπευσε κάποιες προϋπάρχουσες τάσεις. Μία από τις κυριότερες ενδείξεις της παγκοσμιοποίησης είναι η αναλογία του διεθνούς εμπορίου προς ΑΕΠ, η οποία μετά την οικονομική κρίση των αρχών της δεκαετίας του 2010 ακολουθεί πτωτική τάση, ανεβάζοντας τη

δημοτικότητα στα κινήματα κατά της παγκοσμιοποίησης. Η έλλειψη κρίσιμων προϊόντων, όπως οι μάσκες, έδειξε την έλλειψη ανθεκτικότητας των παγκόσμιων αλυσίδων τροφοδοσίας λόγω της υπερβολικής συγκέντρωσής τους σε λίγες χώρες και της έλλειψης απαραίτητων αποθεμάτων.

Σύμφωνα με τον Χαβιέ Σολάνα¹ (Javier Solana) θα πρέπει να υπάρξει αντίσταση στον πειρασμό για αλλαγή ολόκληρης την παγκοσμιοποιημένης παραγωγής, με έμφαση σε συγκεκριμένες διορθωτικές μεταρρυθμίσεις, για το λόγο ότι η παγκοσμιοποίηση υπήρξε ευεργετική εναντίον της φτώχειας. Οι μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να εστιάσουν στην προώθηση από τους οργανισμούς περιφερειακής οικονομικής ολοκλήρωσης, της ανάπτυξης περιφερειακών αλυσίδων παραγωγής στρατηγικών προϊόντων, όχι μόνο υλικών που σχετίζονται με την τεχνολογία αλλά και βασικών ειδών, όπως τρόφιμα και έτερα είδη πρώτης ανάγκης. Για την αποφυγή ελλείψεων βασικών ειδών, οι εταιρείες πρέπει να στραφούν από το μοντέλο παραγωγής «πάνω στην ώρα», σε ένα μοντέλο «στην περίπτωση που», το οποίο δίνει προτεραιότητα στην ασφάλεια των προμηθειών έναντι της βέλτιστης αποδοτικότητας κόστους. Αυτό δε θα οδηγήσει αναγκαστικά στην αυτάρκεια, αλλά θα απαιτείται ένα πιο διαφοροποιημένο δίκτυο παγκόσμιας διανομής, υπό τη βασική προϋπόθεση της συνέχισης της καταπολέμησης των οικονομικών ανισοτήτων που έχουν εμφανιστεί εντός των χωρών, μέσω εγκαθίδρυσης ανάλογων μηχανισμών προστασίας από τις κυβερνήσεις και σε συντονισμό με έναν ανανεωμένο, επικαιροποιημένο και ενισχυμένο πολιτικά Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου (ΠΟΕ).

Παράλληλα θα πρέπει να μεταρρυθμιστεί με ορθολογικό τρόπο και ο ΠΟΥ, με ενίσχυση της χρηματοδότησής του, αυξάνοντας τις υποχρεωτικές εισφορές των κρατών - μελών. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Σολάνα, ο μεγαλύτερος χρηματοδότης του ΠΟΥ το 2020 - 21 δεν θα είναι ένα κράτος, αλλά το φιλανθρωπικό ίδρυμα Μπιλ & Μελίντα Γκέιτς (Bill & Melinda Gates Foundation), κατάσταση η οποία θα πρέπει να αλλάξει ούτως ώστε ο οργανισμός να αποκτήσει αρκετό προσωπικό και ικανότητα να επιθεωρεί και να επιβάλλει δεσμευτικές

¹ Πρώην ύπατος εκπρόσωπος εξωτερικής πολιτικής και άμυνας της ΕΕ, πρώην ΓΓ του ΝΑΤΟ, πρώην υπουργός Εξωτερικών της Ισπανίας και νυν πρόεδρος του Κέντρου για την Παγκόσμια Οικονομία και Γεωπολιτική (Esa de Geo)

κυρώσεις στα κράτη - μέλη, ώστε να βεβαιώνεται ότι η επιστήμη θα υπερισχύει των εθνικών συμφερόντων.

Η προσπάθεια που έλαβε χώρα για μονοπώληση των αποθεμάτων των εμβολίων κατά του COVID-19, εμποδίζοντας τη δίκαιη διανομή τους, δεν συνέβαλλε εποικοδομητικά στην προσπάθεια να μπει ένα τέλος στην υγειονομική και στην οικονομική απειλή της πανδημίας. Αντίστοιχα, η επιλογή του προστατευτισμού και της εθνικής περιχαράκωσης, σημαίνει ότι εφαρμόζονται οι συνταγές του χθες στα προβλήματα του σήμερα (Solana 2020).

Στην πορεία της οικονομικής παγκοσμιοποίησης παρατηρείται το φαινόμενο δημιουργίας νικητών και ηττημένων με παράλληλη προσφορά ευκαιριών αλλά και μεγάλα ρίσκα. Η κρίση που έχει επιφέρει ο COVID-19, δημιουργεί προβλήματα και προκλήσεις σε οικονομικό, πολιτικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο. Η «στροφή» προς τον απομονωτισμό των κρατών (Αντωνιάδου 2020) κλονίζει τη διεθνή συνεργασία. Για πολλούς η πανδημία του COVID-19 έχει χαρακτηριστεί απειλή έναντι της παγκοσμιοποίησης. Παράλληλα διατυπώνεται και η προσέγγιση ότι η εξάπλωση του κινδύνου σε ολόκληρο τον κόσμο είναι αναγκαία ώστε οι επιχειρήσεις και οι κοινωνίες να γίνουν λιγότερο εύθραυστες και ότι δεν πρόκειται για το τέλος της παγκοσμιοποίησης, αλλά για το ξεκίνημα ενός νέου κεφαλαίου (Örtengren 2020).

Ο Πήτερ Γκούντμαν (Peter S. Goodman) από τους «New York Times» υποστήριξε ότι η πανδημία έχει δημιουργήσει την τέλεια καταιγίδα εναντίον της παγκοσμιοποίησης, καθώς οι εταιρίες δυσκολεύονται να διαχειριστούν τις αλυσίδες εφοδιασμού τους και τα εθνικιστικά κόμματα επιρρίπτουν το φταίξιμο στους ξένους και τα ανοιχτά σύνορα. Το γεγονός ότι οι σημερινοί ιοί μπορούν να εξαπλωθούν γρήγορα και να προκαλέσουν αναταράξεις στην παγκόσμια οικονομία, είναι όντως μια συνέπεια της αύξησης της παγκόσμιας κίνησης στην μεταπολεμική περίοδο. Υπάρχει όμως ο κίνδυνος οι πολιτικοί να εξαγάγουν σήμερα τα λάθος συμπεράσματα ως προς τα ευάλωτα σημεία που συνεπάγεται η παγκοσμιοποίηση (Örtengren 2020).

Αλυσίδες εφοδιασμού και αυτάρκεια

Το γεγονός ότι τα αγαθά, οι υπηρεσίες και οι άνθρωποι μπορούν περνούν τα σύνορα με ευκολία παράγει τεράστια αξία για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Μία «Αχίλλειος Πτέρνα» της παγκοσμιοποίησης, είναι το γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων εξαρτάται υπερβολικά από προμηθευτές που είναι συγκεντρωμένοι στην ίδια περιοχή. Αυτή η αδυναμία αποκαλύφθηκε με την επιδημία του κορωνοϊού. Σύμφωνα με την εταιρία ανάλυσης δεδομένων «Dun & Bradstreet», 51 χιλιάδες επιχειρήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο έχουν τουλάχιστον έναν προμηθευτή στη Γουχάν και τουλάχιστον 5 εκατομμύρια έχουν τουλάχιστον έναν υπεργολάβο εκεί. Είναι γεγονός ότι είναι δύσκολο να βρεθούν αντικαταστάτες σε σύντομο χρονικό διάστημα. Αυτό σημαίνει ότι πολλές επιχειρήσεις θα κατανοήσουν με σχετικά επώδυνο τρόπο τη σημασία του εντοπισμού εναλλακτικών προμηθευτών. Οι επιχειρήσεις όμως υποχρεώθηκαν και στο παρελθόν να κάνουν παρόμοιες προσαρμογές. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι μετά το ατύχημα της Φουκουσίμα το 2011, που κατέστησε σαφές το πόσο μεγάλο μέρος της παγκόσμιας εφοδιαστικής αλυσίδας για μικροτσιπ περνάει μέσα από την Ιαπωνία. Έτσι, μεγάλες εταιρίες όπως η IBM συνειδητοποίησαν τους κινδύνους που συνεπάγεται η συγκέντρωση των αλυσίδων εφοδιασμού τους και μετακίνησαν κάποιες από τις πηγές τους στην Ταϊβάν. Έτσι, αυτές οι εταιρίες δεν μετακίνησαν την παραγωγή τους στη χώρα προέλευσής τους, αλλά αύξησαν τη διαφοροποίηση των αλυσίδων εφοδιασμού τους (Örtengren 2020).

Η επιδημία του κορωνοϊού θα έχει συνέπειες στο πώς οι παγκόσμιες εταιρίες διαχειρίζονται τις παραπάνω αλυσίδες. Περισσότερες εταιρίες θα χρειαστεί να βρουν εναλλακτικούς προμηθευτές για να γίνουν λιγότερο ευάλωτες στο μέλλον. Ακόμη, τα αποθέματα, τα οποία κατά το παρελθόν θεωρούνταν αχρείαστα ή ακριβά, θα αποτελέσουν μια αξιόπιστη επένδυση. Κατά τη διάρκεια ενός γεγονότος, όπως μια πανδημία, όπου όλοι οι προμηθευτές και οι υπεργολάβοι μιας εταιρίας μπορεί να επηρεάζονται ταυτόχρονα, δεν είναι βιώσιμο, πρακτικό και χρήσιμο να υφίσταται μικρός όγκος αποθεμάτων, όπως για παράδειγμα της Apple, η οποία διέθετε αποθέματα μόλις για εννέα ημέρες (Örtengren 2020).

Κατά τη διάρκεια της πανδημίας παρατηρήθηκε μεγάλη ζήτηση σε απαραίτητες ιατρικές προμήθειες, οι οποίες είχαν εξαντληθεί και υπήρξε έλλειψη

σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Την ίδια χρονική στιγμή, αντίθετα στη γραμμή της ΕΕ, η Ρωσία, η Τουρκία και η Γερμανία προχώρησαν σε ρητή απαγόρευση εξαγωγής ιατρικών масκών και αναπνευστικών συσκευών, ενώ η γαλλική κυβέρνηση κατάσχεσε όλες τις διαθέσιμες μάσκες. Στο σημείο αυτό παρατηρήθηκε ότι οι πάροχοι εξειδικευμένων αντικειμένων, που στην προκείμενη περίπτωση είναι ο ιατρικός εξοπλισμός, ενισχύουν την αστάθεια και συμβάλλουν στην κατάρρευση των αλυσίδων εφοδιασμού, με αποτέλεσμα τη διατάραξη ισορροπιών στη διεθνή πολιτική, στην υγεία αλλά και στην ασφάλεια των πολιτών (Μητροπούλου 2020).

Η καθηγήτρια του Χάρβαρντ και επικεφαλής οικονομολόγος της Παγκόσμιας Τράπεζας, Κάρμεν Ράινχαρτ (Carmen Reinhart), πρόσφατα δήλωσε πως η εποχή της παγκοσμιοποίησης είναι πιθανότατα νεκρή, χαρακτηρίζοντας τον COVID-19 ως το τελευταίο καρφί στο φέρετρο της παγκοσμιοποίησης. Ανέφερε επίσης ότι η οικονομική κρίση του 2008, το Brexit, όπως και ο εμπορικός πόλεμος ΗΠΑ-Κίνας, επέφεραν ένα ισχυρό πλήγμα στην παγκοσμιοποίηση, αλλά η σημερινή πανδημία οδηγεί τα πράγματα σε νέο επίπεδο, διότι έκανε τις χώρες να νιώθουν ότι πρέπει να είναι αυτόνομες με έναν τρόπο που δεν έχει παρατηρηθεί ξανά. Υποστηρίζει ότι οι τάσεις εσωστρέφειας θα έχουν αυξητική τάση, περιορίζοντας την παγκοσμιοποίηση με ιδιαίτερες συνέπειες για τις αναπτυσσόμενες χώρες, ειδικά αυτές που βασίζονται στις εξαγωγές, παραλληλίζοντας την κάμψη του παγκόσμιου εμπορίου με την Μεγάλη Ύφεση, στην οποία υπήρξε αντίστοιχη κατάρρευση του εμπορίου μέσα σε μία χρονιά (THE INDICATOR 2020).

Διεθνές περιβάλλον

Το Μάρτιο του 2020, με την κήρυξη του COVID-19 ως πανδημία, οι πιστωτές εξέφρασαν φόβους για κύμα πτωχεύσεων εξαιτίας της αναστολής της οικονομικής δραστηριότητας. Με άμεσες παρεμβάσεις των κεντρικών τραπεζών στη διατραπεζική αγορά και σημαντικές εγγυήσεις δανείων, αποφεύχθηκε ένας δεύτερος γύρος χρηματοπιστωτικής κρίσης. Οι πολιτικές ηγεσίες, στο ίδιο πνεύμα, προέβησαν σε «θωράκιση» των ισολογισμών με σκοπό την πλέον ομαλή επαναφορά της κατάστασης. Παρά όμως το γεγονός ότι υπήρξε σχετική αποκλιμάκωση, η οικονομική δραστηριότητα παρέμεινε σε χαμηλά επίπεδα σε όλο τον ανεπτυγμένο κόσμο, με την ανάκαμψη εξαρτώμενη από τη συνεχιζόμενη

στήριξη των κυβερνήσεων και παραμένοντας ευάλωτη στην περίπτωση δεύτερου κύματος της πανδημίας.

Όσον αφορά στα εμβόλια, μπορεί ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας να προώθησε την διεθνή πρωτοβουλία COVAX, αλλά όλες οι μεγάλες δυνάμεις κινήθηκαν ξεχωριστά για την παραγωγή ενός εμβολίου κατά του COVID-19 ή τουλάχιστον τη διασφάλιση πρόσβασης σε αυτό. Για ορισμένες μάλιστα, ο αγώνας αυτός προσέφερε την ευκαιρία να προωθήσουν τις φιλοδοξίες για διεύρυνση της πολιτικής και οικονομικής επιρροής τους, προκειμένου να γίνουν πιο δυνατές στο παιχνίδι της «ήπιας ισχύος». Η Κίνα είναι η χώρα που φάνηκε να κινείται, αρχικά, πιο δυναμικά και πιο αποτελεσματικά στο πεδίο της λεγόμενης διπλωματίας του εμβολίου. Η ίδια αναγνώρισε ότι θα χρειαστεί να περάσουν μήνες έως ότου φτάσει στην μαζική παραγωγή ενός αποτελεσματικού και ασφαλούς εμβολίου, αλλά αυτό δεν την εμπόδισε να απλώσει «γέφυρες» σε χώρες από την Νοτιοανατολική Ασία έως την Λατινική Αμερική και την Καραϊβική. Τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα ενέκριναν σε πρώιμο στάδιο το εμβόλιο της Sinopharm, αφού πραγματοποίησαν δοκιμές έξι εβδομάδων. Στις Φιλιππίνες, όπου η Κίνα ανταγωνίζεται με τις ΗΠΑ για επιρροή, ο πρόεδρος, Ροντρίγκο Ντουέρτε (Rodrigo Duterte), γνωστοποίησε ότι απηύθυνε έκκληση στον Κινέζο ομόλογό του, Σι Τζινπίνγκ, για πρόσβαση στο εμβόλιο και εκείνος ανταποκρίθηκε θετικά υποσχόμενος μάλιστα «πρόσβαση κατά προτεραιότητα». Ως αντάλλαγμα η Κίνα έλαβε την υπόσχεση των Φιλιππίνων να απωλέσουν τις διεκδικήσεις τους στην Νότια Σινική Θάλασσα. Ακόμη και η Ινδονησία, όμως, που παραμένει σε έντονη διαμάχη με την Κίνα για τα δικαιώματά της στην περιοχή, δήλωσε ότι επιθυμούσε πρόσβαση στο κινεζικό εμβόλιο (Καθημερινή 2020).

Η Κίνα πέρασε πολύ γρήγορα από τη διπλωματία της μάσκας στη διπλωματία του εμβολίου. Αυτό όμως που η ίδια προβάλλει ως προσφορά και συμβολή στο κοινό καλό, πολλοί θεωρούν ότι είναι απλά «business» ή και παγίδα χρέους. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι θα προσέφερε δάνεια ύψους 1 δισεκατομμυρίου δολαρίων σε χώρες της Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής για να αγοράσουν το εμβόλιο. Οι ίδιες πάντως το είδαν ως ευκαιρία και όχι ως απειλή (Καθημερινή 2020).

Οι κινήσεις αυτές είναι μία συνέχεια κινήσεων που έλαβαν χώρα με το ξέσπασμα της πανδημίας και σχετίζονται με τη «Διπλωματία της Μάσκας». Όπως αναφέρει η Μαρίνα Ρούντιακ (Marina Rudyak), ειδική σε θέματα Κινεζικής εξωτερικής πολιτικής στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης, με τις ΗΠΑ να αδυνατούν να βοηθήσουν τις χώρες και την Ευρώπη απασχολημένη, η Κίνα εκμεταλλεύθηκε την ευκαιρία να γεμίσει το παραπάνω κενό (liberal 2020). Ιατρική βοήθεια απεστάλη και στην Ευρώπη, όπως στην Ελλάδα, την Ιταλία και την Ισπανία. Συγκεκριμένα στην Ιταλία, που επλήγη σε μεγαλύτερο βαθμό, η Κίνα έστειλε ιατρικό προσωπικό πρώτη από όλους προκειμένου να αντιμετωπιστεί η έξαρση της πανδημίας.

2.7 ΕΝΟΠΛΕΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ

Αλληλεπίδραση είναι η ανταλλαγή αξίας ή πληροφοριών μεταξύ δύο μερών. Ενώ το εμπόριο και οι διπλωματικοί δεσμοί μεταδίδουν θετική αξία, ο πόλεμος και άλλες μορφές ένοπλων συγκρούσεων αποτελούν παραδείγματα ανταλλαγής αρνητικής αξίας. Ένα αλληλεπιδρών μέρος χρειάζεται ένα κίνητρο για να συμμετάσχει στην αλληλεπίδραση, όπως η επιθυμία να κερδίσει, οικονομικά ή με άλλο τρόπο, από μια συναλλαγή. Δεύτερον, μια συναλλαγή πρέπει να είναι πρακτικά εφικτή. Η συνεργασία εξαρτάται επίσης από την καλή θέληση του οργανισμού και τη σωστή χρονική στιγμή (Buhaug 2015, 2).

Το κύριο ερευνητικό ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό οι διαδικασίες που αποδίδονται στην παγκοσμιοποίηση έχουν επηρεάσει τη σχέση μεταξύ της συχνότητας εμφάνισης των ένοπλων συγκρούσεων και της σχετικής θέσης των κρατών. Τα ευρήματα γενικά διαψεύδουν τη δημοφιλή πεποίθηση ότι η παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται το θάνατο της απόστασης, διότι ορισμένα αποτελέσματα υποδηλώνουν μάλιστα ότι η εγγύτητα μπορεί να έχει αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία στην εξήγηση γιατί ορισμένα κράτη πολεμούν ενώ άλλα όχι. Επιπρόσθετα τα ευρήματά μας μπορούν να επανερμηνευθούν με όρους προθυμίας, συγκεκριμένα με το εδαφικό κίνητρο για πόλεμο, αλλά απορρίπτουμε αυτή την ερμηνεία (Buhaug 2015, 3).

Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης είναι η τεχνολογική καινοτομία. Η τεχνολογική καινοτομία μειώνει το κόστος της αλληλεπίδρασης, αυξάνει την ταχύτητά της και αυξάνει το εύρος της αλληλεπίδρασης. Η ανταλλαγή αγαθών, χρημάτων ή πληροφοριών μπορεί να επιτευχθεί με χαμηλότερο κόστος, αλλά το ίδιο μπορεί να γίνει και η ανταλλαγή «κακών», όπως βόμβες ή εισβολές από στρατιώτες. Η μείωση του κόστους αλληλεπίδρασης είναι γνωστή σε κάθε μεσήλικα ταξιδιώτη. Η μείωση του κόστους και του χρόνου μεταφοράς είναι ένα μακροπρόθεσμο φαινόμενο, ωστόσο η έννοια της παγκοσμιοποίησης υπάρχει μόλις εδώ και περίπου δύο δεκαετίες (**Buhaug 2015, 3**).

Τα ταξίδια και το εμπόριο είναι προφανείς τομείς που διευκολύνονται από την πτώση των συναλλαγών κόστους και της αυξανόμενης ταχύτητας, αλλά οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης μπορεί να είναι σημαντικά πιο εκτεταμένες. Στις σημερινές παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες που κυριαρχούνται από εκτεταμένα ταξίδια και μετακινήσεις, παρέχοντας αλληλεπίδραση με υψηλότερο αριθμό ανθρώπων, ορισμένες στατιστικές εγκληματικότητας υποδηλώνουν ότι αυτή η τάση μπορεί να βρίσκεται σε πτώση. Ο αριθμός των εν εξελίξει ένοπλων συγκρούσεων έχει επίσης μειωθεί κατά την πιο πρόσφατη δεκαετία, και αν η αναλογία ισχύει, θα πρέπει να περιμένουμε ότι οι συγκρούσεις με τους γείτονες θα μειωθούν περισσότερο. Η άποψη ότι η παγκοσμιοποίηση υπονομεύει το εδαφικό έθνος-κράτος ενισχύεται από την εμφάνιση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας, η οποία είναι ουσιαστικά χρονικά αμετάβλητη και όπου το κόστος δεν εξαρτάται από την απόσταση. Αυτό όχι μόνο έχει διευκολύνει την παγκοσμιοποίηση, αλλά και παραδόξως χρησίμευσε για να ενώσει τους ακτιβιστές κατά της παγκοσμιοποίησης σε όλα τα εθνικά σύνορα (**Buhaug 2015, 7**).

Η ηλεκτρονική υποδομή παίζει ολοένα και πιο κρίσιμο ρόλο στον σύγχρονο πόλεμο. Η αμυντική στρατηγική αφορά πλέον τόσο τις πληροφορίες, την τεχνολογία και τις δεξιότητες πληροφορικής. Ως εκ τούτου, ακόμη και τα κράτη που δεν διαθέτουν βαλλιστικά όπλα μεγάλου βεληνεκούς μπορούν να ξεπεράσουν την απόσταση, ξεκινώντας παρεμβολές, προπαγάνδα και ηλεκτρονικές επιθέσεις σε στρατιωτικές υποδομές. Κατά ειρωνικό τρόπο, όσο πιο τεχνολογικά προηγμένη είναι η κοινωνία, τόσο περισσότερο ευάλωτη σε ηλεκτρονικές επιθέσεις. Ορισμένοι

μάλιστα εικάζουν ότι ο λεγόμενος κυβερνοπόλεμος θα γίνει η κύρια, ίσως η μόνη μορφή μελλοντικής μάχης **(Buhaug 2015, 8)**.

Η άρση των εμπορικών φραγμών και η εγκαθίδρυση παγκόσμιων αγορών συνεπάγονται ότι, θεωρητικά, οι πολίτες οποιουδήποτε κράτους μπορούν να αποκτήσουν οποιοδήποτε επιθυμητό αγαθό σε μια ανταγωνιστική τιμή. Η άνιση κατανομή των φυσικών πόρων μπορεί πλέον να μην αποτελεί κατάρα για τους πλούσιους και τους φτωχούς. Αυτό θα πρέπει να μειώσει τη στρατηγική σημασία της επικράτειας, η οποία για διάφορους λόγους υποστηρίζεται ότι είναι η κύρια αιτία των ένοπλων διακρατικών συγκρούσεων. Για παράδειγμα, η εγκαθίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα το 1952, του προδρόμου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, υποκινήθηκε κυρίως από την ανάγκη να διασφαλιστεί η ειρήνη και η σταθερότητα μεταξύ δύο των μεγαλύτερων αντιπάλων της Ευρώπης: Γαλλία και Γερμανία. Σύμφωνα με τη συνθήκη τα έξι κράτη μέλη ήταν αποφασισμένα να αντικαταστήσουν τις πανάρχαιες αντιπαλότητες με τη συγχώνευση των ουσιαστικών συμφερόντων τους, με τη δημιουργία μιας οικονομικής κοινότητας, τη βάση μιας ευρύτερης και βαθύτερης κοινότητας μεταξύ λαών που είχαν επί μακρόν διαιρεθεί από αιματηρές συγκρούσεις και να θέσουν τα θεμέλια για θεσμούς που θα δώσουν κατεύθυνση σε μια μοίρα που θα μοιράζονται στο εξής **(Buhaug 2015, 9)**.

Περαιτέρω, αν διεξάγονται σχετικά λιγότεροι πόλεμοι μεταξύ των γειτονικών κρατών, θα πρέπει να περιμένουμε να δούμε μια μειούμενη αναλογία των εδαφικών συγκρούσεων. Το κύριο κίνητρο πίσω από τις περισσότερες εδαφικές διαμάχες είναι η επιθυμία να αποκτήσει κανείς τον έλεγχο ενός συγκεκριμένου εδάφους, είτε για λόγους ασφαλείας, είτε λόγω πολύτιμων φυσικών πόρων, ή με βάση ιστορικές ή εθνικιστικές διεκδικήσεις. Η παγκοσμιοποίηση μπορεί επίσης να επηρεάσει τις ένοπλες συγκρούσεις μέσω της παγκόσμιας διάδοσης των κανόνων, ιδεών και πολιτισμών, συμπεριλαμβανομένου του τρίτου κύματος εκδημοκρατισμού. Η θεωρία της δημοκρατικής ειρήνης υποδηλώνει ότι αυτό θα πρέπει να κάνει τον κόσμο ασφαλέστερο **(Buhaug 2015, 10)**.

Οι δημοφιλείς απόψεις υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση συμβάλλει στην κατάρρευση των εθνικών και πολιτισμικών συνόρων, μειώνει το χρόνο και το

κόστος των συναλλαγών και κατά συνέπεια καθιστά την απόσταση όλο και λιγότερο σημαντική για τη διαμόρφωση των προτύπων αλληλεπίδρασης. Ωστόσο, όλες οι μορφές της αλληλεπίδρασης δεν επηρεάζονται εξίσου από την τεχνολογική ανάπτυξη και την ηλεκτρονική επικοινωνία. Σύμφωνα με αυτό που ονομάζουμε το επιχείρημα της αλληλεπίδρασης, στις διακρατικές σχέσεις η αλληλεπίδραση θα πρέπει να καθορίζεται ιδιαίτερα από το σχετικό και όχι από το απόλυτο κόστος **(Buhaug 2015, 28)**.

Αμέσως μετά την εισβολή στην Ουκρανία, η Δύση άρχισε να κατάσχει τα περιουσιακά στοιχεία των πλουσιότερων ατόμων που πρόσκεινται στον Ρώσο πρόεδρο. Παράλληλα απαγόρευσε τις ρωσικές πτήσεις στον εναέριο χώρο της και περιόρισε την πρόσβαση της ρωσικής οικονομίας σε εισαγόμενη τεχνολογία. Το πιο δραματικό είναι ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες και οι σύμμαχοί τους πάγωσαν τα αποθεματικά περιουσιακά στοιχεία της κεντρικής τράπεζας της Ρωσίας και απέκοψαν τη Ρωσία όχι μόνο από το σύστημα οικονομικών πληρωμών SWIFT, αλλά και από τους βασικούς θεσμούς της διεθνούς οικονομίας, συμπεριλαμβανομένων όλων των ξένων τραπεζών και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου. Ως αποτέλεσμα των ενεργειών της Δύσης, η αξία του ρουβλίου έχει καταρρεύσει, έχουν εμφανιστεί ελλείψεις σε ολόκληρη τη ρωσική οικονομία και η κυβέρνηση φαίνεται να βρίσκεται κοντά στην αθέτηση πληρωμής του χρέους της σε ξένο νόμισμα. Η κοινή γνώμη και ο φόβος ότι θα πληγεί από κυρώσεις έχει αναγκάσει τις δυτικές επιχειρήσεις να εγκαταλείψουν μαζικά τη χώρα **(Posen 2022)**.

Η αντίδραση του δημοκρατικού κόσμου στην επιθετικότητα και τα εγκλήματα πολέμου της Μόσχας είναι σωστή, τόσο από ηθική άποψη όσο και για λόγους εθνικής ασφάλειας. Αυτό είναι πιο σημαντικό από την οικονομική αποτελεσματικότητα. Αλλά αυτές οι ενέργειες έχουν αρνητικές οικονομικές συνέπειες που θα υπερβούν κατά πολύ την οικονομική κατάρρευση της Ρωσίας. Τα τελευταία 20 χρόνια, δύο τάσεις έχουν ήδη διαβρώσει την παγκοσμιοποίηση μπροστά στην υποτιθέμενη αδυσώπητη πορεία της προς τα εμπρός. Πρώτον, οι λαϊκιστές και οι εθνικιστές έχουν υψώσει εμπόδια στο ελεύθερο εμπόριο, τις επενδύσεις, τη μετανάστευση και τη διάδοση των ιδεών. Δεύτερον, η αμφισβήτηση του Πεκίνου στο διεθνές οικονομικό σύστημα που βασίζεται σε κανόνες και στις

μακροχρόνιες ρυθμίσεις ασφαλείας στην Ασία έχει ενθαρρύνει τη Δύση να υψώσει εμπόδια στην κινεζική οικονομική ολοκλήρωση. Η ρωσική εισβολή και οι επακόλουθες κυρώσεις θα κάνουν τώρα αυτή τη διάβρωση ακόμη χειρότερη **(Posen 2022)**.

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τους οποίους η Κίνα προσπαθεί να πλοηγήσει μια μη συγκρουσιακή απάντηση στη ρωσική εισβολή. Τόσο το χρηματοπιστωτικό της σύστημα όσο και η πραγματική της οικονομία παρατηρούν τις κυρώσεις λόγω των πιθανών οικονομικών αντιποίνων αν χρηματοδοτήσουν ή προμηθεύσουν τη Ρωσία. Αλλά οτιδήποτε λιγότερο από την πλήρη προσχώρηση στον αποκλεισμό θα τροφοδοτήσει τις αντικινεζικές πολιτικές στη Δύση, μειώνοντας την οικονομική ολοκλήρωση της χώρας. Αυτή τη στιγμή, οι οικονομικές ενέργειες των Ηνωμένων Πολιτειών μπορεί να είναι δίκαιες και μπορεί να υπάρχει μικρός κίνδυνος οι χώρες που δεν εισβάλλουν στην Ουκρανία να καταλήξουν στη λάθος πλευρά των αμερικανικών πολιτικών. Τέλος, η ζημία που προκαλούν οι κυρώσεις στη ρωσική οικονομία και το σημαντικό κόστος για την κεντρική Ευρώπη, εάν η Ρωσία διακόψει την πρόσβασή της σε φυσικό αέριο και πετρέλαιο ως απάντηση, μπορεί να κάνει τις κυβερνήσεις να επιδιώξουν την αυτοδυναμία και να απεμπλακούν από τις οικονομικές διασυνδέσεις **(Posen 2022)**..

Ως εκ τούτου, ενώ η προοπτική της παγκοσμιοποίησης αναμένει τον αντίκτυπο της εγγύτητας και των χαρακτηριστικών της γειτονιάς στη διακρατική συμπεριφορά να μειωθεί σε έναν κόσμο παγκοσμιοποίησης, η προοπτική της αλληλεπίδρασης προβλέπει ότι η απόσταση θα διατηρηθεί ως ανασταλτικός παράγοντας και ότι τα κράτη θα συνεχίσουν να αλληλεπιδρούν κυρίως με τους γείτονές τους. Για να ελεγχθούν αυτές οι προτάσεις με συστηματικό τρόπο, πραγματοποιήσαμε μια σειρά από αναλύσεις που αφορούν την εμπειρική συσχέτιση μεταξύ της παγκοσμιοποίησης και ενός ακραίου τύπου διακρατικών συγκρούσεων. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι η παγκοσμιοποίηση μειώνει την εμπλοκή των κρατών σε συγκρούσεις. Ωστόσο, τα δυαδικά μοντέλα παρουσίασαν ισχυρές ενδείξεις ότι τα παγκοσμιοποιημένα ζεύγη κρατών είναι πολύ λιγότερο πιθανό να συναντηθούν στο πεδίο της μάχης. Αντίθετα, η ανάλυση παρέχει συντριπτική υποστήριξη για την αλληλεπίδραση των κρατών κυρίως με κοντινούς ομολόγους τους **(Buhaug 2015, 28)**.

Η γεωγραφική ευκαιρία είναι ένας διάχυτος καθοριστικός παράγοντας της διεθνούς αλληλεπίδρασης, τόσο θετικά όσο και αρνητικά. Δεν λείπουν οι προβλέψεις ότι η επίδραση της απόστασης εξασθενεί, ή ακόμη και πεθαίνει, με χαμηλότερο απόλυτο κόστος υπέρβασης της απόστασης. Πιο πρόσφατα, ο ισχυρισμός αυτός διατυπώνεται με ιδιαίτερη αναφορά στην ηλεκτρονική επικοινωνία, όπου το κόστος είναι ανεξάρτητο από την απόσταση. Ωστόσο, δεν βρίσκουμε στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι οι επιδράσεις της απόστασης και του τόπου στις ένοπλες συγκρούσεις είναι υπαρκτές και εξαφανίζονται ακόμη και κατά την περίοδο μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, όταν η παγκοσμιοποίηση έχει κερδίσει έδαφος με ταχείς ρυθμούς. Θεωρούμε ότι το σχετικό κόστος της αλληλεπίδρασης είναι πιο καθοριστικό από το απόλυτο κόστος, και η επιλογή των εταίρων για την ηλεκτρονική επικοινωνία μπορεί να επηρεάζεται από άλλες μορφές αλληλεπίδρασης για τις οποίες το κόστος δεν είναι ανεξάρτητο από την απόσταση **(Buhaug 2015, 29)**.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα τελευταία συμβάντα στην ανθρωπότητα όπως η έξαρση της πανδημίας covid-19, αλλά και η Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία κατέστησαν σαφές ότι το μακροχρόνιο όραμα ενός κόσμου χωρίς σύνορα δεν είναι πλέον αξιόπιστο. Ενώ κατά καιρούς πραγματοποιούνται συναντήσεις στο πλαίσιο των διεθνών οικονομικών οργανισμών για την υπεράσπιση της παγκοσμιοποίησης παρατηρείται πλέον μια μεταστροφή στις διαλυμένες αλυσίδες εφοδιασμού, στον πληθωρισμό των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας και μέχρι πρόσφατα στο γιατί έμειναν τόσο συνάνθρωποι χωρίς εμβόλια COVID-19 στο βωμό των κερδών των φαρμακευτικών εταιριών. Πέρασαν οι εποχές που όλοι έμοιαζαν να εργάζονται για έναν κόσμο χωρίς σύνορα. Ξαφνικά, όλοι αναγνωρίζουν ότι τουλάχιστον κάποια εθνικά σύνορα είναι το κλειδί για την οικονομική ανάπτυξη και την ασφάλεια.

Η εξάπλωση της πανδημίας του κορωνοϊού έχει πυροδοτήσει, μεταξύ άλλων, μια συζήτηση στον διεθνή τύπο για το αν αναβιώνει η έννοια του έθνους-κράτους. Οι πρωτεύουσες των κρατών ανέκτησαν την κυριαρχία τους που είχαν εκχωρήσει στην Ευρωπαϊκή Ένωση, χωρίς να πάρουν την άδεια ούτε των πολιτών ούτε των Βρυξελλών. Στην πράξη, κυβερνούν σαν να βρίσκονται σε πόλεμο, σύμφωνα με τις αποφάσεις τους. Το ξέσπασμα του κορωνοϊού φαίνεται πως αντιστρέφει την πορεία της Ιστορίας, μιας και ξεχάστηκαν και η παγκοσμιοποίηση και η ευρωπαϊκή ενοποίηση.

Τα κράτη θα πρωταγωνιστούσαν και αν ακόμη δεν ήταν εθνικά, αλλά άλλου τύπου. Χωρίς την κρατική εξουσία και επιβολή, ακόμη και με τη βία, αποκλείεται να ελεγχθεί και να ξεπεραστεί η τωρινή πανδημία. Μοιάζει με εμπόλεμη κατάσταση και είναι εύλογες οι αναφορές στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, με μία κρίσιμη διαφορά. Τότε είχε μείνει αλώβητη η παραγωγικότερη περιοχή του πλανήτη, η Αμερική, που ανέλαβε τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση σε πρωτοφανή κλίμακα.

Σήμερα δεν ισχύει το ίδιο. Και αν ακόμη έχει οριστικά ξεπεράσει το πρόβλημα η Κίνα, δεν θα μπορούσε να παίξει παρόμοιο ρόλο για πολλούς λόγους, με πρώτο την καχυποψία που εύλογα εμπνέει. Αυτό που παραμερίζεται από τα κράτη σήμερα είναι οι αγορές και η ανεξέλεγκτη παγκοσμιοποίηση που αφέθηκε στο έλεος ιδιωτικών συμφερόντων, καπιταλιστικών και μη. Για μια παγκόσμια πανδημία θα χρειαζόταν θεωρητικά μια παγκόσμια κυβέρνηση (με εκτελεστική εξουσία), που δεν υπάρχει και ούτε θα υπάρξει στο προβλέψιμο μέλλον. Υπάρχει, όμως, ο διακρατικός Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (ΠΟΥ), με δυνητικά καταλυτικό καθοδηγητικό ρόλο.

Οι ταξικές ταυτότητες δοκιμάστηκαν, αλλά απέτυχαν να υπερβούν τα εθνικά σύνορα, τουλάχιστον για τη μεγάλη πλειονότητα των καταπιεσμένων. Για μεγάλο μέρος της υφελίου, φυλετικές ή θρησκευτικές ταυτότητες ανήκουν πλέον στο παρελθόν ή έχουν υποχωρήσει. Εκεί όπου ακόμη υπερισχύουν έχουν συνέπειες απείρως τοξικότερες και φονικότερες από τον εθνικισμό. Ταυτότητες ευρύτερες, όπως «Ευρωπαίος» ή και «πολίτης του Κόσμου», δεν υπερισχύουν της εθνικής, για τη συντριπτική πλειονότητα των συνανθρώπων μας. Εκείνο που εξαρχής εντυπωσιάζει και σοκάρει είναι ότι η κρίση αυτή αγκαλιάζει συνολικά τον πλανήτη. Τόσο ως προς την ταχύτατη εξάπλωση του ιού όσο και ως προς τις αντιδράσεις που ακολουθούν το πρωτόκολλο που επιλέχτηκε στην Κίνα.

Οι πρώην υποστηρικτές της απεριόριστης παγκοσμιοποίησης απογοητεύτηκαν από αυτή την αλλαγή πλεύσης, επειδή η νέα σειρά προτάσεων πολιτικής συνεπάγεται ότι οι μακροχρόνιοι κανόνες του διεθνούς εμπορικού συστήματος θα λυγίσουν ή θα παραβιαστούν. Φυσικά, το πρόβλημα δεν είναι μόνο η παγκοσμιοποίηση. Ολόκληρη η οικονομία της αγοράς έχει επιδείξει έλλειψη ανθεκτικότητας. Ουσιαστικά κατασκευάστηκαν διάφορα αντικείμενα δίνοντας ελάχιστη σημασία στις μελλοντικές ανάγκες. Τα συστήματα απογραφής ήταν θαυμάσιες καινοτομίες όσο η οικονομία αντιμετώπιζε μόνο μικρές διαταραχές, αλλά ήταν καταστροφή μπροστά σε COVID-19, με τις διακοπές λειτουργίας των συστημάτων.

Η τρέχουσα απότομη οικονομική συρρίκνωση της Ρωσίας δείχνει πόσο δύσκολο είναι για τα κράτη να ευημερήσουν χωρίς οικονομική αλληλεξάρτηση. Επιπλέον, οι προσπάθειες της Ρωσίας να ανεξαρτητοποιηθεί οικονομικά την έκαναν στην πραγματικότητα πιο πιθανό να υποστεί κυρώσεις, επειδή η Δύση δεν χρειάστηκε να διακινδυνεύσει τόσο πολύ για να τις επιβάλει. Αλλά αυτό δεν θα εμποδίσει πολλές κυβερνήσεις να προσπαθήσουν να αποσυρθούν, επιδιώκοντας να προστατευτούν αποχωρώντας από την παγκόσμια οικονομία. Οι μικρότερες χώρες που θα επιχειρήσουν να αυτοαπομονωθούν δεν θα μπορέσουν να πετύχουν. Όμως τώρα φαίνεται πιθανό ότι η παγκόσμια οικονομία θα διαχωριστεί στα δύο. Κάποιες χώρες γύρω από την Κίνα και άλλες γύρω από τις Ηνωμένες Πολιτείες, με την Ευρωπαϊκή Ένωση κυρίως αλλά όχι εξ ολοκλήρου στο τελευταίο στρατόπεδο. Οι οικονομικές συνέπειες για τον κόσμο θα είναι τεράστιες και οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πρέπει να τις αναγνωρίσουν και στη συνέχεια να τις αντισταθμίσουν όσο το δυνατόν περισσότερο.

Όσο περισσότερο οι οικονομικές διαιρέσεις ενισχύονται από διαιρέσεις σκληρής ισχύος, τόσο περισσότερο οι κυβερνήσεις θα ευθυγραμμίζουν τα χρηματοπιστωτικά τους συστήματα με τον κύριο στρατιωτικό προστάτη τους. Οι δεσμοί συναλλαγματικών ισοτιμιών τείνουν να ακολουθούν τις στρατιωτικές συμμαχίες. Ο κόσμος το είδε αυτό σε όλη την Αφρική, τη Λατινική Αμερική και τη Νότια Ασία κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, καθώς οι κυβερνήσεις άλλαζαν την εστίαση των συναλλαγματικών τους στόχων ή των νομισματικών τους δεσμών όταν επαναπροσδιόριζονταν μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και των Ηνωμένων Πολιτειών.

Η εισβολή και οι κυρώσεις, λοιπόν, δεν θα οδηγήσουν σε τεράστιες οικονομικές αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία. Θα επιταχύνουν όμως τη διάβρωση της παγκοσμιοποίησης που βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη, μια διαδικασία που θα έχει ευρείες επιπτώσεις. Με λιγότερη οικονομική διασύνδεση, ο κόσμος θα δει χαμηλότερη τάση ανάπτυξης και λιγότερη καινοτομία. Οι εγχώριες κατεστημένες εταιρείες και βιομηχανίες θα έχουν μεγαλύτερη δύναμη να απαιτούν ειδική προστασία. Συνολικά, οι πραγματικές αποδόσεις των επενδύσεων των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων θα μειωθούν.

Δυστυχώς, η ρωσική εισβολή θα αποδειχθεί πολύ λιγότερο ευγενική για τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Οι αυξήσεις των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας πλήττουν ήδη τους πολίτες των φτωχότερων κρατών και οι οικονομικές επιπτώσεις της διαβρωτικής παγκοσμιοποίησης θα είναι ακόμη χειρότερες. Εάν οι χώρες με χαμηλότερο εισόδημα αναγκαστούν να επιλέξουν πλευρά όταν αποφασίζουν από πού θα λάβουν τη βοήθεια και τις άμεσες ξένες επενδύσεις τους, οι ευκαιρίες για τους ιδιωτικούς τους τομείς θα περιοριστούν. Οι εταιρείες στις χώρες αυτές θα εξαρτώνται όλο και περισσότερο από τους κυβερνητικούς φύλακες στο εσωτερικό και στο εξωτερικό

Εν τω μεταξύ, εάν οι κινεζικές και οι αμερικανικές εταιρείες δεν αντιμετωπίζουν πλέον ανταγωνισμό μεταξύ τους, είναι πιο πιθανό να είναι αναποτελεσματικές και οι καταναλωτές είναι λιγότερο πιθανό να έχουν τόσο μεγάλη ποικιλία και αξιοπιστία όσο έχουν σήμερα. Όταν αυτός ο καταναλωτής είναι η κυβέρνηση, οι προστατευόμενες εγχώριες επιχειρήσεις είναι ακόμη πιο πιθανό να επιδίδονται σε σπατάλες και απάτες, επειδή θα υπάρχει λιγότερος ανταγωνισμός για τις δημόσιες συμβάσεις προμηθειών. Υπάρχει λόγος για τον οποίο οι κλειστές οικονομίες είναι πιο πιθανό να εμφανίσουν διαφθορά. Η φετιχοποίηση της εγχώριας μεταποίησης έναντι της προώθησης του διασυνοριακού εμπορίου υπηρεσιών και δικτύων είναι ιδιαίτερα ειρωνική, δεδομένου ότι οι τελευταίοι τομείς είναι αυτό που έχει πραγματικά ευνοήσει τη Δύση έναντι της Ρωσίας στην εφαρμογή αποτελεσματικών κυρώσεων και αυτό που έχει αποτρέψει τις κινεζικές επιχειρήσεις από το να διασώσουν τη Ρωσία.

Ομοίως, η διάβρωση της παγκοσμιοποίησης θα έχει αρνητικές συνέπειες για την τεχνολογία. Η καινοτομία είναι ταχύτερη και συχνότερη όταν η παγκόσμια δεξαμενή επιστημονικού ταλέντου εμπλέκεται και μπορεί να ανταλλάσσει ιδέες και να μοιράζεται αποδείξεις ή διαψεύσεις εννοιών. Αλλά υπάρχει ένας πολιτικά επιτακτικός λόγος για τα κράτη να προσπαθούν να διασφαλίσουν ότι μόνο οι σύμμαχοι έχουν πρόσβαση στην τεχνολογία τους, ακόμη και αν οι περιορισμοί έχουν αμφίβολη στρατιωτική σημασία (σε έναν κόσμο κυβερνοκατασκοπείας, είναι εύκολο να αποκτήσει κανείς τεχνολογικά σχέδια).

Η εντεινόμενη διάβρωση της παγκοσμιοποίησης θα μειώσει περαιτέρω την απόδοση του κεφαλαίου στην παγκόσμια οικονομία, και αυτό θα συμβεί σε κάθε πλευρά του οικονομικού χάσματος. Θα υπάρξουν νέα όρια στο πού μπορούν οι άνθρωποι να επενδύσουν τις αποταμιεύσεις τους, μειώνοντας το εύρος της διαφοροποίησης και τις μέσες αποδόσεις. Ο φόβος και ο εθνικισμός θα αυξήσουν πιθανότατα την επιθυμία των ανθρώπων για ασφαλείς επενδύσεις στο εσωτερικό, σε κρατικούς ή δημόσια υποστηριζόμενους τίτλους. Οι κυβερνήσεις θα συνδυάσουν επίσης επιχειρήματα εθνικής ασφάλειας με μέτρα δημοσιονομικής και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας που έχουν σχεδιαστεί για να ενθαρρύνουν έντονα τις επενδύσεις στο δικό τους δημόσιο χρέος.

Πίσω από όλες τις ενέργειες κρύβεται μια άβολη πραγματικότητα για να επιβραδυνθεί η άνοδος της θερμοκρασίας. Η συμμαχία των δημοκρατιών δεν μπορεί να τα καταφέρει μόνη της. Οι κυβερνήσεις της Κίνας και των ΗΠΑ έχουν, κατά καιρούς, καταφέρει να επιτύχουν κοινή πρόοδο σε πρωτοβουλίες για το κλίμα, ακόμη και αν βρίσκονται σε σύγκρουση για άλλα ζητήματα. Εν τω μεταξύ, καθώς η διάβρωση της παγκοσμιοποίησης μειώνει τον ρυθμό της καινοτομίας περιορίζοντας την ερευνητική συνεργασία, θα γίνει επίσης πιο δύσκολο για τους επιστήμονες να βρουν κάποιον που θα μπορεί να σώσει τον πλανήτη.

Η επίμονα επιμένουσα πανδημία, τα γεγονότα στην Ουκρανία και οι υποβόσκουσες εντάσεις μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας έχουν οδηγήσει πολλούς και όχι μόνο τους συνήθεις σκεπτικιστές να διακηρύξουν με τόλμη ότι εισερχόμαστε σε μια νέα εποχή αποπαγκοσμιοποίησης. Τα εργοστάσια μεταφέρουν τις δραστηριότητές τους, οι οικονομίες αποσυνδέονται και όλοι έχουν παραιτηθεί από το ελεύθερο εμπόριο. Επικρατούντες επενδυτές αναρωτιούνται πλέον ανοιχτά, αν ήρθε το τέλος της παγκοσμιοποίησης.

Σίγουρα, υπάρχουν ανησυχητικά σημάδια για την παγκόσμια οικονομία. Ωστόσο, ορισμένοι προβλέπουν λανθασμένα την επικείμενη κατάρρευση της παγκοσμιοποίησης εδώ και χρόνια, και τα στοιχεία που έχουμε δείχνουν λιγότερο ότι η παγκοσμιοποίηση πεθαίνει και περισσότερο ότι εξελίσσεται συνεχώς ως απάντηση στις διάφορες οικονομικές και γεωπολιτικές τάσεις, συμπεριλαμβανομένων αυτών που βλέπουμε σήμερα. Πράγματι, ένα μεγάλο

μέρος του προβλήματος με την τρέχουσα συζήτηση για την αποπαγκοσμιοποίηση αυτή τη στιγμή είναι ότι φαίνεται να παρεξηγείται το τι είναι στην πραγματικότητα η παγκοσμιοποίηση και οι κανόνες που την διέπουν.

Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι εισερχόμαστε σε μια εποχή αποπαγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μόνο αγαθά. Ίσως το πιο σημαντικό πράγμα που πολλά επιχειρήματα περί αποπαγκοσμιοποίησης κάνουν λάθος είναι ότι η παγκοσμιοποίηση αφορά πολύ περισσότερα από το εμπόριο αγαθών. Βέβαια, κάποια εστίαση στα αγαθά είναι κατανοητή, ιδίως δεδομένων των πρόσφατων προβλημάτων της αλυσίδας εφοδιασμού, της κεντρικής σημασίας των αγαθών, των δασμών και της μεταφοράς εμπορευματοκιβωτίων στην τυπική ιστορία της παγκοσμιοποίησης και της σαφούς επιβράδυνσης του παγκόσμιου εμπορίου αγαθών ως ποσοστό του παγκόσμιου ΑΕΠ μετά τη Μεγάλη Ύφεση, από την κορύφωσή του το 2008.

Ωστόσο, από αυτούς τους κορυφαίους αριθμούς διαφεύγουν αρκετά σημαντικά πράγματα που μπερδεύουν την ιστορία της αποπαγκοσμιοποίησης. Το πιο προφανές είναι ότι το εμπόριο αγαθών ως μερίδιο του παγκόσμιου οικονομικού προϊόντος μειώθηκε το 2020 από την κορυφή του 2008 αλλά εξακολουθούσε να είναι υψηλό και πολύ πάνω από τα επίπεδα που παρατηρήθηκαν κατά τη διάρκεια της ακμής της υπερπαγκοσμιοποίησης τη δεκαετία του 1990. Έτσι, βλέπουμε λιγότερο αποπαγκοσμιοποίηση παρά αργή παγκοσμιοποίηση. Πιο σημαντικό, ωστόσο, είναι το γεγονός ότι η επιβράδυνση του εμπορίου αγαθών είναι ένας αρκετά άθλιος δείκτης για το τι συμβαίνει στην παγκόσμια οικονομία.

Επιπλέον, ένα μέρος της επιβράδυνσης αντανακλά πιθανότατα το γεγονός ότι οι χώρες παράγουν και καταναλώνουν όλο και περισσότερο υπηρεσίες και απομακρύνονται από τα αγαθά καθώς αναπτύσσονται. Με απλά λόγια, καθώς η παγκόσμια μεταποιητική παραγωγή και η γεωργική παραγωγή μειώνονται ως μερίδιο της παγκόσμιας οικονομικής παραγωγής με την πάροδο του χρόνου, είναι λογικό το εμπόριο αγαθών ως μερίδιο της παγκόσμιας οικονομικής παραγωγής να σταματήσει να αυξάνεται με τον ιλιγγιώδη ρυθμό που παρουσίαζε σε

προηγούμενες περιόδους, ακόμη και αν αυξάνεται σε ονομαστικούς όρους. Δεν πρόκειται όμως για αποπαγκοσμιοποίηση.

Το εμπόριο εμπορευμάτων είναι σίγουρα σημαντικό, και μερικά από τα μεγαλύτερα χτυπήματα της παγκοσμιοποίησης αφορούν τα αγαθά, τις παγκόσμιες αλυσίδες εφοδιασμού και την απελευθέρωση των δασμών και των σχετικών περιορισμών από τις κυβερνήσεις. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το εμπόριο αγαθών είναι μόνο ένα μέρος της ιστορίας της παγκοσμιοποίησης, καθώς και οι άλλοι τομείς της παγκοσμιοποίησης παρουσιάζουν ελάχιστα σημάδια σοβαρής οπισθοδρόμησης και σε ορισμένες περιπτώσεις προχωρούν μπροστά, παρά την πανδημία.

Πιο προφανώς, βλέπουμε ότι το παγκόσμιο εμπόριο υπηρεσιών συνέχιζε να αυξάνεται πριν από την πανδημία, η οποία κατέστρεψε το σύνολο του εμπορίου, ακόμη και όταν το εμπόριο αγαθών είχε υποχωρήσει για χρόνια. Η πανδημία, βέβαια, ακρωτηρίασε το εμπόριο πολλών υπηρεσιών που εξαρτώνται από τα ταξίδια (επαγγελματικά και αναψυχής), αλλά ορισμένες δραστηριότητες σημειώνουν και πάλι άνοδο, παρά τα προαναφερθέντα κυβερνητικά εμπόδια. Οι λοιπές εμπορικές υπηρεσίες, χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, επιχειρηματικές υπηρεσίες και χρεώσεις για τη χρήση πνευματικής ιδιοκτησίας αυξήθηκαν. Σε αντίθεση με τις περισσότερες υπηρεσίες μεταφορών και ταξιδιών, οι υπηρεσίες αυτές απέφυγαν μεγάλες μειώσεις λόγω της ευρείας υιοθέτησης τεχνολογιών που επιτρέπουν την εξ αποστάσεως εργασία.

Και αυτό φτάνει ίσως στον πιο καυτό τομέα της παγκοσμιοποίησης το ψηφιακό εμπόριο, το οποίο περιλαμβάνει τη διασυνοριακή παράδοση και κατανάλωση τόσο προϊόντων τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών, όπως το λογισμικό, όσο και παραδοσιακών υπηρεσιών που ενεργοποιούνται από τις ίδιες τεχνολογίες, όπως οι νομικές συμβουλές, ή η διαδικτυακή εκπαίδευση. Το ψηφιακό εμπόριο αυξάνεται εδώ και χρόνια, καθώς η τεχνολογία έχει πολλαπλασιαστεί.

Και αυτό έχει σοβαρές επιπτώσεις στον τρόπο με τον οποίο σκεφτόμαστε για την εργασία, τη ζωή και την παγκοσμιοποίηση. Το διεθνές εμπόριο υπηρεσιών

που διευκολύνεται από τη μεγαλύτερη ψηφιοποίηση και η μετατόπιση προς την κατεύθυνση να εργάζονται περισσότεροι άνθρωποι από το σπίτι, συνδέονται μεταξύ τους. Από τη στιγμή που ένα άτομο κάνει την επαγγελματική του εργασία στο σπίτι και την παραδίδει ψηφιακά σε όποιον τον πληρώνει, δεν έχει πραγματικά σημασία αν αυτός ο πληρωτής είναι εγχώριος ή διεθνής και έτσι κάθε δυναμική που προωθεί την εργασία από το σπίτι προωθεί τουλάχιστον σιωπηρά το ψηφιακό εμπόριο υπηρεσιών. Πρόκειται για μια νεοεμφανιζόμενη μορφή παγκοσμιοποίησης που μοιάζει πολύ διαφορετική από τα πλοία που μεταφέρουν στοίβες εμπορευματοκιβωτίων, αλλά παρ' όλα αυτά είναι μια πολύ πραγματική μορφή παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση δεν επιβραδύνεται ούτε ανακόπτεται. Αντίθετα, εξελίσσεται, με κινητήρια δύναμη το εμπόριο ανθρώπινων δεξιοτήτων, γνώσεων και εφευρετικότητας.

Η παγκοσμιοποίηση είναι μια συνεχιζόμενη διαδικασία κατά την οποία ο κόσμος φαίνεται να συγκλίνει οικονομικά λόγω της μεγαλύτερης αλληλεξάρτησης που δημιουργούν οι διασυνοριακές μετακινήσεις κεφαλαίων, αγαθών, υπηρεσιών και ανθρώπων μεταξύ των παγκόσμιων οικονομιών. Είναι μια διαδικασία μέσω της οποίας η γεωγραφική, πολιτιστική, οικονομική και θεσμική απόσταση μεταξύ των χωρών φαίνεται να συρρικνώνεται. Χαρακτηρίζεται από μια συστημική διασύνδεση, όπου ό,τι συμβαίνει σε μια χώρα επηρεάζει όλες τις άλλες του συστήματος.

Συνδέοντας τα τρέχοντα γεγονότα σε όλο τον κόσμο και εξετάζοντας τις υποκείμενες δυνάμεις, οι ηγέτες των επιχειρήσεων πρέπει να αναρωτηθούν αν η παγκοσμιοποίηση αποδιαιρώνεται. Ζούμε σε μια μεταβατική εποχή όπου δεν έχουμε ανακάμψει από τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και τις ανισορροπίες της. Μπορούμε να κάνουμε πολλαπλούς παραλληλισμούς με την τρέχουσα κατάσταση μας και με προηγούμενα επεισόδια αποπαγκοσμιοποίησης, όπως αυτό που συνέβη πριν από σχεδόν 100 χρόνια μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο: αυξανόμενες γεωπολιτικές εντάσεις, οικονομικές ανισορροπίες, αυξανόμενες ανισότητες, οικολογικές ανησυχίες και αυξανόμενος λαϊκισμός. Η ιστορία έχει δείξει ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι γραμμική και μπορεί να αντιστραφεί. Το ανησυχητικό είναι ότι το αποτέλεσμα συσχετίζεται πάντοτε με πολέμους και φτώχεια.

Εξετάζοντας τα συγκεντρωτικά παγκόσμια δεδομένα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η παγκοσμιοποίηση φαίνεται, στην καλύτερη περίπτωση, να βρίσκεται σε παύση. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις δεν έχουν ανακάμψει από το επίπεδο πριν από τη χρηματοπιστωτική κρίση και το παγκόσμιο εμπόριο, αν και εξακολουθεί να αυξάνεται. Πραγματική ανησυχία προκαλεί η αύξηση της ανισότητας στον Δυτικό Κόσμο και η αύξηση των μέτρων προστατευτισμού σε όλο τον πλανήτη.

Ενώ η όρεξη για περισσότερη παγκοσμιοποίηση φαίνεται να διαλύεται στη Δύση, στις αναδυόμενες αγορές και την Κίνα αυξάνεται. Το κύριο πρόβλημα στις δυτικές οικονομίες είναι η αντίληψη ότι η παγκοσμιοποίηση έχει φτωχοποιήσει τις μεσαίες τάξεις, των οποίων οι θέσεις εργασίας και το εισόδημα έχουν πιεστεί προς τα κάτω τόσο από τους μετανάστες που εργάζονται φθηνότερα όσο και από τις πολυεθνικές που μεταφέρουν πολλές δραστηριότητες σε χώρες με χαμηλότερο κόστος.

Στις αναδυόμενες αγορές γενικά, και στην Κίνα ειδικότερα, δεν υπάρχουν πραγματικές δεύτερες σκέψεις για την παγκοσμιοποίηση, αφού εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι πέρασαν από τη φτώχεια στη μεσαία τάξη από τη δεκαετία του 1990. Οι Κινέζοι θα ωθήσουν την παγκοσμιοποίηση όσο πιο μακριά μπορούν να φτάσουν, για παράδειγμα αγοράζοντας όλο και περισσότερα περιουσιακά στοιχεία στην Ευρώπη και κυριαρχώντας στην Αφρική και την Ασία, και θα συνεχίσουν να παίζουν με την τρέχουσα οικονομική αδυναμία της Δύσης και με την αντιπαλότητα μεταξύ Ευρώπης, ΗΠΑ και Ρωσίας. Όμως είναι πιθανό να αντιμετωπίσουν αυξανόμενη αντίσταση στην αγοραστική τους εκστρατεία.

Η επιβράδυνση της ανάπτυξης, οι μεγάλες οικονομικές ανισοροπίες, η άνοδος της Κίνας και οι αυξανόμενες ανισότητες που συνεπάγεται το ελεύθερο εμπόριο, αν δεν αντιμετωπιστούν σωστά σε επίπεδο πολιτικής, θα μπορούσαν να οδηγήσουν τους δυτικούς ψηφοφόρους στην εκλογή κυβερνήσεων που θα επιβάλουν ριζικά προστατευτικές ατζέντες. Με αυτόν τον τρόπο η παγκοσμιοποίηση θα μπορούσε να πάει ακόμη πιο πίσω. Οι εταιρείες και οι χώρες χρειάζονται η μία την άλλη. Το να φτάνουν πέρα από τα σύνορα είναι ο τρόπος με τον οποίο εξασφαλίζουν τις αλυσίδες εφοδιασμού τους, αυξάνουν την πελατειακή

τους βάση, βρίσκουν εξειδικευμένο και ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό και παρέχουν στον πληθυσμό όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες

Για τους περισσότερους ανθρώπους, η παγκοσμιοποίηση είναι εδώ και δεκαετίες ένα άλλο όνομα για την οριζόντια φιλελευθεροποίηση. Ξεκινώντας κυρίως από τη δεκαετία του 1980, οι κυβερνήσεις επέτρεψαν σε αγαθά, υπηρεσίες, κεφάλαια και δεδομένα να μετακινούνται πέρα από τα σύνορα, με ελάχιστους ελέγχους. Ο καπιταλισμός της αγοράς θριάμβευσε και οι οικονομικοί του κανόνες εφαρμόστηκαν παγκοσμίως. Ο καπιταλισμός ήταν τελικά μόνος του.

Πράγματι, υπήρχαν και άλλες πτυχές της παγκοσμιοποίησης που είχαν ελάχιστη σχέση με τον καπιταλισμό της αγοράς. Η παγκοσμιοποίηση της επιστήμης και της πληροφόρησης διέυρνε την πρόσβαση στη γνώση με πρωτοφανείς τρόπους. Μέσω της όλο και πιο διεθνούς δράσης των πολιτών, οι αγωνιστές για το κλίμα και οι υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων συντόνισαν τις πρωτοβουλίες τους όσο ποτέ άλλοτε. Εν τω μεταξύ, οι υποστηρικτές της διακυβέρνησης υποστήριξαν από νωρίς ότι μόνο η παγκοσμιοποίηση των πολιτικών θα μπορούσε να εξισορροπήσει την προέλαση των αγορών.

Η ένταση μεταξύ της πρωτοφανούς ανάγκης για παγκόσμια συλλογική δράση και της αυξανόμενης φιλοδοξίας για την ανοικοδόμηση πολιτικών κοινοτήτων πίσω από τα εθνικά σύνορα αποτελεί καθοριστική πρόκληση για τους σημερινούς υπεύθυνους χάραξης πολιτικής. Και είναι προς το παρόν ασαφές αν μπορούν να επιλύσουν αυτή την αντίφαση. Η αυξανόμενη ευθυγράμμιση των σχεδίων δράσης τους για το κλίμα και η πρόσφατη συμφωνία της G7 για τη φορολόγηση των πολυεθνικών επιχειρήσεων δείχνουν ότι η παγκοσμιοποίηση της διακυβέρνησης γίνεται πραγματικότητα. Ομοίως, η οικολογικοποίηση της παγκόσμιας χρηματοδότησης αποτελεί ένα βήμα προς τον υπεύθυνο καπιταλισμό.

Η προοδευτική παγκοσμιοποίηση δεν είναι πια ένα όνειρο απατηλό και γίνεται πολιτικό σχέδιο. Αλλά παρόλο που η παγκοσμιοποίηση της διακυβέρνησης μπορεί να κατευνάσει την αριστερά, δύσκολα θα ανακουφίσει τα βάσανα εκείνων που έχουν χάσει καλές θέσεις εργασίας και των οποίων οι δεξιότητες

απαξιώνονται. Η κάθε χώρα θα πρέπει να είναι ελεύθερη να ρυθμίζει την εγχώρια αγορά της σύμφωνα με τις δικές της προτιμήσεις, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα κάνει διακρίσεις εις βάρος των αλλοδαπών.

Ομοίως, κάθε χώρα θα πρέπει να μπορεί να απαγορεύσει την ξυλεία που προέρχεται από την αποψίλωση των δασών ή τις πιστώσεις που παρέχονται από υποκεφαλαιοποιημένες τράπεζες, υπό την προϋπόθεση ότι οι ίδιοι κανόνες ισχύουν για τις εγχώριες και τις ξένες επιχειρήσεις. Οι συναλλαγές θα παρέμεναν ελεύθερες, αλλά τα εθνικά πρότυπα θα ίσχυαν σε όλους τους τομείς. Όμως, ενώ η εφαρμογή στα προϊόντα είναι απλή και εφαρμόζεται στην πράξη, το να γίνει το ίδιο για τις διαδικασίες είναι δύσκολο. Είναι αλήθεια ότι οι πολυεθνικές εταιρείες σήμερα είναι υποχρεωμένες να εντοπίζουν και να σταματούν την εξάρτηση από οποιαδήποτε παιδική εργασία μεταξύ των άμεσων ή έμμεσων προμηθευτών τους. Αλλά θα ήταν πρόκληση να προχωρήσουν με τον ίδιο τρόπο όσον αφορά τις συνθήκες εργασίας, τα συνδικαλιστικά δικαιώματα, την τοπική περιβαλλοντική ζημία ή την πρόσβαση σε επιδοτούμενες πιστώσεις.

Οι επικείμενες διαπραγματεύσεις για το θέμα αυτό θα είναι εξαιρετικά σημαντικές. Το διακύβευμα δεν είναι μόνο αν και πώς η ΕΕ μπορεί να προχωρήσει με τα σχέδιά της για την απαλλαγή από τον άνθρακα. Το πιο θεμελιώδες ερώτημα είναι αν ο κόσμος μπορεί να βρει διέξοδο από την ένταση μεταξύ των διάσπαρτων εθνικών και περιφερειακών προτιμήσεων και της ολοένα και πιο επείγουσας ανάγκης για συλλογική δράση. Το κλίμα έχει γίνει το πεδίο δοκιμασίας γι' αυτό. Το αποτέλεσμα θα δείξει τελικά αν μπορούν να συμφιλιωθούν οι διπλές ατζέντες της ανασυγκρότησης του οικονομικού και της διαχείρισης των παγκόσμιων κοινών. Η παλιά παγκοσμιοποίηση πεθαίνει, αλλά η νέα δεν έχει ακόμη γεννηθεί.

Δεν θα υποχωρήσει η παγκοσμιοποίηση. Η αλληλεξάρτηση των κοινωνιών δεν έχει επιστροφή. Λόγου χάρη, η σύνθετη τεχνολογία προέρχεται, τόσο ως προς τα υλικά όσο και ως προς την τεχνογνωσία και τον σχεδιασμό της, από πάρα πολλές χώρες. Βλέπουμε στην εκπαίδευση τη βιαστική μετάβαση στη διαδικτυακή μάθηση. Θα το δούμε σε πολλούς τομείς. Αλλά, βέβαια, ούτε όλες οι χώρες ούτε όλος ο πληθυσμός θα περάσει σε αυτή την

καινούργια διάσταση, πράγμα που θα σημάνει καινούργιες, βαθιές διακρίσεις και διαχωρισμούς.

Μπορεί μιν να μην υποχωρήσει η παγκοσμιοποίηση, πάντως θα επιβραδυνθεί. Λιγότερες μετακινήσεις και μεταφορές, χαμηλότερη κατανάλωση, μείωση της κινητικότητας. Ωστόσο, αυτό σημαίνει λιγότερη σπατάλη των πόρων του πλανήτη, μικρότερο ενεργειακό αποτύπωμα, μείωση της ατμοσφαιρικής ρύπανσης. Όλα αυτά, αν δεν ανακόπτουν, πάντως επιβραδύνουν μια επικείμενη περιβαλλοντική κρίση. Η επιβράδυνση, όμως, θα σημάνει καταστροφή επαγγελματιών και πόρων αλλά και αδιέξοδα τροφοδότησης. Ακρίβεια και ελλείψεις τροφίμων θα έχουν αλυσιδωτές κοινωνικές συνέπειες.

Μετά την παγκόσμια κρίση του 2008, πολλοί αναλυτές ισχυρίζονται ότι η παγκοσμιοποίηση έχει μείνει στάσιμη ή έχει παρακμάσει. Η έννοια της αποπαγκοσμιοποίησης σημαίνει ότι θα αντιστραφεί η τάση των προηγούμενων ετών, κατά την οποία οι χώρες συνδέονταν όλο και περισσότερο μέσω του εμπορίου αγαθών και υπηρεσιών, των ροών κεφαλαίου, και της μεταφοράς τεχνολογίας. Η ιδέα της αποπαγκοσμιοποίησης άρχισε να εδραιώνεται μετά την κρίση του 2008, και βασίστηκε στην επίμονη επιβράδυνση του παγκόσμιου εμπορίου. Η μείωση αυτή ήρθε μετά από μια περίοδο υπέρ-παγκοσμιοποίησης. Πολλοί αποδίδουν την αποπαγκοσμιοποίηση στην αναβίωση του προστατευτισμού την οποία συνδέουν με κομβικές παγκόσμιες εξελίξεις όπως το Brexit, την αποχώρηση των ΗΠΑ από τη Σύμπραξη των Χωρών του Ειρηνικού, και τον εμπορικό πόλεμο Κίνας-ΗΠΑ.

Τα προηγούμενα χρόνια της υπερπαγκοσμιοποίησης, η αναλογία των εισαγωγών και εξαγωγών προς το ΑΕΠ ενισχύθηκε σημαντικά από τις μετεγκαταστάσεις επιχειρήσεων και τον διαχωρισμό των σταδίων παραγωγής από τις χώρες υψηλού εισοδήματος στις αναπτυσσόμενες οικονομίες. Πλέον, η φάση της μετεγκατάστασης έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, και η συνολική πολυπλοκότητα των αλυσίδων εφοδιασμού, τόσο σε εγχώριο όσο και σε διεθνές επίπεδο, έχει μειωθεί.

Επίσης αναφορικά με το επιχείρημα που συνδέει την αποπαγκοσμιοποίηση με την αναβίωση του προστατευτισμού, όπως φαίνεται από μελέτες, ακόμη και κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση, δεν υπήρξε σημαντική αύξηση των δασμών και των μέτρων αντι-ντάμπινγκ σε μεγάλο δείγμα χωρών. Τα μη-δασμολογικά εμπόδια φαίνεται να αυξήθηκαν όμως οι επιπτώσεις τους στον περιορισμό του διεθνούς εμπορίου είναι πιο δύσκολο να εκτιμηθούν.

Τέλος, ένα ακόμη επιχείρημα κατά της ρητορικής της αποπαγκοσμιοποίησης, είναι ότι το εμπόριο υπηρεσιών παρουσιάζει διαρκή αύξηση. Παρότι ο όγκος του εμπορίου των αγαθών εξακολουθεί να είναι μεγαλύτερος από τον όγκο εμπορίου των υπηρεσιών, οι υπηρεσίες αντιπροσωπεύουν πλέον σχεδόν το ένα τέταρτο των εσόδων των παγκοσμίων εξαγωγών. Η απόκλιση μεταξύ της αύξησης του εμπορίου των υπηρεσιών έναντι των αγαθών συνέβη διότι η ψηφιακή τεχνολογία έδωσε ώθηση στο εμπόριο κυρίως ενδιάμεσων υπηρεσιών. Παραδοσιακά υπάρχουν περισσότεροι εμπορικοί περιορισμοί στο εμπόριο υπηρεσιών σε σύγκριση με των αγαθών. Μεγάλο μέρος των εμποδίων αυτών, ωστόσο, αφορά τις "τελικές" υπηρεσίες, όχι τις "ενδιάμεσες" υπηρεσίες.

Τα δεδομένα των ροών διεθνούς εμπορίου δείχνουν ότι δεν υπάρχει ξεκάθαρη τάση αποπαγκοσμιοποίησης αλλά ότι η παγκοσμιοποίηση αλλάζει με το εμπόριο υπηρεσιών να αποκτά όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα. Όμως, η διακοπή των παγκόσμιων αλυσίδων εφοδιασμού από την πανδημία και οι εμπορικές κυρώσεις που επιβλήθηκαν στη Ρωσία μετά την εισβολή της στην Ουκρανία θα αποτελέσουν νέο τεστ για την παγκόσμια οικονομική ολοκλήρωση. Είναι πολύ πιθανό οι γεωπολιτικές εντάσεις των τελευταίων ετών να ενταθούν και να προκαλέσουν ευρεία υποχώρηση του ελεύθερου εμπορίου και των ξένων επενδύσεων, θέτοντας εμπόδια και στη μεταφορά τεχνολογίας, καθώς οι εταιρείες προσπαθούν να αναπτύξουν μεγαλύτερη ανθεκτικότητα στις παγκόσμιες αλυσίδες εφοδιασμού.

Μετά από τέσσερις δεκαετίες υπεράσπισης της παγκοσμιοποίησης, είναι σαφές ότι οι παγκόσμιοι ηγέτες διαχειρίστηκαν τα πράγματα λάθος. Υποσχέθηκαν ευημερία τόσο για τις ανεπτυγμένες όσο και για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Αλλά

ενώ οι εταιρικοί γίγαντες στον Παγκόσμιο Βορρά πλούτισαν, οι διαδικασίες που θα μπορούσαν να έχουν κάνει όλους να είναι καλύτερα, δημιούργησαν εχθρούς παντού. Ο ισχυρισμός ότι ο πλουτισμός των πλουσίων θα ωφελούσε αυτόματα όλους, ήταν μια απάτη, μια ιδέα που δεν είχε ούτε θεωρία ούτε στοιχεία πίσω της. Τώρα που η παγκοσμιοποίηση έχει φτάσει στο αποκορύφωμά της, μπορούμε μόνο να ελπίζουμε ότι θα τα καταφέρουμε καλύτερα στη διαχείριση της παρακμής της απ' ό,τι στη διαχείριση της ανόδου της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Ο καλύτερος δρόμος για τις ΗΠΑ θα ήταν να επιδείξουν μεγαλύτερη αλληλεγγύη προς τις υποδεέστερες χώρες, βοηθώντας τις να διαχειριστούν το εκτοξευόμενο κόστος των τροφίμων και της ενέργειας. Αυτό θα μπορούσε να γίνει με την ανακατανομή των ειδικών τραβηκτικών δικαιωμάτων των πλούσιων χωρών (το αποθεματικό περιουσιακό στοιχείο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου) και με την υποστήριξη μιας ισχυρής απαλλαγής από τον COVID-19 στον ΠΟΕ. Επιπλέον, οι υψηλές τιμές των τροφίμων και της ενέργειας είναι πιθανό να προκαλέσουν κρίσεις χρέους σε πολλές φτωχές χώρες, επιδεινώνοντας περαιτέρω τις τραγικές ανισότητες της πανδημίας. Αν οι ΗΠΑ και η Ευρώπη θέλουν να επιδείξουν πραγματική παγκόσμια ηγεσία, θα πρέπει να σταματήσουν να παίρνουν το μέρος των μεγάλων τραπεζών και των πιστωτών που δελέασαν τις χώρες και να αναλάβουν περισσότερο χρέος από αυτό που θα μπορούσαν να αντέξουν.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση ή η ευρωζώνη ενδέχεται να εκδώσει στο μέλλον περισσότερα ευρωπαϊκά δημόσια χρεόγραφα, γεγονός που θα βοηθούσε περαιτέρω την παγκόσμια οικονομία. Η ρωσική εισβολή ενισχύει το γεγονός ότι πρόκειται για έναν κόσμο χαμηλών αποδόσεων και πολλοί επενδυτές έχουν μεγάλη επιθυμία για ασφάλεια. Με τη δημιουργία περισσότερων ασφαλών περιουσιακών στοιχείων γι' αυτούς, η ΕΕ και η ευρωζώνη μπορούν να απορροφήσουν κάποιες αποταμιεύσεις που αποφεύγουν τον κίνδυνο, βελτιώνοντας τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα.

Η ισχυρότερη ενότητα της ΕΕ θα δημιουργήσει επίσης νέες ευκαιρίες για ανάπτυξη. Σχεδόν όλα τα μέλη της ΕΕ έχουν αναλάβει πολυετή δέσμευση για αύξηση των αμυντικών δαπανών και μεγαλύτερες δημόσιες επενδύσεις για την ταχεία μείωση της εξάρτησης της ηπείρου από τα ρωσικά ορυκτά καύσιμα. Και οι δύο αυτές επενδύσεις θα συμβάλουν σε μεγάλο βαθμό στο να σταματήσει η Ευρώπη να εξαρτάται για την ανάπτυξή της από τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Κίνα, δίνοντας στην παγκόσμια οικονομία μια άλλη κινητήρια δύναμη σταθεροποιώντας τον κόσμο έναντι των υφέσεων. Θα αποτρέψει επίσης τις

ταχύτερα αναπτυσσόμενες οικονομίες από το να συσσωρεύουν εξωτερικό χρέος, όπως συνέβη όταν η Γερμανία και άλλες ευρωπαϊκές πλεονασματικές οικονομίες εξήγαγαν προϊόντα αλλά δεν κατανάλωσαν.

Οι πρωτοβουλίες αυτές θα βοηθήσουν, ιδίως, την ίδια την ευρωζώνη. Μία από τις κύριες αιτίες της κρίσης του ευρώ πριν από μια δεκαετία ήταν οι ανισορροπίες μεταξύ των οικονομιών του ευρώ που προκλήθηκαν από τη γερμανική λιτότητα. Με την αύξηση της γερμανικής εγχώριας ζήτησης, τα νότια μέλη της ευρωζώνης θα μπορέσουν να αποπληρώσουν μέρος του χρέους τους μέσω της αύξησης των εξαγωγών, αντί να χρειαστεί να περικόψουν μισθούς και εισαγωγές για να κάνουν τις πληρωμές τους. Αυτό αναμένεται να ενισχύσει τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του ευρώ, καθώς και να αυξήσει την ελκυστικότητά του για πιθανά νέα μέλη στην ανατολική Ευρώπη και διαχειριστές αποθεματικών σε όλο τον κόσμο.

Το πιο θλιβερό μέρος αυτού του γεγονότος είναι ότι έρχεται να προστεθεί στην άنيση ανταπόκριση του κόσμου στον COVID-19, κατά την οποία οι χώρες υψηλού εισοδήματος δεν παρείχαν αρκετά εμβόλια και ιατρικές προμήθειες στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Αυτή η πολιτική αδιαφορία για την ευημερία των πληθυσμών με χαμηλό εισόδημα σε παγκόσμιο επίπεδο αλλάζει ουσιαστικά τις οικονομικές συνθήκες επί τόπου. Αυτό με τη σειρά του παρέχει μια εμπορική δικαιολογία για τον ιδιωτικό τομέα να μην επενδύει σε αυτές τις οικονομίες. Η μόνη διέξοδος από αυτόν τον κύκλο είναι οι δημόσιες επενδύσεις και η επιβεβλημένη, δίκαιη μεταχείριση. Ο διαχωρισμός μεταξύ των μεγάλων οικονομιών, ωστόσο, είναι πιθανό να καταστήσει τις επενδύσεις αυτές στον αναπτυσσόμενο κόσμο ανεπαρκείς και αναξιόπιστες.

Η βοήθεια προς τις φτωχές οικονομίες δεν είναι ο μόνος μακροπρόθεσμος, αναπτυξιακός στόχος που θέτει σε κίνδυνο η εισβολή της Ρωσίας. Για να επιβιώσουν, οι κοινωνίες σε όλο τον κόσμο θα πρέπει να μετριάσουν την κλιματική αλλαγή και να προσαρμοστούν σε αυτήν, αλλά ο κομβικός ρόλος της Ρωσίας και της Ουκρανίας στον παγκόσμιο ενεργειακό εφοδιασμό στέλνει αντιφατικές δυνάμεις που θα καταστήσουν την ενεργειακή μετάβαση πιο δύσκολη. Ταυτόχρονα, οι δυτικοί πολιτικοί ζητούν την απομάκρυνση από τα αέρια του

θερμοκηπίου και υποστηρίζουν την αύξηση της εξερεύνησης ορυκτών καυσίμων εκτός Ρωσίας. Τα κράτη θέλουν να αποτρέψουν την αύξηση των τιμών, να μειώσουν τους ενεργειακούς φόρους και να αποζημιώσουν τα νοικοκυριά για τις υψηλότερες τιμές του φυσικού αερίου, αλλά θέλουν επίσης να αυξήσουν τα κίνητρα για την επέκταση της πιο πράσινης παραγωγής ενέργειας και τη μείωση της κατανάλωσης. Τα αντισταθμιστικά οφέλη επεκτείνονται πέρα από την κλιματική αλλαγή. Οι δημοκρατίες θέλουν να οικοδομήσουν συμμαχίες γύρω από τις φιλελεύθερες αξίες και τις πιο ελεύθερες αγορές, αλλά για να μειώσουν το ενεργειακό κόστος, απευθύνονται σε αυταρχικές κυβερνήσεις όπως η Σαουδική Αραβία και η Βενεζουέλα, προσφέροντας να νομιμοποιήσουν τα καθεστώτα τους με αντάλλαγμα την αύξηση της προσφοράς πετρελαίου.

Το να σταματήσουμε τη διάβρωση της παγκοσμιοποίησης ήταν ήδη δύσκολο, και η ρωσική εισβολή στην Ουκρανία το κάνει ακόμη πιο δύσκολο. Οι οικονομικές κυρώσεις κατά της Ρωσίας ήταν τόσο ισχυρές επειδή επιβλήθηκαν από μια ισχυρή συμμαχία δημοκρατιών με υψηλότερο εισόδημα. Εάν η Αυστραλία, η Ιαπωνία, η Νότια Κορέα, το Ηνωμένο Βασίλειο, οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ευρωπαϊκή Ένωση και άλλες σημαντικές οικονομίες της αγοράς μπορούν να διοχετεύσουν την ίδια δύναμη που χρησιμοποίησαν για να τιμωρήσουν τη Ρωσία προς την κατεύθυνση της βοήθειας της οικονομίας, μπορούν να αποκαταστήσουν τη διάβρωση - ίσως ενθαρρύνοντας την Κίνα να παραμείνει επίσης συνδεδεμένη.

Για να γίνει αυτό, οι αξιωματούχοι πρέπει να ακολουθήσουν ένα ευρύ φάσμα πολιτικών. Μπορούν να ξεκινήσουν με τη δημιουργία μιας κοινής αγοράς μεταξύ των δημοκρατιών, η οποία θα είναι όσο το δυνατόν ευρύτερη και βαθύτερη -συμπεριλαμβανομένων των αγαθών, των υπηρεσιών, ακόμη και των ευκαιριών εργασίας. Πρέπει να δημιουργήσουν κοινά πρότυπα για τον έλεγχο των διασυνοριακών ιδιωτικών επενδύσεων για λόγους εθνικής ασφάλειας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Θα πρέπει να δημιουργήσουν ένα σχετικά ισότιμο πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των συμμάχων, το οποίο μπορεί να προωθήσει τον υγιή ανταγωνισμό, ο οποίος θα μειώσει τη διαφθορά, την περιχαράκωση των κατεστημένων και τη σπατάλη. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής πρέπει επίσης να δημιουργήσουν ένα διαρκές, πολυετές μέτωπο δημόσιων επενδύσεων σε ολόκληρη τη δυτική συμμαχία, το οποίο θα μείωνε τις ανισοροπίες μεταξύ των

οικονομιών και θα αύξανε τη συνολική απόδοση των επενδύσεων. Οι δημοκρατίες του κόσμου δεν μπορούν να αντιστρέψουν κάθε διαβρωτική διαίρεση στην παγκόσμια οικονομία που προκαλείται από τη ρωσική επιθετικότητα και τη σιωπηρή έγκριση της Κίνας. Μπορούν όμως να αναπληρώσουν πολλές από τις απώλειες, σταθεροποιώντας τον πλανήτη στην πορεία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι τάσεις που σηματοδότησαν την παγκοσμιοποίηση των οικονομιών στα τέλη του 20ου και στις αρχές του 21ου αιώνα πήραν την αντίθετη κατεύθυνση μετά την Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση. Η παγκόσμια οικονομία, η οποία λειτουργούσε επί πολλές δεκαετίες με βάση διεθνώς αποδεκτούς κανόνες, επιστρέφει στο πλαίσιο των διμερών αλληλεπιδράσεων των οικονομικών οντοτήτων, εταιρειών και χωρών. Το εμπόριο, οι επενδύσεις και η παραγωγή επηρεάζονται από εντατικές διαδικασίες απόσυρσης από το διεθνές στο εθνικό επίπεδο. Οι πρόσφατοι περιορισμοί στις διεθνείς αλληλεπιδράσεις λόγω της πανδημίας του Covid 19 έχουν επιταχύνει σημαντικά αυτές τις διαδικασίες. Μετά την πανδημία, πολλές διεθνείς εμπορικές ροές δεν θα συνεχιστούν, καθώς κάθε χώρα θα βρει εγχώριους πόρους ή γεωγραφικά κοντινούς εταίρους για τα πιο σημαντικά εισαγόμενα προϊόντα. Ορισμένες αιτίες των διαδικασιών αποπαγκοσμιοποίησης, όπως ο κορεσμός των παγκόσμιων αγορών και η διεθνής σύγκλιση των τιμών εργασίας, οφείλεται στην πολιτική βούληση των βασικών παραγόντων, η οποία εκφράζεται από τον αυξανόμενο προστατευτισμό στον τομέα του διεθνούς εμπορίου και των ξένων επενδύσεων.

Η Ρωσική εισβολή στην Ουκρανία εκτίναξε τις τιμές της ενέργειας και εμβόλισε κάθε πιθανότητα για ανάπτυξη των οικονομιών στις χώρες της υφελίου. Παράλληλα έθεσε πολλούς περιορισμούς στον τομέα των εξαγωγών και ειδικά στα σιτηρά της Ουκρανίας από τα οποία προμηθεύονται όλα τα Ευρωπαϊκά κράτη και όχι μόνο. Είναι αναμφίβολο ότι δημιούργησε όλες εκείνες τις συνθήκες έτσι ώστε να καταστεί ο πόλεμος τροχοπέδη στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης και να επιφέρει σημαντικά πλήγματα στο δρόμο προς την οικονομική ολοκλήρωση.

Η κλιματική αλλαγή αποτελεί έναν εξίσου σημαντικό παράγοντα ο οποίος καθορίζει το ανθρώπινο αποτύπωμα στο περιβάλλον, καθώς και τη διαβίωση των μελλοντικών γενεών. Οι διαρκείς σύνοδοι που πραγματοποιούνται για το κλίμα και η επιμονή για τη λήψη άμεσων μέτρων για τη σωτηρία του πλανήτη καταδεικνύουν τη μεγάλη σπουδαιότητα του θέματος και την κινητοποίηση όλων των φορέων στην κατεύθυνση της βιώσιμης ανάπτυξης. Είναι πλέον μονόδρομος η υιοθέτηση μεθόδων που θα συνάδουν με τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας παρόλο που θα

είναι εξαιρετικά κοστοβόρες και σε αρκετές περιπτώσεις θα δυσχεραίνουν ενδεχομένως τις διαδικασίες της αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης μεταξύ των κρατών.

Ο εμπορικός πόλεμος ΗΠΑ-Κίνας επιφέρει σημαντικές αλλαγές στις κινεζικές αναπτυξιακές στρατηγικές που αποσκοπούν στην προστασία της εγχώριας οικονομίας από εξωτερικούς κραδασμούς και έχουν οδηγήσει σε μείωση του μεριδίου όλων των διεθνών δεικτών στην κινεζική οικονομία. Έτσι, η Κίνα συμβάλλει επίσης στην αποπαγκοσμιοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας, αν και ο αντίκτυπος της νέας αναπτυξιακής στρατηγικής είναι πολύ ασθενέστερος από εκείνον του ισχυρού προστατευτισμού στις ανεπτυγμένες χώρες. Μια ποσοτική ανάλυση της αποπαγκοσμιοποίησης στην κινεζική οικονομία έδειξε ότι η διεθνής οικονομική ολοκλήρωση έχει μια ισχυρή δυναμική τάση στην τρέχουσα πτωτική τάση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης και θα επηρεάσει αρνητικά την κινεζική οικονομία. Η νέα κινεζική αναπτυξιακή στρατηγική, η οποία είναι προσανατολισμένη στην εγχώρια παραγωγή για την κάλυψη της εγχώριας ζήτησης, που χρηματοδοτείται από εσωτερικούς πόρους, εξακολουθεί να μην αρκετά ισχυρή για να διαχωρίσει την ανάπτυξη της κινεζικής οικονομίας από τις παγκόσμιες τάσεις. Στα τμήματα του διεθνούς εμπορίου και της διεθνούς παραγωγής, οι διαδικασίες αποπαγκοσμιοποίησης έχουν ισχυρές αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομία της Κίνας.

Αν και η οικονομία της Κίνας εξακολουθεί να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την παγκόσμια οικονομία, έχει ισχυρή επιρροή στην ολοκλήρωση της παγκόσμιας οικονομίας μέσω των επενδύσεων στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας Belt and Road. Εκπροσωπώντας και εφαρμόζοντας τη λεγόμενη προσέγγιση win-win, η οποία συνεπάγεται αμοιβαία οφέλη των εταίρων και υλοποίηση μακροπρόθεσμων συμφερόντων σε μια συγκεκριμένη χώρα ή περιοχή, η Κίνα προσφέρει επενδύσεις με ευνοϊκότερα αποτελέσματα από τις άμεσες ξένες επενδύσεις. Με τη σταδιακή προσέγγιση των χωρών που συμμετέχουν στην BRI, η Κίνα αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη γεωπολιτική επιρροή. Η πρωτοβουλία Belt and Road Initiative είναι σήμερα το πιο δυναμικό και μοναδικό τμήμα της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης. Μπορεί να μην έχει τόσες δυνατότητες να

διατηρήσει την προηγούμενη ένταση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, αλλά της δίνει μια νέα μορφή και χαρακτήρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Almeida, Paul. *Globalization and social movements*. University of California, 2019.
- Al-Rodhan, Dr. Nayef R.F. *Definitions of Globalization*. Geneva: Geneva Centre for Security Policy, 2006.
- Barrientos, Stephanie. «The gender dimensions of the globalization of production.» Geneva, 2004.
- Buhaug, Halvard. «The globalization of armed conflict.» Trondheim Norway, 2015.
- Ekberg, Espen. *Business history and economic globalization*. Oslo: University of Oslo, 2011.
- Fontaine, Richard. *Globalization Will Look Very Different After the Coronavirus Pandemic*. 17 Απρίλιος 2020. <https://foreignpolicy.com/2020/04/17/globalization-trade-war-after-coronavirus-pandemic/> (πρόσβαση Δεκέμβριος 19, 2021).
- Guhathakurta, Subhrajit. *Globalization and Migration*. 2019.
- Hoeckman, Bernard. *An Assessment of the Uruguay Round*. The World Bank Europe and Central Asia, and Middle East and North Africa, 1996.
- Korotayev, Leonid E. Grinin and Andrey V. «Globalization and the world system evolution.» 2013.
- Kowalczyk, Bent Jesper Christensen-Carsten. *Globalization Strategies and Effects*. Massachusetts, USA: Tufts University, 2011.
- Lehne, Stefan. *How the coronavirus is testing the EU's resilience*. 25 Μάρτιος 2020. <https://euobserver.com/opinion/147861> (πρόσβαση Δεκέμβριος 19, 2021).
- liberal. *Γαλλικό Πρακτορείο: Η Κίνα εφαρμόζει την «διπλωματία της μάσκας»*. 21 Μάρτιος 2020. <https://www.liberal.gr/world/galliko-praktoreio-i-kina-efarmozei-tin-diplomatia-tis-maskas-/293091> (πρόσβαση Δεκέμβριος 20, 2021).
- Lutz, James. *Democracy and Terrorism*. Indiana, 2010.
- Nayar, Deepak. *Globalisation, history and development: a tale of two centuries*. Cambridge: Cambridge University, 2006.
- O'Rourke, Ronald Findlay and Kevin H. *Globalization in Historical Perspective*. Chicago: University of Chicago, 2003.
- Örtengren, Emanuel. *Ο κορονοϊός δεν σημαίνει το τέλος της παγκοσμιοποίησης*. 31 Μάρτιος 2020. <https://www.liberal.gr/think-tanks/o-koronoios-den-simainei-to-telos-tis-pagkosmioiisis/294817> (πρόσβαση Δεκέμβριος 31, 2021).

Posen, Adam. 17 Μάρτιος 2022.

The%20End%20of%20Globalization_%20_%20Foreign%20Affairs.html (πρόσβαση Δεκέμβριος 4, 2022).

Raftowicz, Magdalena. *The Climate Crisis as a Product of Globalization*. Wroclaw, Poland, 2021.

Raza, Pim Martens-Mohsin. *Globalisation in the 21st Century: Measuring Regional Changes in Multiple Domains*. The Integrated Assessment Journal, 2009.

Reardon, Jack. «Globalization, Climate Change, and the Urgent Need for the Reconceptualization of Capitalism.» Minnesota, USA, 2017.

Solana, Javie. *Μεταρρυθμίζοντας την παγκοσμιοποίηση*. 30 Ιούλιος 2020.

<https://www.tovima.gr/2020/07/30/opinions/metarrythmizontas-tin-pagkosmioiisi/> (πρόσβαση Δεκέμβριος 18, 2021).

Solon, Pablo. *Deglobalization*. Megan Morrissey, 2014.

THE INDICATOR. *Παγκόσμια Τράπεζα: Ο κορωνοϊός τελευταίο καρφί στο «φέρετρο» της παγκοσμιοποίησης*. 21 Μάιος 2020. <https://indicator.gr/pagkosmia-trapeza-o-koronoios-teleytaio-karfi-sto-feretro-tis-pagkosmioiisis> (πρόσβαση Δεκέμβριος 17, 2021).

Tuca, Sabina. *The relation ship between globalization and economic crisis*. Romania: University Iasi, 2014.

V.K., Vinayaraj. «Globalisation and social movements.» 2019.

Zimmerman, Ekkart. *Globalization and terrorism*. Δρέσδη, 2011.

Αντωνιάδου, Όλγα. «Association of International & European Affairs | ΟΔΕΘ.» <https://odeth.eu/>. 9 Σεπτέμβριος 2020.

<https://odeth.eu/%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%BF%CF%83%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BF%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BA%CE%BB%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-covid-19/> (πρόσβαση Δεκέμβριος 19, 2021).

Καθημερινή. *Από τη διπλωματία της μάσκας στη διπλωματία του εμβολίου*. 17 Σεπτέμβριος 2020. <https://www.kathimerini.gr/world/561082171/apo-ti-diplomatia-tis-maskas-sti-diplomatia-toy-emboliou/> (πρόσβαση Δεκέμβριος 20, 2021).

Μητροπούλου, Ευτυχία - Μαρία. *Θα επισκιάσει ο Covid-19 μέχρι και την παγκοσμιοποίηση*. 6 Μάιος 2020. <https://www.offlinepost.gr/2020/05/06/%CE%B8%CE%B1-%CF%85%CF%80%CE%BF%CF%83%CE%BA%CE%B9%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9-%CE%BF-covid-19-%CE%BC%CE%AD%CF%87%CF%81%CE%B9-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%BF%CF%83/> (πρόσβαση Δεκέμβριος 19, 2021).

Ναυτεμπορική. *Ο «πόλεμος των εμβολίων» και οι πολιτικοί κίνδυνοι στη μετά-Covid εποχή*. Μοντάζ: Ιωάννα Βαρδαλαχάκη. 28 Μάιος 2021. <https://m.naftemporiki.gr/story/1707396/o->

polemos-ton-embolion-kai-oi-politikoι-kindunoi-sti-meta-coviderochi (πρόσβαση Δεκέμβριος 19, 2021).

Στασινού, Νατάσα. *Θα σκοτώσει ο Covid-19 την παγκοσμιοποίηση ή η παγκοσμιοποίηση τον Covid-19;*. 29 Μάιος 2020. <https://www.naftemporiki.gr/finance/story/1603617/tha-skotosei-o-covid-19-tinpagkosmioiisi-i-i-pagkosmioiisi-ton-covid-19> (πρόσβαση Δεκέμβριος 19, 2021).